

Vóór de veearts kwam...

Volksdiergeneeskunde van weleer

Servais Hutschemakers

Vóór de veearts kwam...

Dankwoord

Aan de totstandkoming van deze uitgave en de tentoonstelling heeft een reeks van mensen op allerlei wijzen meegewerkt. Wij willen hen graag, in alfabetische volgorde, danken voor wat zij hebben bijgedragen aan deze publicatie: Ignace Geurts, Wim Hupperetz, Dorine Laheij, Jan Leyssen, Erik Royackers en Henk Thewissen.

Vóór de veearts kwam...

Volksdiergeneeskunde van weleer

Servais Hutschemakers

Herinneringen opgetekend door Servais Hutschemakers
en bezorgd door Eddy Tielemans en Leo Verhart

Limburgs Museum

Sidestone Press

© 2008 Limburgs Museum

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 j°. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden van de illustraties te achterhalen. Mocht iemand desondanks menen dat zijn rechten niet gehonoreerd zijn, dan kan hij zich wenden tot de uitgever.

Published by Sidestone Press & Limburgs museum

www.sidestone.nl

Bestelnummer: SSP3639001

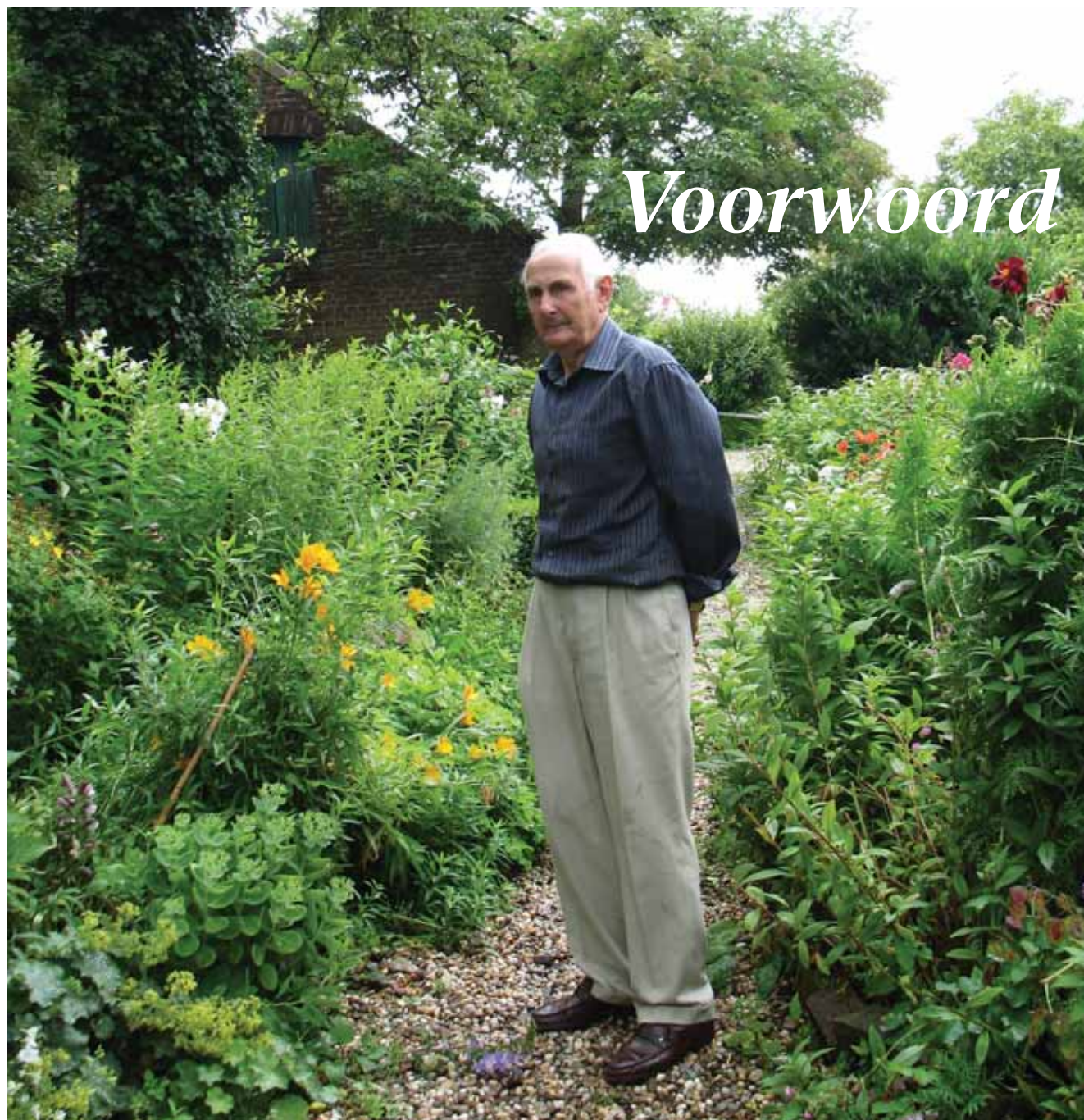
Grafische vormgeving: Impressie grafische vormgeving, Den Haag

ISBN 978 90 8890 013 6

NUR 680

Inhoud

- 6** Voorwoord
- 8** Inleiding en verantwoording
- 16** Vóór de veearts kwam ...
- 106** Lijst van plaatsnamen
- 110** Lijst van planten- en kruidennamen
- 114** Lijst van remedies en (religieuze) handelingen,
instrumenten, praktijken en heiligen
- 122** Lijst van zaaknamen
- 126** Lijst van zieke lichaamsdelen, ongemakken, onheil en ziekten
- 130** Verklarende lijst van (volks)diergeneeskundige termen.
- 134** Verklarende lijst van heiligen, religieuze en andere
praktijken en handelingen

Het Limburgs Museum verzamelt, bestudeert en stelt het materiële en immateriële erfgoed van de provincie Limburg tentoon. Vooral het laatste, het immateriële erfgoed tentoonstellen, is geen eenvoudige zaak. Soms doet er zich een buitenkans voor en dat is het geval met de verzameling op het gebied van volksdiergeneeskunde van de heer Servais Hutschemakers uit Banholt. Het is een collectie voorwerpen op het gebied van volksdiergeneeskunde die zeer goed gedocumenteerd is en bovendien -en dat maakt het zo bijzonder- zijn ook veel van de verhalen van de gebruikers opgetekend. Zo ontstaat de meest directe link die er is tussen materieel en immaterieel erfgoed. Het is een vrijwel verdwenen, en wat geheimzinnige, wereld van praktische oplossingen, kwakzalverij, toverij, geloof en bijgeloof. Een bijna ontoegankelijke wereld die alleen kan worden betreden door mensen die vertrouwen inboezemen, door intimi. Zo'n vertrouwenspersoon is Servais Hutschemakers, zelf boer geweest en zijn hele leven gefascineerd door het verleden. Aanvankelijk als amateur-archeoloog begonnen, maar vanaf 1981 vooral als etnograaf speurend naar gegevens over het onderwerp waar hij door gefascineerd raakte: volksdiergeneeskunde. De combinatie boer en inwoner van Banholt resulteerde in een bijzondere vertrouwenspositie die het mogelijk maakte de verhalen van streekgenoten over de vaak verborgen gebruiken, waar mensen niet zomaar en makkelijk over vertellen, te kunnen aanhoren en te kunnen documenteren. Zo ontstond in de loop der jaren een unieke collectie.

Zijn verzameling vond een plaats in zijn eigen huis en vol vuur en passie kon hij de vele bezoekers vertellen over de achtergrond van de gebruiksvoorwerpen, de directe verhalen die daar bij hoorden en in meer algemene zin over volksdiergeneeskunde in Zuid-Limburg. Ook voor een man die zich zo met het verleden heeft verbonden, gaan de dagen echter tellen. Bij het nadenken over de vraag wat er met zijn collectie moest gebeuren, kwam de gedachte op om deze een plaats te laten krijgen in het Limburgs Museum. Het museum was hier enthousiast over en bood aan een kleine tentoonstelling over dit onderwerp als tegenprestatie te organiseren. De opgetekende verhalen zouden als een bronnenpublicatie worden uitgegeven en dit boekje is daar het resultaat van.

Jos Schatorjé, directeur.

A photograph of an elderly man with white hair, wearing a grey blazer over a dark blue shirt and light-colored trousers. He is standing in a rustic workshop or garage. The background is a red brick wall with various tools and objects hanging on it, including a broom, a long wooden handle, a dark jacket, and a black hat. The text "Inleiding en verantwoording" is overlaid on the image in a white, italicized serif font.

Inleiding en verantwoording

In 2005 sloot Servais Hutschemakers (Banholt 25 september 1928) zijn documentatie af over zijn in 1981 begonnen gedreven zoektocht naar relictten van volksdiergeneeskunde in Zuid-Limburg.

Servais moest op medisch advies aan het eind van de zeventiger jaren van de vorige eeuw zijn boerenbedrijf staken en begon zich actief met het verleden bezig te houden. Zijn eerste belangstelling ging uit naar de archeologie. Zoals zo vaak was die aangewakkerd door een onderwijzer die in de vierde klas van de lagere school verteld had van het verre verleden en de vele werktuigen die in de streek te vinden waren. De onderwijzer stimuleerde zijn leerlingen op zoek te gaan naar archeologisch materiaal. Na de lagere school, op 14-jarige leeftijd, moest hij als oudste van acht kinderen mee gaan werken op het boerenbedrijf. Mede gestimuleerd door zijn ouders die behoorlijk opgeleid waren, werden door Servais in de winterperiode cursussen in landbouwkunde gevolgd. Die werden in de avonden verzorgd in het plaatselijke café en de onderwerpen waren onder andere: land- en tuinbouw en boekhouden.

De drukke werkzaamheden op het later door hem overgenomen boerenbedrijf slokten hem helemaal op en lieten geen tijd voor zijn nog steeds aanwezige historische belangstelling.

Op 50-jarige leeftijd moest Servais op medisch advies stoppen met zijn bedrijf en kon hij zich wijden aan zijn historische interesse. Hij werd een actief amateur-archeoloog, maar het zoeken op de akkers naar artefacten uit de prehistorie werd steeds meer beperkt door fysieke klachten. Hij ging zich meer met de historie bezighouden en was vaak in archieven te vinden. In die tijd, rond 1980, kwam hij in contact met Harry Huveneers uit Gronsveld, een man met een grote kennis van plaatselijke geschiedenis. Hij was degene die Servais stimuleerde om verhalen over het boerenleven uit eerste hand op te gaan tekenen. In 1981 begon Servais actief met het verzamelen van gegevens over volksdiergeneeskunde. Hij heeft met een honderdtal boeren, knechten, dienstboden, smeden, mensen die smeersels en dranken maakten en gebedsgenezers gesproken over dit onderwerp.

Het winnen van vertrouwen was de basis om iets meer te horen te krijgen over de dagelijkse praktijk van de volksdiergeneeskunde. Als je bij informanten aankwam met een notitieboekje of bandrecorder dan stond je zo weer buiten. Bij een eerste ontmoeting wist men meestal niets en kon men zich ook niets meer herinneren. De eerste jaren werd Servais vergezeld door Harry Huveneers. Hij en anderen maakten foto's van voorwerpen en prenten aan de wanden in de stallen en daar had men, merkwaardigerwijze, geen bezwaar tegen. Die foto's werden in een boekje gedaan en dat bleek later een handig hulpmiddel te zijn om de tongen los te maken. Een belangrijke factor die het

Servais Hutschemakers in zijn tuin, zomer 2008

succes nog vergrootte, was het feit dat Servais zelf landbouwer was geweest. Hij kwam uit de streek en herinnerde zich ook nog het nodige. Zo kweekte hij een band van vertrouwen die een gewone veearts nooit kon krijgen. Na zijn bezoeken tekende hij de verhalen zorgvuldig op en bezocht zijn informanten vaak opnieuw naar aanleiding van vragen die bij hem opgekomen waren of om aanvullende informatie in te winnen. Zijn manuscript is uitgroeid tot de hier gepresenteerde bronnenpublicatie. Zijn collectie volksdiergeneeskundige voorwerpen nam in de jaren ook toe. Ze werden tentoongesteld in een kamer waar hij geïnteresseerden en verenigingen ontving om te vertellen over zijn collectie.

De vele landbouwers die hij bezocht waren al oud, vaak meer dan 75 jaar en kenden de verhalen uit eerste hand of nog van hun ouders of grootouders en dorpsgenoten. De opgetekende verhalen gaan deels terug tot het einde van de 19e eeuw en beslaan voor het grootste deel de eerste helft van de 20ste eeuw. Maar velen hadden ook notitieboekjes die overgeschreven waren van nog oudere documenten en dan gaat de informatie soms terug tot het begin van de 19e eeuw.

Volksdiergeneeskunde was vooral uit economische motieven een alternatief voor de reguliere veeartsenij. Men moet evenwel een onderscheid maken tussen hoe het er aan toe ging bij kleine landbouwers en grotere met veel dieren. Bij deze laatsten kwam de veearts veel eerder op het erf of in de stal en was volksdiergeneeskunde veel minder in zwang of sneller verdreven. Tot omstreeks 1950 beschikten veel van de kleine landbouwers over onvoldoende geld om een veearts te betalen, als die er al was. In Wylre bijvoorbeeld was één veearts actief voor de wijde omgeving. Hij kon dan met de fiets op één dag een klein aantal boerderijen bereiken om een visite af te leggen. Een aantal boeren deed meestal (eerst) een beroep op andere genezers, zoals de smid of een gebedsgenezer. Ook paste men geneeswijzen toe met kruiden die men zelf in de tuin had of kon halen bij anderen. Daarnaast waren er de talrijke religieuze handelingen en andere praktijken. In nood probeerde men allerlei remedies en ging men overal te rade. Men mag niet vergeten dat een paard of koe een zeer kost-

De collectie volksdiergeneeskunde was opgesteld in een speciale kamer. Daar ontving Servais Hutschemakers geïnteresseerden en vertelde hij enthousiast over zijn verzameling. Hier bestudeert hij samen met Dorine Laheij oude publicaties over diergeneeskunde.

In kleine notitieboekjes schreven veel boeren recepten om ziek vee te behandelen en gebeden op. Vaak gingen die over van vader op zoon of van moeder of dochter.

In het begin van de vorige eeuw was de armoede op het platteland van Zuid-Limburg soms groot. Deze vrouw uit Sint Geertruid bracht een gezin met zeven kinderen groot met maar één koe.

baar bezit was. Zeker als een paard stierf, was dat een catastrofe. Veel kleine landbouwers hadden immers helemaal geen geld om een nieuw paard te kopen. Dan moest men een paard gaan lenen om het land te bewerken. Veel kleine boeren hadden hooguit drie koeien en als er één stierf dan was dat een drama. Het grote belang van dieren is af te lezen uit wat men offerde in de kerk voor de zegening van een dier of een kind. Voor een dier verdween een zilveren muntstuk in het offerblok en voor een kind een bronzen! Bij dergelijke rampen was burenhulp belangrijk om de ergste en eerste noden te lenigen. Een paard kon worden uitgeleend en melk bij de burens gehaald, maar soms ging het verder. Zo zijn er zelfs verhalen bekend van arme boeren die anoniem geld kregen om een nieuw paard te kopen.

Na de Tweede Wereldoorlog veranderde de situatie en waren er nieuwe economische alternatieven. Veel boeren gingen het kleine landbouwbedrijf combineren met loonarbeid, bijvoorbeeld als bouwvakker in Maastricht. Hierdoor had men meer inkomsten en kon men de veearts betalen, die inmiddels ook mobieler was geworden. Bovendien kwamen er nieuwe geneesmiddelen op de markt zoals antibiotica, maar beide praktijken, de officiële diergeneeskunde en de volksdiergeneeskunde werden nog wel naast elkaar gebruikt.

Zuid-Limburg en directe omgeving is rijk aan bedevaartsoorden waar diverse heiligen werden vereerd. Veel van die vereerde heiligen werden specifieke kwaliteiten toegedicht en talloze bedevaartgangers bezochten de plaatsen waar zij werden vereerd. In Zuid-Limburg waren dat Banholt, Gulpen, Noorbeek, Sint-Geertruid, Reijmerstok en in Midden-Limburg Echt. In België was Hakendover een belangrijk bedevaartsoord en in een enkel geval reisde men nog verder tot in Keulen toe. Voor de boeren waren een viertal heiligen heel belangrijk: Brigida en Gerlachus tegen veeziekten in het algemeen, Antonius Abt voor de varkens en Elooi (Eligius) voor de paarden. Men nam uit die bedevaartsplaatsen gedrukte prenten mee waarop gebeden stonden, memorabilia, ex-voto's, maar ook voorwerpen die ter plaatse gewijd waren, zoals water, zand en kruiden. Veel van die gebeden werden weer met de hand overgeschreven voor gebruik op andere plaatsen. De christelijke feestdagen waren ook een mogelijkheid om iets te

Ex-voto van een paard, uitgevoerd in zilverblik

Itteren. In het begin van de vijftiger jaren van de vorige eeuw was het nog gebruikelijk dat meneer pastoor de dieren van de parochianen zegende.

wijden dat voorspoed bracht of onheil kon vermijden. Tijdens de kerstnacht werden zaaigoed, potentiële medicijnen en voedsel voor de veestapel buiten gezet.

De handelingen en praktijken met een religieuze achtergrond komen nog steeds voor. Een belangrijke factor die bijdroeg aan de instandhouding van deze gebruiken was en is de katholieke religie met haar heiligen, bedevaartsoorden, gebruiken en rituelen. Het geloof in al zijn facetten was ook een belangrijke steun en toeverlaat in zware tijden. Er zijn nog boeren die bijvoorbeeld op 5 januari naar Sint-Gerlachus gaan in Houthem om wat brood te laten zegenen voor hun dieren, maar de enkele stukken die nu op de communiebank liggen zijn niet te vergelijken met vroeger toen het vol lag met brood.

Buiten deze direct aan het officiële geloof gekoppelde gebruiken, waren ook plaatselijke gebedsgenezers actief en mensen die op een of andere wijze een relatie hadden met het bovennatuurlijke of over genezende gaven beschikten. Zij hadden medicijnen, vaak op basis van kruiden, waarvan een heilzame werking werd verondersteld. Meestal maakten ze ook gebruik van de officiële gebeden. Het was niet gemakkelijk van hun diensten gebruik te maken. Het had te maken met hun afwijkend gedrag en dito positie in de samenleving, maar daarnaast waren zij een soort concurrenten van de officiële vertegenwoordigers van het geloof. Beschuldigingen van hekserij en tovenarij lagen al snel op de loer. Gebedsgenezers namen hun taak zeer serieus. Sommige van hen baden zoveel dat zij erover klaagden nog maar nauwelijks aan slapen toe te komen.

Van een andere orde was de hulp van de smid. Behalve voor het beslaan van paarden en het maken en repareren van gereedschappen, had hij vaak veel kennis over het genezen van dieren. Die kennis was meestal overgegaan van vader op zoon en een boer met een ziek paard zocht al gauw zijn toevlucht tot deze centrale figuren in de dorpsgemeenschap.

De kennis van Servais Hutschemakers is niet alleen ontleend aan gesprekken met streekgenoten. In het Rijksarchief in Maastricht, waar hij jaren vertoefde, trof hij ook documenten aan die met volksdiergeneeskunde te maken hadden. Bijvoorbeeld in het archief van het bisdom Roermond vond hij processtukken aan

De smid was de centrale figuur in de dorpsgemeenschap. Hij besloeg niet alleen maar paarden, maar beschikte over veel technische kennis en was hij vaak in staat remedies voor te schrijven voor het zieke vee. Dit is de smid van Noorbeek rond 1900.

over gebedsgenezers die met de duivel omgingen en in het kloosterarchief van Hoogcruts vond hij 17e eeuwse rekeningen van een smid die paarden genezen had. In een processtuk uit 1595 van de schepenvanck van Mheer ontdekte hij de gebeurtenis van een vrouw en dochter die verdacht werden van tovenarij omdat bij een boer een paard was gestorven en daarna een paard ziek was geworden. In de stukken stond dat de vrouw de tovenarij van haar vader had geleerd die voor dit feit was veroordeeld en was opgehangen.

In de periode tussen 1998 en 2001 heeft Servais geen aantekeningen gemaakt over volksdiergeneeskunde. Hij heeft zich toen met plaatselijke geschiedenis beziggehouden en heeft toen onder andere een studie gemaakt van het schutterijleven in delen van Limburg. Dit resulteerde in een boek¹.

Over volksdiergeneeskunde is tot op heden weinig of geen systematisch onderzoek verricht, maar er zijn wel enkele publicaties verschenen en initiatieven genomen. Enkele willen we hier kort noemen.

Op nationaal niveau stelde het Veterinair Historisch Genootschap in Utrecht in 1991 een werkgroep 'volksdiergeneeskunde' in. Men vond nog nauwelijks 'levende' kennis op dit terrein terug en heeft vervolgens een aantal geschriften geïnventariseerd en ontsloten uit de 18e eeuw waarvan werd aangenomen dat ze een belangrijke bron waren voor latere toepassingen in de volksdiergeneeskunde. Deze inventarisatie mondde uit in een publicatie².

Vanuit de volkskunde is er ook belangstelling voor dit onderwerp getoond, hoewel volksdiergeneeskunde niet in het brandpunt van de belangstelling staat. In 1983 verscheen het proefschrift van J.B. Berns over een dialectologisch onderzoek naar namen van ziekten van het vee, maar het bevat tevens veel informatie over dierziekten en een uitvoerige bibliografie³. Sporadisch verschijnen er her en der bijdragen over dit onderwerp in artikelvorm⁴.

In Limburg deed Peer H.M. Boselie in 1996 verslag van een onderzoek naar 17e tot 19e eeuwse volkskundige recepten in Limburgse archieven waarin ook aandacht werd besteed aan een aantal diergeneeskundige recepten⁵. Eerder had hij een artikel gepubliceerd

Servais Hutschemakers op bezoek bij een oude boer. Hij probeert met behulp van een foto oude herinneringen op te halen bij een boer in Mamelis.

waaruit een nauwe verwantschap bleek tussen het beroep van (hoef)smid en veearts *avant la lettre*⁶.

Het zou goed zijn indien, mogelijk als vervolg op deze bronnen-uitgave, een inventarisatie zou worden uitgevoerd van publicaties op het terrein van de volksdiergeneeskunde zoals die destijds voor volksgeneeskunde in Limburg is gepubliceerd⁷. Wanneer de registers van planten en kruiden en van (religieuze) handelingen en praktijken van beide publicaties met elkaar worden vergeleken, valt op hoeveel overeenkomsten er zijn tussen wat men deed om mensen en dieren te genezen.

Deze bronnenpublicatie is de weerslag van de verhalen die Servais Hutschemakers over dit onderwerp verzameld heeft en geïllustreerd met objecten uit zijn collectie, aangevuld met ander beeldmateriaal. Naast verhalen verzamelde Servais namelijk ook voorwerpen die met deze volksdiergeneeskunde te maken hadden. Voor een deel kreeg hij die van de personen die hij zelf gesproken had, maar een ander deel vond hij op de wekelijkse vlooiemarkt in Tongeren of kreeg hij aangereikt van derden. Volksdiergeneeskunde is een schimmige wereld waar men niet makkelijk iets over loslaat. Het is een combinatie van ervaringen opgedaan in de dagelijkse praktijk van het boerenbestaan, tovenarij, bijgeloof en geloof. Een wereld dus waar het moeilijk is om in door te dringen. Alleen mensen die op een of andere wijze vertrouwen inboezemen krijgen wat van die verhalen en gebruiken te horen en dan moeten ze er ook nadrukkelijk naar vragen. Servais Hutschemakers is zo'n man die dat vertrouwen kreeg.

Het manuscript

Het handschrift van Servais Hutschemakers bevindt zich in een klapper en is voorzien van bijgeplakte foto's en andere afbeeldingen. Reeds in 2003 meenden Ignace Geurts en Erik Royackers dat deze opgetekende verhalen gepubliceerd moesten worden en door hen is daarvoor een eerste aanzet gegeven. Toen dit initiatief niet ten uitvoer kon worden gebracht, heeft het Limburgs Museum zich sterk gemaakt voor uitgave van een bronnenpublicatie.

In deze publicatie is de tekst bijna in zijn geheel integraal overgenomen. Na overgetikt te zijn, heeft Servais zelf het manuscript

In Zuid-Limburg werden door arme boeren nog lang koeien gebruikt om te ploegen, zoals hier in Honthem.

nagelopen en verbeteringen aangebracht. Om de privacy van diverse nog levende personen of nazaten te beschermen, is in veel gevallen een initiaal gebruikt om een persoon aan te duiden. In de tekst zijn de verklaringen van termen die Servais zelf aangebracht tussen haakjes geplaatst en dialectwoorden zijn cursief weergegeven. Niet-alledaagse termen die om een verklaring vragen zijn opgenomen in de registers en worden met [een blauwe kleur](#) aangegeven in de tekst (bijvoorbeeld [wonderolie](#)).

Deze publicatie moet als een integrale weerslag van het handgeschreven manuscript worden gezien en is niet wetenschappelijk of in een maatschappelijk/sociaal perspectief geanalyseerd. In die zin is het als een bronnenpublicatie te beschouwen en het is aan anderen om hiermee aan de slag te gaan. Het is geordend op plaats en datum waar het betreffende gesprek heeft plaatsgevonden. Om via andere invalshoeken de tekst te gebruiken zijn vijf registers opgenomen: plaatsnamen, planten- en kruidennamen, remedies en (religieuze) handelingen, instrumenten, praktijken en heiligen, zaaknamen en tenslotte een register op zieke lichaamsdelen, ongemakken, onheil en ziekten. Daarnaast is een verklarende woordenlijst opgenomen van (volks)diergeneeskundige termen, ongemakken, ziekten, toegepaste geneesmiddelen, geneeswijzen en gebruikte instrumenten en van heiligen, religieuze en andere praktijken en handelingen.

-
- 1 *Schutters lief en leed. Anekdoten uit het schuttersleven van de achttiende eeuw in de landen van Overmaas*. Bijgezocht door Servais Hutschemakers en geïllustreerd door Sjef Hutschemakers, Banholt, 2003
 - 2 R. Strikwerda, *Het rundvee in de Nederlandse Huismansliteratuur. Volksdiergeneeskunde in de 18e eeuw*, Utrecht, 1997 (Cahiers van het Veterinair Historisch Genootschap;1)
 - 3 J.B. Berns, *Namen voor ziekten van het vee. Een dialectografisch onderzoek in het gebied van het Woordenboek van de Brabantse en dat van de Limburgse Dialecten*, Amsterdam, 1983
 - 4 Een relatief recent voorbeeld is de bijdrage van W. Frijhoff, 'Perceptie van diergenezers. Hoefsmiden, empiristen en veeartsen rond 1800', in: A. Kluvelde e.a. (Red.), *Genezen. Opstellen bij het afscheid van Marijke Gijswijt-Hofstra*, Amsterdam, 2005
 - 5 Peer H,M, Boselie, *Artes Mechanicae uit Limburgse Archiefondsen. Een onderzoek naar 17e – 19e eeuwse volkskundige recepten*, Sittard, 1996, m.n. p. 60-63
 - 6 P.H.M. Boselie, 'Hoedemakers uit Lutterade, een familie van (hoef)smeden, "vee-artsen" en boomkwekers in de 18de-eeuwse euregio', in: *Historisch Jaarboek voor Het Land van Zwentibold* 14(1993)p. 137-146
 - 7 E. Tielemans (Sam.), *Volksdiergeneeskunde in Limburg. Een bibliografie*, Limbricht, 1986

Vóór de veearts kwam...

“Eet goot, gun dich goot en sjik dich goot”

“Eet goed, het ga je goed en wen goed”

(spreuk gebruikt bij het zegenen van koeien, opgetekend in Slenaken in 1990)

Voorwoord

In dankbare herinnering aan een dorpssmid.

De heer H. Reumers, tot 1998 dorpssmid in Banholt, bezat een grote kennis over en hoe de smeden vroeger zieke en kreupele paarden en koeien genazen. Telkens als ik bij hem was om mijn paard te laten beslaan, vertelde hij mij hierover. Zo vertelde hij mij over het couperen en dichtbranden van de staart van het paard en hoe men slechte tanden van een paard behandelde zodat het dier weer goed kon kauwen.

Ook had hij een gesmede naald, waar de smid vroeger een etterdracht mee maakte. Volgens de heer Reumers deed men dit als een oude ontstekingsknobbel niet vanzelf openging. De smid forceerde dan een nieuwe ontsteking, door onder het vel beneden de oude knobbel met de gesmede naald een touw te trekken. Hierdoor verdween de oude knobbel.

Ook wist hij veel over de hoefgebreken bij paarden en koeien. Tevens kon hij zich herinneren dat hij eens naar een kachel moest gaan kijken of deze nog te repareren was. Doch voordat hij naar huis ging vroeg de boer hem of hij zo goed wou zijn om eens naar een manke poot van zijn paard te kijken en naar een koe waarvan de horens in de kop dreigden te groeien. Hij zaagde dan een stukje van de horens af.

De heer Reumers kon zich nog goed herinneren dat er vroeger boeren waren die vanwege veel pech geen gezond paard konden kopen. Ze gingen dan naar het slachthuis en zochten dan onder de kreupele en versleten paarden het beste uit en gingen daarmee naar de smid. Meestal had zo'n paard verschillende hoefziekten of -gebreken. Het duurde dan vaak maanden eer de smid het paard zover had dat het weer een beetje behoorlijk kon lopen. Ondanks het vele werk en het herhaaldelijk beslaan, bracht de smid voor deze boeren maar één hoefbeslag in rekening.

Als een paard bevangen was, werd vroeger de smid gewaarschuwd die dan een aderlating toepaste. Hiervoor gebruikte hij een vlijm. Was de hoof van een paard gespleten dan brandde hij boven de spleet een gaatje zodat de spleet niet verder ging. Er waren ook smeden die boven de spleet de hoof een beetje inzaagden met een klein zaagje.

Het was vroeger gebruikelijk dat, als een koe mank was, men met het beest naar de smid ging. Deze onderzocht de poot en gaf de boer nog een goed advies voor de nabehandeling. Volgens de heer Reumers werd vroeger voor dergelijke behandelingen nooit iets in rekening gebracht.

Ook behandelde hij paarden die rotstraal (straalkanker) hadden. Hij sneed met een mes het aangetaste vlees in de hoof weg en smeerde er kopervitriool op en dekte het geheel af met hennep en een ijzeren plaat. Op de hennep smeerde hij scheepsteer. Deze plaat moest ervoor zorgen dat er geen vuil in de wond kwam.

In de winter als het koud was, gingen boeren naar de smid. Bij het smidsvuur vertelde hij aan de boeren oude remedies om paarden te genezen.

Een paard dat verkouden was, moest men een drank geven van wijnruit en donker bier of een drank van kamille. Had een paard de mok dan adviseerde hij de voet te ontsmetten met lysol en hem in te smeren met scheepsteer. Beesten die diarree hadden, kregen van hem staalwater. Paarden die een schoftwond hadden, kregen een ijzeren plaat die de wond moest beschermen. Deze plaat werd aan de binnenkant van de haam bevestigd. In de smidse hing een bord met verschillende hoefijzers voor paarden met hoefafwijkingen.

Dit is wat ik nog heb kunnen optekenen van het vele dat de heer Reumers mij vroeger verteld heeft. Hij was dan ook de eerste die mij op het spoor heeft gezet om met [volksdiergeneeskunde](#) verder te gaan. Deze kennis en oude remedies had hij geleerd van zijn leermeester Custers.

In dit boek zijn de vele herinneringen gebundeld die ik tussen 1981 en 2005 heb opgetekend over volksgebruiken bij diergeneeskunde. Mijn dank aan iedereen die mij zijn getuigenis toevertrouwde.

Servais Hutschemakers

Herkenrade, 1981 (precieze datum onbekend)

De heer C. uit Herkenrade gaf mij tijdens het bezoek een boekje van de rundverzekering [Sint-Eligius](#) uit Sint Geertruid. Op de blanco bladzijden stonden verschillende remedies en gebeden voor zieke mensen en beesten. De heer C. gebruikte deze gegevens als een dier ziek was. Om ziekten te voorkomen strooide hij Sint-Gerlachusand in de stal. Tegen de pijn baden ze het Sint-Jansevangelië. Tegen het bloeden werd aangestroken met een stukje stof, dit werd begraven achter een wegkruis.

Liebeek, 1981 (precieze datum onbekend)

Van mevrouw H. uit Liebeek vernam ik dat hun vader die smid was in Liebeek de pijn vernagelde. Hij gebruikte hiervoor een verroeste smidsnagel die hij in een deunesjtoek (meidoorn) sloeg.

Potjes met zalf en dassenvet

Eckelrade, 1981 (precieze datum onbekend)

Mevrouw A. kon zich nog herinneren dat de mensen vroeger zalf maakten van honing, mout en eieren tegen uitslag bij de dieren. Tegen de koliek gebruikten ze thee van het gele kruid (ijzerhard).

Paarden die moeilijk konden plassen, werden *keldervarkens* (pissebedden) ingeduwd. Tegen het oplopen van koeien gebruikten ze het touw van de *kroetwisch*. Dit touwtje werd ook gebruikt als een koe koorts had. Ze bonden het om de horens van de koe met veel knopen. Als een paard een knobbel aan de poot had, werd de poot bezet met leem en mensendrek. Hetzelfde deden ze als een koe een dikke uier had als ze droog stond. Tegen de wormen gebruikten ze raapolie. Tegen bloed in de urine van een dier werd een drank gemaakt van melk, honing en de gekookte schil van een eikenboom. Als een koe

niet kon *nergelle* (herkauwen) werd maagzout opgeschud. Tegen mond- en klauwzeer werd een papje gemaakt van groene zeep, roet uit de schouw en pis.

Maastricht, 1982 (precieze datum onbekend)

Verschillende keren heb ik een bezoek gebracht aan de heer C., smid in Maastricht. Hij vertelde over zijn vader die ook smid was geweest. De heer C. wist veel van oude gebruiken die de smeden vroeger toepasten bij zieke paarden.

Zijn vader had hem verteld hoe men moest aderlaten bij paarden die ziek waren. Met een tandenbeitel en tandenrasp verzorgde hij de tanden van de paarden. Als een paard vernageld was, werd de nagel die pijn veroorzaakte uit de hoof getrokken en aan de deurpost geslagen. Had een paard straalkanker aan de hoof, dan gebruikten hij en zijn vader hennep, kopervitriool en teer. Geregeld moesten zij een staart van een paard couperen en werd hij daarna dichtgebrand. Was de hoof van een paard gespleten, dan werd de scheur aan de bovenkant met een speciaal zaagje ingezaagd zodat ze niet verder kon inscheuren.

In de kelder moest volgens de heer C. nog een speciaal brandijzer liggen waarmee ze voor de tanden een gleufje probeerden te branden om oude paarden wat jonger te laten lijken. Dit gebeurde meestal in opdracht van de kooplieden.

In een hoek van de smidse stond een plank met voorbeelden van hoefijzers voor paarden die afwijkingen hadden aan de hoof.

Toen de heer C. ongeneeslijk ziek werd, heeft hij mij verschillende voorwerpen van hem en zijn vader verkocht, zoals een houten kloofbord met voorbeeldhoefijzers, een coupeertang en een coupeermes, een muilspiegel, een klisteerspuit, een steekmes, brandijzers voor de hoeven, een tandenrasp en een tandenbeitel, een paardenschoen, een oude praam en een plank met hoefijzers erop voor paarden met hoefgebreken.

Mechelen, 10 maart 1982

De heer S. uit Mechelen kon zich nog herinneren dat ze vroeger tegen de vliegen een ekster schoten die water van de maand maart had gedronken. De ekster werd dan in de paardenstal opgehangen, want volgens de heer S. veroorzaakten de vliegen veel ziekten.

Als zijn paarden vroeger ergens pijn hadden, ging hij met zijn trouwring rond die plek en zei dan: *"Ik zegen je [naam van het paard noemen] in de naam van de Vader, de Zoon en de Heilige Geest."* Hij zei er wel bij: *"Het strijken is door de pastoor toegestaan, het zegenen niet"*. Hierna bad hij op de drie hoeken van de stal het Sint-Jansevangelië. Langs de vierde hoek moest het kwaad weg kunnen.

Als een paard een dikke poot of zich verstuikt had, werd de poot ingesmeerd met leem. Na enkele dagen werd de leem verwijderd. Om een wild paard te temmen ging hij op paasmaandag met het paard naar het bedevaartsoord Hakendover of wond om het gebit paardenhaar.

De heer S. kon zich nog goed herinneren dat de mensen op de binnenkant van de staldeur met kalk of met krijt de letters C.M.B. (Caspar, Melchior en Balthazar) aanbrachten.

Waarvoor ze dat deden wist hij niet. Ook kon hij zich nog herinneren dat veel boeren een mortier (vijzel) hadden om kruiden fijn te stampen. Deze kruiden gebruikten ze voor zieke mensen en dieren.

Geheel links de gebedsgenezer Sluisman uit Reijmerstok

Sint Geertruid, 11 maart 1982

De heer C. uit Sint Geertruid vertelde mij wat hij had meege maakt tijdens de verhuizing van boer Schreurs van Herkenrade naar Reijmerstok. Toen ze in Reijmerstok aangekomen waren en alles van de karren hadden afgeladen, werden de kippen op het nieuwe erf losgelaten. Behalve de eerste kip, die moest achteruit het erf op lopen. De gebedsgenezer Sluisman uit Reijmerstok was hierbij aanwezig en volgde en overlas de kip, terwijl hij vijf onzevaders bad voor de arme zie-

len in het vagevuur. Op het erf aangekomen zegende hij de kip. Volgens de heer C. was dit een oud gebruik om te voorkomen dat de kippen zouden weglopen.

De Heilige Brigida was een belangrijke beschermvrouw voor het vee. Dit is een koe uit Terlinden met een medaille van deze heilige op het voorhoofd.

Holset, 17 maart 1982

In Holset kon men zich nog goed herinneren dat men vroeger de versierde takken die langs de Bronkweg stonden, bewaarde. Deze takken legden ze op de balken in de stallen om er dan hooi op te stapelen. Men deed dit om het vee tegen ziekten te beschermen. Dit gebruik hadden ze van hun vader geleerd. Ook deden ze vroeger een bidweg naar Noorbeek ter ere van de Heilige Brigida. Daar kochten ze een stalzegen en medailles van de Heilige Brigida. Als een koe moest kalven werd de medaille van de Heilige Brigida om de horens gebonden, in de hoop dat alles goed zou verlopen.

Als een paard koliek had of als een koe was opgelopen, bonden ze het lint van het [Zwarte Kruis](#) om de buik van het beest en men las dan het Sint-Jansevangelië. De staart van een veulen werd meestal gecoupeerd op Goede Vrijdag, om nabloeden zoveel mogelijk te voorkomen. Na afloop bad de smid het gebed tegen het bloeden.

Als een paard begon te zweten en de manen begonnen te vlechten, dan had het paard *het mare rieje*. Men bond dan twee bakstenen kruiselings over elkaar en hing deze boven het paard. Het moesten wel zacht gebakken stenen zijn, want deze stenen moesten het zweet en onheil van het paard opnemen.

Boven de staldeuren hadden ze vroeger een Benedictusmedaille vastgespijkerd. Men deed dit tegen blikseminslag en om het onheil uit de stal te houden. Deze medaille moest wel gewijd zijn. Als een kalf ziek was, kreeg het melk te drinken waar een medaille van de Heilige Benedictus in had gelegen.

Van toen men nog jong was, kon men zich nog herinneren dat onder een afdak verschillende kruiden waren opgehangen. Deze kruiden werden gebruikt als een van de huisgenoten of een dier ziek was. Deze gegevens kwamen uit een oud

boek. In de tuin stonden nog de marialelie (witte lelie), nieskruid, knoopkruid, wijnruit en kamille.

Bij een tweede bezoek aan deze persoon in Holset vertelde hij mij nog enkele remedies voor zieke paarden.

Wanneer een paard de klem had, kwam mevrouw S. uit Mechelen het paard zegenen en werd het in een duistere stal gezet. Was een paard **vervangen** dan werd het in stromend water gezet.

Was een paard dampig dan kreeg het een drank van wijnruit of *mouter* (moederkruid) met een weinig brandewijn. Een paard dat koliek had kreeg **wonderolie** toegediend.

De meeste middeltjes voor zieke mensen en dieren haalde men bij de drogist.

Steen met een gat, vastgezet boven de stal

Sint Geertruid, 23 maart 1982

Landbouwer B. kon zich nog herinneren dat vroeger bij hem thuis witgekalkte kruisen waren aangebracht op de binnenkant van de staldeur om ziekten te voorkomen onder het vee. Als de kippen vroeger het trapje naar hun hok niet opgingen, legde zijn vader op het bovenste opstapje een zakdoek gedrenkt in wijwater. De jonge kippen moesten dan over de zakdoek lopen en gingen dan de volgende keer zonder moeite naar boven.

Zijn vader zette vroeger met Kerstmis tijdens de nachtmis een emmer met haver buiten. Deze haver voerde hij aan zijn kippen tegen bezoek van de vos. Jarenlang hadden ze geen last meer gehad van de vos, in tegenstelling tot hun burens.

Op de deur van de paardenstal hing een gelukshoefijzertje van een ezel. Boven de ingang van de koestal was een steen bevestigd met een gat erin. Zijn ouders hadden deze steen opgehangen om het onheil af te schrikken. Deze steen mocht ik meenemen, alsmede een koeienhaam om de dracht tegen te houden. Zij en ook hun burens gebruikten deze haam om de dracht tegen te houden als de koeien gekalfd hadden.

Bij een zeug die niet berig werd, deed men urine van een drachtig paard onder het voer.

Het dodenknookskén

Sint Geertruid, 24 maart 1982

Bij de heer T. zegenden ze in de paasweek het vee met paaswater. Ook als een koe verkocht was, werd ze bij het verlaten van de stal besprenkeld met paaswater. De rest van het paaswater werd bewaard voor een ziek beest en voor pasgeboren kalveren (waarbij men een scheutje bij de eerste melk deed).

In een doosje bevond zich een botje van iemand die overleden was. Met dit *dodenknookskén* werden vroeger zieke mensen en dieren gezegend. Het botje mocht ik meenemen.

Ook kon de heer T. zich nog herinneren dat van de koeien, als ze melkkoorts hadden, de uier werd opgepompt met een fietspomp.

Ze hadden een speciaal gebed tegen het verbloeden. Dat mocht ik meenemen.

Mechelen, 2 april 1982

Tijdens een tweede bezoek aan de heer S. vertelde hij me dat de boeren het zieke vee lieten zegenen door de heer V. uit Schweiberg. Ook gingen ze vaak naar een landbouwer, waar ze oude remedies kregen om het vee te genezen.

De heer S. kon zich nog herinneren dat er boeren waren die boven de voerbak van de dieren een kruisje hingen ter bescherming van ziekten. Ook waren er boeren die een stalzegen van de Heilige Brigida in hun stal ophingen.

Als een paard *het mare ríje* had, werden twee bakstenen kruiselings boven het paard opgehangen. Had een paard de mok aan de poten, dan smeerden zij de poot in met ochtendurine. Hij had in Holset een keer gezien dat ze hiervoor een konijnenpootje gebruikten.

Ook had hij nog een boekje met handschriften over ziekten bij mensen en dieren, afkomstig van zijn grootmoeder. Hierin stond dat men op Goede Vrijdag de paarden de staart moest couperen. Ook stond er een gebedje in tegen het verbloeden.

Als vroeger een paard voor de eerste keer werd beslagen, brandde de smid een kruisje in de linkervoorpoot. Dat was

Brandijzer voor het aanbrengen van een kruisteken in een hoef. Rechts een moderne kopie.

om de duivel uit het paard te branden. Dat had hij gehoord van een oude paardenkoopman.

Een paard dat wind zoog (een *windzuiger*) bond zijn vader een zakje met mensenpoep om het gebit.

Hij kon zich nog herinneren dat vroeger een fles met olie en de bloemen van de marialelie in de paardenstal stond. Dit gebruikten ze als een paard het mondzeer had. Ook hadden ze altijd maagzout in voorraad voor de beesten die de maag van streek hadden.

Hij kon zich nog herinneren dat zijn vader het Sint-Jansevangelië bad op de drie hoeken van de stal. Hij noemde dit [het verzuiveren van de stal](#).

Banholt, 10 april 1982

Tijdens een bezoek aan de heer L. uit Banholt, vertelde hij mij enkele remedies van koeien en paarden. Hij had nog gezien hoe mensen vroeger een koe droog zetten. De uier werd dan bezet (ingesmeerd) met mensendrek, gemengd met het kaf van tarwestro (drektherapie). Als een koe uierontsteking had, werd de uier ingewreven met een aftreksel van druivenbladeren.

Paarden die hun veulen niet konden verdragen, voerde hij Gerlachusbrood. Als paarden de kroep hadden, kregen ze gewijd brood en water van een bedevaart naar Sint-Elooi in Sint-Geertruid.

Als een koe opgelopen was, werd de gebedsgenezer S. uit Banholt erbij gehaald. Deze zegende dan de wind in de koe. Doch vooraf zegende hij zichzelf. Als de koe gezegend was, moesten beiden een *bote* (boete) doen voor de zielen die hun verlossing het dichtst nabij waren in het vagevuur.

Als een koe na het kalven [wit vuilde](#), werd een aftreksel opgeschud van de tweede schil van de vlierstruik. Als de merrie niet kon plassen, bracht hij in de schede wat pruimtabak. Als een paard verstopt was, werd een tabakspijp aangemaakt en van achteren in gestoken.

Als een paard een dikke poot had, werd de poot ingepakt met

kattekiezekruid (kaasjeskruid), leem en azijn. Zijn vader gebruikte hiervoor zalf die gemaakt was door Tieske Thelen in de Bergstraat van Banholt.

Tieske Thelen was boer en maakte smeersels voor de beesten. De heer L. kon zich nog herinneren dat de hanen werden gesneden (castreren).

L. was vroeger schatter geweest van de Onderlinge Veeverzekering. In veel stallen waar hij kwam, was een kruis tegen de ziekten onder het vee. Ook zag hij vaak een stalzegen van de Heilige Brigida hangen. Als een beest ziek was, lazen ze het gebed wat er op stond en sprenkelden met een palmtakje wat wijwater of Gerlachuswater over het beest. Af en toe maakten de mensen met kalk drie letters aan de binnenkant van de staldeur. Deze letters waren C.M.B., wat stond voor Caspar, Melchior en Balthazar.

Diverse gewijde lintjes

Banholt, 10 april 1982

Tweede bezoek bij de heer L.

Als paarden erge jeuk hadden aan de manen of aan de poten, werden ze ingesmeerd met ochtendurine.

Toen ik hem vroeg of hij al eens gehoord had van *der léftoch* zei hij *“Jazeker, als een merrie een veulen kreeg en je kon ‘der léftoch’ die zich in het vruchtwater bevond te pakken krijgen, dan kreeg je een beloning”*. Wat ze hiermee deden, wist hij niet.

Tegen kalverdiarree gebruikte hij hooiwater van hooi waar veel kruiden in waren. Als een kalf een breuk had, bond hij een doek stevig om de buik van het dier en bad dan het Sint-Jansevangelië. Zijn vader had hem eens verteld dat er boeren waren die met een kippenei een kruisje over de breuk maakten en het ei daarna in een spleet van een boom legden.

Vervolgens smeerden ze de spleet met natte leem dicht.

Als een koe opgelopen was, bond hij een gewijd touwtje om de buik van de koe en bad dan voor de zielen in het vagevuur die hun verlossing het dichtst nabij waren. Had een koe een appel of een peer in de hals, dan gaf hij het dier en een kamilledrank met olie te drinken.

De heer L. kon zich nog goed herinneren dat zijn vader hem vertelde dat ze met een lijkendoek van een oude vrijgezel wratten op de uier van een koe hadden aangestroken. De doek hadden ze daarna begraven op het graf van de laatste overledene van het dorp.

Vroeger hadden verschillende boeren een geitenbok in de stal, om besmettelijk verwerpen (abortus Bang) te voorkomen. Ook kon hij zich nog herinneren dat men vroeger toen hij nog in Terhorst woonde, men in het najaar voordat de koeien werden opgestald in de drie hoeken van de stal het Sint-Jansevangelie bad. In de vierde hoek werd de deur wijd opengezet. Dat was om de stal te verzuiveren.

Om de wratten te verdrijven moest men vroeger een spekwoord bedelen, de wratten aanstrijken en ze vervolgens op een kruising van wegen over het kruis werpen. Men mocht onderweg met niemand spreken, anders hielp het niet. Ook had de heer L. een boekje met recepten voor zieke beesten. Dit mocht ik kopiëren.

Banholt, 16 april 1982

Vroeger woonde in Banholt mevrouw B. die zieke mensen en dieren zegende. Om te beginnen, maakte ze op de zieke plek met haar duim een kruis waar ze van tevoren op gespuugd had. Wanneer zij het kruis maakte, drukte ze hard op de zieke plek en sprak dan enkele woorden. Haar specialismen waren spierverzinkingen.

Ook kon ze de koorts afbinden. Ze gebruikte hiervoor een touwtje. Dieren die koliek hadden en *overkoot* waren, werden door haar gezegend. De mensen en ook zichzelf baden dan een novreen. Van het geld dat zij kreeg, liet ze kaarsen branden in de kerk bij het beeld van Altijd Durende Bijstand.

Drie potjes met gewijd zand

Terlinden, 16 april 1982

Ondanks zijn hoge ouderdom kon de heer S. uit Terlinden zich nog herinneren dat tijdens het octaaf van de Heilige Brigida de kapelaan van Noorbeek de stallen waar zieke beesten voorkwamen, zegende. In de koestal van de heer S. was een gebed op de kribbe uitgekrast. De tekst luidde: *“Heilige Brigida, bid voor ons en ons vee. P.S. 1904”*.

Als een koe ziek was, hing zijn vader een maretak boven het zieke dier. Had een varken het varkensvuur, dan strooide hij gewijd zand in de stal en zegende het varken met Brigidawater.

Het kwam al eens voor dat de heer S. een paard niet mak kon krijgen. Hij ging dan zoals meerdere boeren deden met het paard op paasmaandag naar Hakendover in België.

Pasgeboren kalveren kregen bij de melk wat Brigidawater tegen kalverziekten. Met Palmpasen zegende hij met een palmtakje het vee en stak het takje daarna in de wei.

Het lint van de *kroetwisch* gebruikte de heer S. als een koe penspijn had, moeilijk kon kalven en als ze opgelopen was. Dit lint noemden ze vroeger het Onze-Lieve-Vrouwelint en bestond uit twee kleuren, namelijk wit en blauw. Men kon het voor een paar centen in de winkel kopen. Tegen koeiendiarrée maakte hij een drank van weegbree. Om te controleren of een koe drachtig was, deed zijn vader een druppel melk van het dier in een glas water. Trok het water helder op, dan was de koe drachtig.

De heer S. kon zich uit zijn schooljaren herinneren dat er koeien in een wei liepen die een draad met kurken voor hun hals hadden. Het enige wat hij hiervan nog wist, was dat deze draad als sierboog op de haam had gediend, tijdens het halen van de Brigidaden.

Koeien die vroeger *het mare rieje* hadden werden door zijn tante met wijwater gewassen. Zij hield dan een noveen ter ere van de Heilige Brigida.

In 1911 was het volgens de heer S. een uitzonderlijk droog jaar geweest. Door gebrek aan voedsel werden veel beesten ziek en stierven. Zijn vader en boer H. waren de enige boeren die de koeien een medaille van de Heilige Brigida om de hals hadden

Vier flessen met verschillende dranken en oliën

Scheermes met etui, gebruikt bij het castreren van biggen.

gehangen. Van beide boeren was dat jaar geen beest door de droogte gestorven. Ook gebruikte hij vaak [Lieves veeolie](#) en [Lieves unicum](#). Om hun zeug vruchtbaar te krijgen, haalden ze met een rode emmer het water waarin het maandverband was gewassen.

Banholt, 21 april 1982

Zelf kan ik mij nog herinneren dat als een koe was opgelopen mijn vader het dier een stroband met koeienmest via de mond om de horens bond. Hielp dat niet, dan werd de koe door mijn vader [gemilt](#). Hij gebruikte hiervoor een koperen trocart. Af en toe moest hij ook wel eens een koe [milt](#)en van een arme boer. Mijn vader kon zich nog herinneren dat als de paarden schurft hadden, de hals met menselijke urine werd ingewreven.

Had een dier een ontsteking, dan smeerde hij kamfer op het gezwel. Als een paard [een schouder af had](#) (ontwrichting van de schouder), kwam de heer S. uit Banholt het dier zegenen. De biggen castrerde hij zelf. Hiervoor gebruikte hij *der schaars* (scheermes). Als de varkens aan de diarree waren, werd grond, gemengd met as uit de bakoven, in de stal gegooit. Ook kan ik me nog herinneren dat, als een koe schurft had, de schurftplekken met afgetapte olie herhaaldelijk werden ingesmeerd.

Bij de familie Van den Hove in de Dalestraat zaten twee tortelduifjes in een kooi, die volgens de heer Van den Hove zorgden dat de huisgenoten gespaard bleven van de gevreesde pokken. Een buurjongen van de lagere school vertelde me dat zijn moeder, die de dode mensen moest afleggen en wassen, de [droogdoek](#) bewaarde voor de boeren. Deze gebruikten de [droogdoek](#) (lijkendoek) om pijn mee weg te nemen. Zelf heb ik gezien dat verschillende boeren in ons dorp een geitenbok in de stal hadden tegen abortus Bang onder het vee.

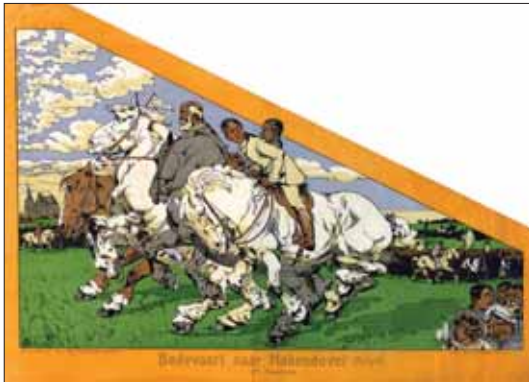
Bunde, 1982 (precieze datum onbekend)

Tijdens een bezoek aan boer G. uit Bunde zag ik op een balk in de stal een klein kruisbeeld staan. Volgens de heer G. stond dat al heel lang in de stal.

Op een vel papier dat hij mij gaf, stonden oude remedies die ze vroeger in Schimmert toepasten wanneer een beest ziek was. Voor een koe die niet kon herkauwen, maakten ze pillen van reuzel, roet en zout en dat gaven ze aan de koe. Had een koe *de omloop* (ringschurft) dan maakte men met de trouwring op de zieke plek een kruisteken en men bad een noveen ter ere van de Heilige Drievuldigheid.

Om een koe droog te zetten zodat ze geen uierontsteking kreeg, moest men ze op een woensdag voor de laatste keer melken en een noveen bidden ter ere van het bitter lijden van Christus. Om bloed te doen stillen, baden ze een noveen ter ere van de vijf bloedige wonden van Christus.

Was een koe opgelopen, dan bad men een noveen ter ere van de Heilige Franciscus Xaverius. Had een paard de kroep, dan baden ze een noveen ter ere van Sint-Elooi en men gaf het paard brood wat men vroeger in de kerstnacht buiten legde en men zei er bij: *“Dit brood geef ik je ter ere van de geboorte van Onze Heer Jezus Christus.”*

Papieren vaantje uit het bedevaartsoord Hakendover (België)

Slenaken, 1982 (precieze datum onbekend)

Van de heer B. uit Slenaken kreeg ik een oude plank waar grote gaten in waren geboord. Deze plank gebruikten ze als hulpmiddel wanneer een koe moeilijk kon kalven.

Terlinden, 26 oktober 1982

Van de heer B. uit Terlinden kreeg ik tijdens een bezoek een aantal veeartsenijvoorwerpen mee. Deze voorwerpen waren afkomstig van zijn vader die vroeger een boerenbedrijf had.

Volgens de heer B. waren er vroeger veel arme boeren die de veearts niet konden betalen. Bij deze boeren gebruikte zijn vader de voorwerpen om dode of te zware kalveren uit de koe te verwijderen als die niet kon kalven. Hij deed dit kosteloos. De heer B. en ook zijn vader gingen vroeger te voet naar het bedevaartsoord Hakendover. Zij namen dan plukjes haar mee van de koeien, het paard en de karhond. Deze plukjes deponeerden zij in een bak die bij het rechter zijaltaar stond, in de hoop dat de beesten niet ziek werden. In deze bak bevonden zich ook stukjes linnen die afkomstig waren van zieke mensen en dieren. Van de bedevaartsoorden Houthem en Bemelen namen ze gewijd brood en zand mee, voor als een beest ziek werd.

Met het lint van de *kroetwisch* nam zijn vader de koorts weg bij de dieren. Bij de koeien deed hij dan het lint om de horens en maakte er een aantal knopen op. Hierna zegende hij het beest. Ook gebruikte hij het lint als een koe was opgelopen. Voor bepaalde ziekten gebruikte zijn vader geneeskrachtige kruiden.

Noorbeek, 26 oktober 1982

Volgens de heer R. uit Noorbeek liet zijn vader af en toe bij de pastoor een touwtje wijden. Dit touwtje gebruikte zijn vader als een beest het koliek had, of opgelopen was. Het touwtje mocht ik meenemen.

Ook had zijn vader een boek over geneeskrachtige kruiden en een vijzel. Als een paard *vervangen* was, zette hij het in stromend water. Mocht dit niet helpen, dan kwam de smid om te aderlaten. In de stal hing vroeger de stalzegen van de Heilige Brigida.

Terlinden, 27 oktober 1982

De heer L. uit Terlinden vertelde mij dat zijn vader, als een paard verstopt was, een *tabaksklisteer* toepaste. Hij gebruikte

hiervoor een rokende pijp die hij bij het dier van achteren inbracht. Volgens zijn vader prikkelde dit de ingewanden. Ook hadden zij een Brigidazegen in de stal.

Banholt, 22 november 1982

De heer F. uit Banholt had nog gezien dat de heer D. die vroeger een herberg had in Banholt, in Eijsden en omgeving stieren cas-treerde. De voorwerpen die hij hiervoor gebruikte bestonden uit een vlijmscherp mesje, twee kloven (stukjes hout van een vlierstruik) en wat touw.

Ook had de heer D. zelf bij zich die hij kreeg van een man uit Mheer. De samenstelling van deze zelf was een geheim. Verder castreerde hij biggen en hanen. Hiervoor gebruikte hij een scheermes.

De heer F. had ook gezien dat de heer R. met een apparaat de uier van een koe oppompte. Dit apparaat bevindt zich thans bij een veearts in Simpelveld. Ook had hij meegemaakt dat een veearts bij een arme boer een varken opereerde. Toen de boer aan de veearts vroeg wat hij hem schuldig was, kreeg hij als antwoord: *“Wat wil je toch betalen, je hebt toch niks.”*

Reijmerstok, 22 november 1982

Tijdens een bezoek aan mevrouw W. uit Reijmerstok, om inzage in een boekje met gebedsgenezingen te krijgen, werd mij dit door haar afgewezen. Haar moeder had haar uitdrukkelijk gezegd: *“Kind, die gebedjes moet je nooit uit handen geven.”* Toen haar moeder overleden was, gaf zij het boekje aan een dochter van haar. Toen ik aan deze dochter vroeg of ik het boekje mocht inzien, zei ze tegen mij: *“Ben je vergeten wat mijn moeder tegen je gezegd heeft?”*

Voorbeeld van de zegening van het vee met gewijdd water op Palmzondag in Noorbeek

Reijmerstok, 24 december 1982

Mevrouw L. uit Reijmerstok kon zich nog goed herinneren dat haar vader op Palmzondag aan iedere bijenkorf een palmtakje stak, in de hoop dat, als de bijen gingen zwermen, ze niet te ver weg zouden vliegen. Ook stak hij een takje aan de stalzege van de Heilige Brigida, in de koestal. Dit takje gebruikten ze als een dier ziek was en gezegend moest worden. Verder gebruikten ze het als de koeien in het voorjaar de stal verlieten en als een dier verkocht was, om er wat wijwater overheen te sprenkelen.

Met Kerstmis nam haar vader in drie missen brood mee naar de kerk. Als midden in de mis [het Hoogwaardige](#) (de kelk en de hostie) omhoog werd geheven, haalde haar vader het brood tevoorschijn en bad dan vijf onzevaders voor de arme zielen in het vagevuur die hun verlossing het dichtst nabij waren.

Volgens mevrouw L. voerde haar vader het brood aan het vee met Kerstmis, Nieuwjaar en op de feestdag van de Heilige Driekoningen. Tijdens de kerstnacht zette haar vader haver, hooi, reuzel en wat zout op de binnenplaats van de boerderij. Ook de haver en het hooi werden in drie keer aan de beesten gevoerd. Het potje met reuzel werd bewaard als gewijde zalf voor de zieke dieren. Het zout gebruikte haar vader als een dier iets aan de maag had en voor de kroep bij paarden. Bij dieren die [bloed afgingen](#) brachten ze vroeger mensendrek van achteren in (de zogenaamde drektherapie). Koeien die een stinkende adem hadden, gaf hij een drank met zout en enkele geneeskrachtige kruiden. Als een dier was opgelopen of het koliek had, gebruikte haar vader het Onze-Lieve-Vrouwelint (lint dat om de *kroetwisch* gebonden was). Naderhand, toen het lint vies en versleten was, werd het lint van het Zwarte Kruis uit Wyck-Maastricht gebruikt. Haar vader werd vroeger vaak gevraagd voor zieke dieren. Mevrouw L. had nog een vlijm van haar vader, die hij gebruikte als een paard [vervangen](#) was (voor de aderlating). Ook had haar vader het boek "*De bekwame veearts*" in huis. Hier las hij geregeld in. Ze noemden hem in het dorp ook al eens [de veedokter](#).

In hun stallen hadden ze overal een medaille van de Heilige Benedictus opgehangen. Deze medaille was bestemd om het onheil te weren. Haar vader ging vaak naar bedevaartsoorden zoals Hakendover, Noorbeek, Banholt en in hun eigen dorp. Hij bracht dan zand, brood en water mee. Het zand strooide hij op het paard als het moest veulen. Van mevrouw L. kreeg ik verschillende voorwerpen mee, zoals een vlijm, een boekje met oude remedies, een potje reuzel dat in de kerstnacht buiten had gestaan enzovoort.

Voorbeeld van een ingebrand kruis in een staldeur

Banholt, 24 december 1982

De heer V. uit Banholt zette vroeger in de kerstnacht meel buiten. Dit gezegende meel voerde hij in drie keer aan zijn dieren, en wel op kerstdag, nieuwjaarsdag en met Driekoningen. Tijdens de nachtmis liet hij brood zegenen voor de huisgenoten en het vee.

De heer V. kon zich nog herinneren dat vroeger als de koeien druppels zweet op de haren hadden, de boeren op de binnenkant van de staldeuren een kalkkruis maakten. Ook kon hij zich nog herinneren dat in Noorbeek een gebedsgenezers was die bij het zegenen van een ziek dier een botje van een dode gebruikte. Dit botje kreeg hij van de grafdelver van het dorp. Als een paard verstopt was, werden van achteren vetkaarsjes ingebracht. Voor een koe die niet kon *nergelle* (herkauwen) maakte hij een recept van zuurdesem, groene zeep en boter. Alvorens de koeien in het voorjaar de stal verlieten, maakte hij met een stukje brood, gedrenkt in wijwater, een kruisje op de rug van elk dier in de hoop dat het gespaard bleef van ziekten. Als een koe was opgelopen werd het touwtje van de *kroetwisch* om de buik van de koe gebonden en dan bad hij een gebedje tegen het dik worden.

Banholt, 9 februari 1983

Mevrouw S. uit Banholt kon zich nog herinneren dat ze vroeger bij haar ouders in Epen wijwater bij de biestmelk (eerste melk van de koe na het kalven) deden om kalverziekten te voorkomen. Had een dier een gezwel, dan maakten ze een zalf van kalk en groene zeep. Als een dier aan de horens of aan een poot bloedde, bonden ze er een groen lint om en baden een gebedje tegen het bloeden. Was een dier *verpakt* (niet meer kunnen kauwen), dan maakten ze een drank van nootmuskaat, slaolie en wat azijn.

Beet een zeug naar haar biggen, dan deden ze bij het voer donker bier. Wanneer een koe de *kan* (baarmoeder) liet zien, werd van achteren een fles ingeduwd en hierover heen een leren haam (riemenstelsel) bevestigd.

Als de kalveren diarree hadden, kregen ze hooiwater te drinken. Dit hooiwater was een aftreksel van jong hooi waarin veel kruiden waren. Had een dier een gezwollen poot, dan werd een zak met warm hooizaad om de poot gebonden. Als de varkens diarree hadden, gooiden ze enkele graszoden en houtskool in de stal. Tegen het [wit vegen](#) gebruikten ze bramenthee.

Banholt, 1 maart 1983

De heer D. uit Banholt werd vroeger vaak gevraagd voor hulp als een koe moest kalven. Zo zag hij bij de familie Hoeters dat men tijdens het kalven een gewijde kaars liet branden. De blaker met kaars stond tijdens het kalven achter de koe.

In de koestal van de heer D. hing de [Godzalige huiszegen](#).

Deze mocht ik meenemen. Verder was in het gebouw een nis, waar kruidwissen en andere kruiden lagen, van vroeger toen hij nog enkele koeien had.

Banholt, 7 maart 1983

De heer D. uit Banholt was in de oorlog van 1914-'18 knecht bij boer K. in Noorbeek. Hij kon zich nog herinneren dat er in de stal de Brigidazegen ophing. Met Aswoensdag bracht de boerin een lepelje as mee. De pastoor deed dat na afloop van het askruisje in het kerkboek van de boerin. Deze as was bedoeld voor zieke of oude mensen die niet meer naar de kerk konden gaan. De as die dan overbleef werd zorgvuldig bewaard voor als een van de huisgenoten erg ziek was of als een dier dat niet meer te genezen was. Dan werd er wat as met water opgeschud. Dit gebruik vertelde mij ook mevrouw Houben uit Ingber (gehucht van Gulpen).

De heer D. vertelde me dat het zangkoor bij hen thuis het Gregoriaans repeteerde. Zijn vader was dirigent van het koor. Hij was tevens schoenmaker. Terwijl het koor zong, repareerde hij de schoenen. De moeder van de heer D. zat dan in de hoek van de kamer de *botes* (novenen) te bidden. Zij kreeg hiervoor een paar centen als beloning. De *botes* waren afkomstig van mensen uit het dorp die een zieke of een ziek beest hadden laten zegenen. Het was immers gebruikelijk dat men na het zegenen nog een novene bad. Men kon deze *bote* ook laten bidden door een arme vrouw, die dan hiervoor een kleine vergoeding kreeg. Vroom en arm zijn, alsook veel kinderen hebben, waren voorwaarden om novenen te mogen bidden.

Mheer, (jaar en datum onbekend)

Van de heer P. uit Mheer kreeg ik een koehoorn met daarop een kruisje. Het kruisje was ingewreven met as, van Aswoensdag. Hij had de hoorn in een koestal zien hangen. Toen hij aan de boer vroeg of het een slijpbus was, zij hij dat het een wijwaterbak was om het vee te zegenen. Omdat de boer geen vee meer had, mocht de heer P. de hoorn meenemen.

Tweetalige gedrukte stalzegen van de Heilige Brigida

Koehoorn met ingekrast kruisteken als wijwaterbak met palmtak om het vee te zegenen

Banholt, 8 april 1983

De heer D. had gezien toen hij knecht was in Noorbeek dat een koe die iets aan een oog had, werd uitgewassen met water uit de Brigadabron.

Een koe die vaak hoestte, gaven ze een drank van vlierbessen en honing. Wanneer een koe verlamd was en niet meer kon staan, dan kwam een gebedsgenezer uit Sint-Martens-Voeren die het dier overlas. Vooraf maakte hij met zijn trouwring drie kruisjes op het kruis van de koe en bad hij.

Vaak heeft hij in de binnenwegen geneeskrachtige kruiden moeten plukken om te drogen.

In de kerstnacht moest hij een bos hooi, die hij met een stroband bij elkaar had gebonden op de binnenkoer van de boerderij leggen. Deze bos werd op de hooizolder bewaard voor als een dier ziek was.

Heerlen, 8 april 1983

Mevrouw R. uit Heerlen liet mij een boekje zien met remedies om vee te genezen. Het was met de hand geschreven en was afkomstig van de heer Sluismans uit Reijmerstok. Ze had het boekje gekregen tijdens een boedeldeling. Bij het boekje was ook nog een etuitje met een medaille van de Heilige Benedictus en een klein zakje met steentjes. Ik mocht van mevrouw R. alles fotograferen.

Banholt, 11 april 1983

De heer H. uit Banholt die vroeger in Schin op Geul en in Spekholzerheide had geboerd, was bij veel boeren bekend. Samen hebben we verschillende van zijn kennissen over oude gebruiken in de diergeneeskunde kunnen ondervragen. Ook de heer H. zelf wist zich nog enkele interessante remedies voor zieke dieren te herinneren.

Oude roestige spijker (nagel) die in een boom werd geslagen om de pijn bij een dier of mens weg te nemen.

Als zijn paard de kroep had, bond hij het dier een voerzak om met daarin gekwelde (bevochtigde) rogge, zodat het de vrijgekomen dampen moest inademen. Had zijn paard een dikke poot, dan smeerde hij er een mengsel van leem en azijn op en bond er een jutezak omheen. Was zijn paard vernageld, dan trok zijn vader de nagel die de pijn veroorzaakte uit de hoef en sloeg deze nagel in de deurpost van de stal. Zijn vader noemde dat *de pijn vernagelen*.

Als een koe niet kon *nergelle* (herkauwen) maakte zijn vader vroeger een drank. Hiervoor gebruikte hij een liter melk, een tas (kop) stroop en wat gedroogde *mouter* (moederkruid) en liet dit samen koken. Deze drank gaf hij het dier te drinken. Dit oude gebruik deed men ook in Wijlre, Schin op Geul, Gronsveld en in Banholt.

Om de zeugen dekrijp te krijgen gebruikten de mensen vroeger het waswater van het maandverband van jonge meisjes. De heer H. zelf gebruikte hiervoor de kuit van haringen die hij onder het voer mengde.

Op Goede Vrijdag werd elk jaar het kippenhok uitgemest en men bad dan vijf onzevaders voor de arme zielen in het vagevuur. Dan vertrokken alle vlooiën van het hok.

Vroeger, als het onweerde, baden ze het Sint-Jansevangelië. Dit evangelië baden zij ook op de drie hoeken van het land om de mussen uit de gewassen te weren en te verdrijven.

Als een koe was opgelopen bonden ze het lint van de *kroetwisch* om de buik van de koe en baden dan een gebed. Hadden de beesten last van wormen, dan kregen ze een drank van boerenwormkruid uit de *kroetwisch*.

Herkenrade, 18 april 1983

Tijdens een tweede bezoek aan de heer C. uit Herkenrade kreeg ik een Benedictusmedaille die in de koestal hing tegen brand en onheil. Uit een lade haalde hij een geel zakje met een *Agnus Dei* erin. Dit zakje werd boven een koe gespijkerd die ziek was en bleef hangen zolang als de noveen duurde. Zijn vrouw had het gekregen van een gebedsgenezer uit

Houten kunstmoeder voor het voeden van biggen die door de zeug zijn verstoten of als de zeug is overleden

Gronsveld. Ik mocht het meenemen.

Met het feest van de Heilige Gerlachus ging hij op bedevaart naar Banholt, waar deze heilige werd vereerd. Hij bad alleen op de heenweg. Aan de ene hand leidde hij de fiets en in de andere hand had hij de rozenkrans. Hij liet dan brood zegenen voor het vee. Ook bracht hij gewijd zand mee, dat hij in de stal strooide als een dier ziek was.

Bij de smid had Pierre Brouwers hem verteld dat de mensen vroeger *tandpijn* en *der zwol* (ontsteking) aanstrekten met een stukje stof en dit begroeven bij een boom met een kruis. Zijn vrouw had een kerkboek waar het Sint-Jansevangelie in stond. Zij bad het evangelie als de zeug de biggen niet kon verdragen en de biggetjes doodbeet.

Als een beest aan het verbloeden was, werd de hulp ingeroepen van de heer Schrijnemakers die zegende tegen het verbloeden. Ook zijn vrouw zegende. Ze had hem verteld dat ze vroeger hierbij een knook van een dode gebruikten. Hiermee werd de pijn aangestroken en achter een wegkruis begraven. Hij wist dat ze bij de familie Teheu nog een knookje hadden. Toen hij vroeger als kind in Liebeek woonde, had hij eens gehoord dat ze pijn konden vernagelen. Maar hoe ze dat deden wist hij niet meer.

In de kerstnacht werd voer en *verre vet* (reuzel) buitengezet. Het voer werd met Kerstmis gevoerd. Het vet werd bewaard om een gezwollen uier in te smeren.

In een klein stalletje bevond zich een kunstmoeder voor als de zeug doodging. Het was een klein kistje met hooi waar flessen in lagen. Ik mocht het meenemen.

Banholt, 19 april 1983

Tijdens een bezoek aan de heer H. uit Banholt vertelde hij mij enkele oude recepten die zijn ouders vroeger gebruikten als hun vee ziek was. Bij opgelopen koeien gebruikten ze biestmelk van eerste kalfskoeien. Deze biestmelk had enkele weken in een fles in de grond gelegen. Met veel moeite lukte het hun om deze melk bij het dier op te schudden. Ook gebruikten ze

Ijzerdraad met aangeregen kurken

tegen het oplopen het lint van de *kroetwisch*.

Als de kalveren diarree hadden, maakten ze een drank van de bloempjes van de wrangwortel. Een pot van deze bloempjes stond nog in de stal. Deze pot mocht ik meenemen. Om een koe droog te zetten gebruikten ze een draad met aangeregen kurken. Deze draad bonden ze een bepaalde tijd om de koe. Ook deze draad met kurken mocht ik meenemen.

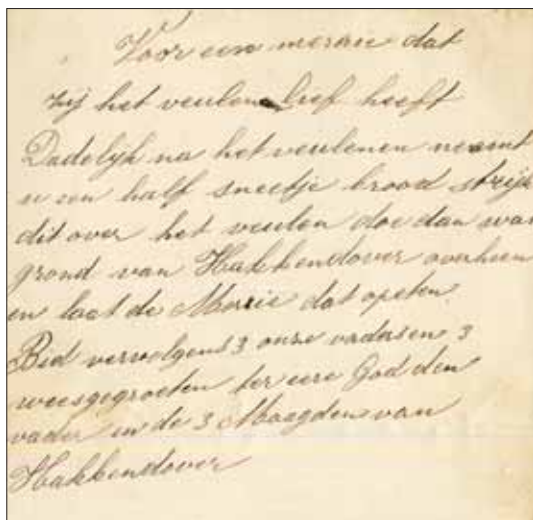
Als de varkens *de brand hadden* (vlekziekte), werden ze gewassen met pekewater. Hadden ze diarree dan strooiden ze houtskool in de stal. Als een varken ziek was, strooiden ze wat grond van Hakendover in de stal. Een pot van deze grond mocht ik meenemen.

Het gebeurde vroeger nog al eens dat de zeug haar biggen doodbeet bij de geboorte. Om dit te voorkomen werden de biggen in een mand gezet. Als de zeug klaar was met biggen, kreeg ze donker bier te drinken totdat ze een beetje dronken werd. Daarna werden de biggetjes weer bij de zeug gezet en de zeug liet haar biggetjes met rust. Dit recept had zijn vader gekregen van hun buurman.

Had een dier een scheut (spierverrekking) in de poot, dan werd het ingesmeerd met kamfer of *sloan* (middel tegen spierverrekking). Hadden ze schurft dan werden ze behandeld met teer of petroleum. Bij het *wit vegen* (ontsteking) werden ze van achteren met een oplossing van creoline uitgespoeld. Ook werd al eens *Lieves unicum* gebruikt. Kon een beest niet *nergelle* (herkauwen) dan werd een drank gemaakt van kamillethee, boter en geraspte nootmuskaat.

Voordat de koeien in het voorjaar de stal verlieten, bad zijn moeder het Sint-Jansevangelië in de hoop dat de dieren niet gingen stoten.

In de paardenstal hing een vuursteen met een gat er in en de Godzalige huiszegen. Naast het boerenbedrijf hadden ze ook nog een winkel waar de boeren producten konden kopen om hun vee te genezen.

Handschrift van het gebed voor het verstoten veulen

Banholt, 19 april 1983

Tijdens een tweede bezoek aan H. kreeg ik van hem een papiertje waarop een gebed stond voor een paard dat zijn veulen verstoot.

Voor een merrie dat zij het veulen lief heeft.

Dadelijk na het veulenen neemt u een half sneetje brood.

Strijk dit over het veulen, doe dan wat grond van Hakendover overheen en laat de merrie dat opeten.

Bid vervolgens drie onzevaders en drie weesgegroeten te eere God den vader en de drie maagden van Hakendover.

Ook kreeg ik van hem een vuursteen met een gat erin. Deze steen hing vroeger bij zijn vader in de paardenstal. Hij wist niet waarvoor deze steen dienst had gedaan.

Om te zorgen dat een pas aangeschafte hond niet terugliep naar zijn vroegere baas, moest men een *spekzwaars* (spekzwoerd) onder de oksel van de nieuwe eigenaar wrijven en deze aan de hond voeren.

Eckelrade, 27 april 1983

Mevrouw A. kon zich nog herinneren dat vroeger een stalzege van de Heilige Brigida in de stal hing. Ze liet mij het lint van de *kroetwisch* zien, dat ze om de buik van de koe bonden als het dier opgelopen was.

Als een beest ernstig ziek was, lieten ze het zegenen door de heer Bovens. Ook kon zij zich nog herinneren dat de heer Bovens kalveren uit de koe verwijderde die niet kon kalven. Hij deed dit alleen bij boeren die de veearts niet konden betalen. Ook had ze eens gezien dat een boer in Eckelrade (de naam wou zij niet noemen) om de buik van een koe een touw met kurken bond. Ze deden dit om een koe droog te zetten. Ze kon zich nog herinneren dat veel boeren in Eckelrade vroeger [Lieves diergeneesmiddelen](#) gebruikten. Het Sint-Jansevangelië werd vaak gebeden in geval van ziekte. Als een schaap dik (opgelopen) was, werd een stroband gedrenkt in varkensmest in de mond gebonden. Er waren ook boeren die

dit deden bij opgelopen koeien.

Van de geneeskrachtige kruiden kon zij zich nog herinneren dat *mouter* (moederkruid) gebruikt werd bij koeien die niet konden *nergelle* (herkauwen) en de bloemen van de kerstroos tegen de diarree, kamille tegen de verkoudheid en de marialelie tegen pijn.

Mesjes en houten klopper voor het aderlaten van een paard

Hoogcruts-Noorbeek, 10 mei 1983

Tijdens een bezoek aan smid H. te Hoogcruts vertelde hij me wat zijn vader, die ook smid was, deed als een paard [vervangen](#) was. Zijn vader deed dan een aderlating bij het paard. Hiervoor gebruikte hij een laatvlijm en een houten klopper. Hiermee sloeg hij in een ader aan de hals van het paard. Als het paard genoeg bloed had gelaten, maakte hij de ader met een kopspeld en een paardenhaar weer dicht.

H. liet mij een ijzeren voorwerp zien dat zijn vader gemaakt had van een oud geweer (voorlader). Aan het uiteinde had hij een kleine beitels gesmeed. Met dit voorwerp sloeg zijn vader de uitstekende punten van de paardentanden af. Voor de nabehandeling gebruikte hij een tandenrasp.

Aan de muur in de oude smidse hing nog de coupeertang waarmee zijn vader de paardenstaart coupeerde. Om het bloeden tegen te gaan werd de wond dichtgebrand.

Zijn vader had bij de smederij ook nog enkele melkkoeien. Hij kon zich nog goed herinneren dat de koeien besmet waren met abortus Bang. Nadat zijn vader een medaille van een schapulier tegen de deurpost van de stal had gespijkerd, hadden zij nooit meer last gehad van die gevreesde ziekte. Wanneer een paard was vernageld, werd de nagel in de deurpost geslagen. Als een paard voor de eerste keer werd beslagen, brandde zijn vader een kruisje in de hoef van het paard. Hierna bad hij een gebedje, in de hoop dat het paard gevrijwaard bleef van hoefziekten.

Ook had zijn vader een goede remedie voor een koe die [de wolf in de staart](#) had. Hij maakte in de staart een opening en deed er wat groene zeep en zout in. Na twee dagen was de koe genezen.

Als een paard rotstraal (straalkanker) had, behandelde zijn vader het paard met kopervitriool, teer en hennep. Was een paard vernageld dan gebruikte hij petroleum en wat hennep. Ook kon de heer H. zich herinneren dat zijn oom in Noorbeek als een koe een hoef ontstoken had, de hoef in een zak met mensendrek zette die ze uit de beerput haalden. Bij het afscheid kreeg ik van de heer H. verschillende voorwerpen mee, zoals een laatvlijm en houten klopper, een tandenbeitel en een tandenrasp, een brandijzer, een voettang, een houten praam en een steekmes.

Gewijd tarwe

Hoogcruts, 19 juni 1983

Volgens de heer H. waren er vroeger veel mensen die duiven hadden. Als ze ziek waren, gaf hij ze staalwater uit de smidse te drinken. Zieke en zwakke duiven werd een stukje spek ingegeven. Om een duif om te wennen (ergens anders te doen wennen), werden enkele veertjes uit de duif getrokken en deze werden voor de ingang van het hok in brand gestoken. Ze baden dan vijf onzevaders voor de zielen in het vagevuur. Volgens de heer H. waren er vroeger ook duivenliefhebbers in Noorbeek die de duiven solferbloem gaven tegen de pokken. Om duiven om te wennen waren er die een vaatdoek, gedrenkt in wijwater, gebruikten. Hiermee wreven ze onder de poot van de duif en men bad dan het Sint-Jansevangelië. Ook waren er die een handvol gerst in hun broekzak meenamen naar de kerk. Deze gerst werd gevoerd aan duiven die men moest omwennen. Vooral in de kerstnacht werden granen buiten gezet die naderhand gevoerd werden aan de duiven als er een ziekte was. De heer H. kon zich nog goed herinneren dat duivenhouders gewijd zand in de duivennes ten strooiden voor het krijgen van gezonde jonge duiven.

Wijlre, 18 augustus 1983

Samen met de heer T. uit Wittem bracht ik een bezoek aan de familie B. in Wijlre. Toen ik ze een oude stalprent van de Heilige Gerlachus liet zien die ik van een man uit Schimmert had gekregen, zei mevrouw B. vol verbazing: *“Die prent hing vroeger toen ik nog een kind was bij ons in de stal.”*

Mevrouw B. vertelde ons dat ze de rozenblaadjes opraapten bij de rustaltaren langs de Bronkweg. Als een dier ziek was, maakte zij een kruis op de rug van het dier en hield een rozenblaadje in haar hand. Zij had dat afgekeken van haar vader, die ook wel eens zijn trouwring nam om een kruisje te maken. Belangrijk vond ik wat zij wist over het afbinden van de koorts. Zij en ook haar vader gebruikten hiervoor het lint van de *kroetwisch*. Dit lint werd dan met verschillende knopen om de horens van de koe gebonden en men bad dan vijf onzeverders voor de arme zielen in het vagevuur. Haar grootmoeder deed vroeger een Onze-Lieve-Vrouwelint om de *kroetwisch*. Het lint had twee kleuren, wit en lichtblauw. Jammer vond ik toen ze me vertelde dat ze pas de koestal hadden verbouwd en de oude deur met een stalzegen van de Heilige Gerlachus in de Geul hadden gegoooid. Op deze prent stond de Heilige Gerlachus afgebeeld en er stond een gebed op. Ze hadden deze prent in 1939 in Houthem gekocht.

Ook kon Mevrouw B. zich nog herinneren dat ze vroeger een pot met rode slakken in de kelder hadden. Af en toen deden ze er wat suiker bij en dan ontstond er een slijmerige massa. Dit smeerden ze op de nek van het paard als het gewond was.

Als de koeien niet konden plassen, gebruikte haar vader *keldervarkens* (pissebedden). Deze werden dan van achteren bij de koeien ingebracht. Dit veroorzaakte prikkelingen die het beest deden plassen.

In de kerstnacht zette ze altijd hooi en **verre vet** (reuzel) buiten. Het hooi werd met Kerstmis aan de dieren gevoerd en de pot met vet werd bewaard voor een beest dat een ontsteking had. Bij het afscheid van de familie B. kreeg ik een boekje met gebedsgenezingen en remedies van haar vader mee, dat hij toepaste wanneer een beest ziek was.

Houthem, 19 augustus 1983

Samen met de heer H. uit Banholt brachten wij een bezoek aan de familie Hambeukers en de familie Schaapkens in Houthem. Beide families bevestigden ons wat mevrouw B. daags tevoren had verteld over de stalprent van de Heilige Gerlachus.

Gewijd stukje stof

Ubachsberg, 19 augustus 1983

Van mevrouw L. uit Ubachsberg kreeg ik een klein stukje witte stof. Haar man had dat eens meegebracht van uit het bedevaartsoord Hakendover. Hij gebruikte dit stukje stof voor het paard als het de nek wond had.

De gebedsgenezer H. uit Ubachsberg vertelde mij het een en ander over het bedevaartsoord Hakendover. Zo nam hij vroeger plukjes haar mee van zieke beesten en bracht grond, water en een doorn mee terug vanuit Hakendover. Verder ruilde hij in het kerkportaal wat haver, die hij bewaarde voor als het paard ziek was. De heer H. uit Kelmond bevestigde dit.

Eckelrade, 22 augustus 1983

De heer A. uit Eckelrade vertelde mij dat ze op de Quatertemperdagen met een gewijd palmtakje alle stallen zegenden, zelfs het hondenhok ontbrak niet. Als de koeien in het voorjaar de stal verlieten werden ze eveneens met wijwater besprenkeld.

Wijlre, 22 augustus 1983

Volgens de heer W. uit Stokhem kwam het vaker voor dat een paard mager werd en flink begon te transpireren. Ook de manen van het dier gingen dan vlechten. Het paard had dan

het mare riejē. Zijn vader hing dan twee zacht gebakken bakstenen kruiselings over elkaar boven het paard. Na enkele dagen was het paard weer beter. Als een paard niet mak was in het tuig, wond hij paardenhaar voor het gebit. In de meeste gevallen hielp dit.

De heer W. kon zich nog herinneren dat, als een paard vernageld was, de nagel uit de poot werd getrokken en in de deurpost werd geslagen. Als een paard de kroep had, bonden ze vroeger een voerzak met gekwelde (bevochtigde) rogge om de kop.

Eckelrade, 1 oktober 1983

Tijdens een tweede bezoek aan mevrouw A. in Eckelrade liet zij me een klein boekje zien met oude remedies en gebeden om vee te genezen. Zij had dit gevonden tussen oude spullen. Ik mocht het inzien. Er stond veel in wat zij mij al in haar eerste gesprek had verteld. Ook stond er met inktpotlood in geschreven dat men met een gewijd touwtje de koorts kon afbinden. Men moest het touwtje om de horens van de koe binden. Tegen de koliek stond er een recept in van een aftreksel van kamille met het gele poeder van de witte lolie. Een paard dat niet te temmen was, kreeg met een borstel van paardenhaar met wijwater een kruis op de kop en werden negen onzeveraders ter ere van Sint-Elooi gebeden. Tegen *het mare riejē* moest men een kruis boven het paard binden. Toen ik haar vroeg hoe ze vroeger aan een gewijd touwtje kwamen, zei ze dat het touwtje om de *kroetwisch* werd gebonden, en dat de *kroetwisch* dan door de pastoor werd gezegend. Omdat het boekje van haar ouders was, mocht ik het niet meenemen.

Banholt, 5 oktober 1983

Tijdens een tweede bezoek aan de heer D. in Banholt vertelde hij mij dat hij in 1918 knecht was geweest bij de familie K. uit

Noorbeek. In de stal hing de afbeelding van de Heilige Brigida. Hij kon zich nog herinneren dat een koe met een medaille om de horens gebonden was. Ook had hij al vaker gezien dat de boer bij wie hij werkte wratten aanstreek met een stuk stof, dat hij daarna begroef aan een moordkruis. Met Kerstmis werd in de nachtmis hooi buitengezet, dat werd met Kerstmis gevoerd aan de koeien en aan het paard. Ook had hij eens gezien dat er koeien in de omgeving stonden waar hij werkte die een ronde krans om de nek hadden. Als een beest ziek was, bad de boer het gebed wat op de stalzegen stond en sprenkelde hij wat wijwater over het dier.

Een bok die de melkkar trekt

Banholt, 15 december 1983

Volgens de heer M. uit Banholt bad zijn moeder het Sint-Jansevangelië als de koeien in het voorjaar de stal verlieten. Daarna maakte zijn vader met een palmtakje en wat wijwater boven elk dier een kruisteken en stak het takje daarna in de wei.

Als een koe gekalfd had, maakten ze met een stukje brood, gedompeld in wijwater, boven het kalf een kruisteken, tegen ziekten. Daarna werd met hetzelfde stukje brood op de vier hoeven van de koe een kruisteken gemaakt en vervolgens werd het aan de koe gevoerd. Men deed dit omdat alles goed zou verlopen met de nageboorte van de koe.

Ook wist de heer M. zich nog te herinneren als het veulen van de merrie omgespeend werd, dat de uier van het paard werd ingesmeerd met mensendrek en met kaf van tarwestro (drektherapie). Hierdoor zou de uier vlug opdrogen. Als het paard koliek had, bad zijn moeder een speciaal gebedje uit een boekje. Had het paard rotstraal (straalkanker) dan smeerde de heer M. de hoof van het dier in met scheepsteer. Iets van de scheepsteer mocht ik meenemen. Als een dier schurft had, dan werd het behandeld met nuchtere mannenpis.

Ze hadden vroeger een bok om de melkkar te trekken. Deze bok was door de schaapsherder uit Herkenrade gecasteerd. Voor het *ongecijfer* (ongedierte) wat veel ziekten veroorzaakte,

baden ze op de drie hoeken van het gebouw het Sint-Jansevangelië. Van tevoren werden in de drie hoeken gedroogde bloempjes gelegd, die ze opgeraapt hadden bij het rustaltaar voor hun huis.

Zijn zus liet mij een boekje van haar moeder zien waar een veertigtal gebedjes in geschreven waren om mensen en vee te genezen. Zij kon zich nog herinneren dat wanneer een koe zich niet liet melken, met een wit geldstuk een kruis over de koe werd gemaakt. Dit geldstuk werd dan geofferd aan de Heilige Brigida. Als de nageboorte bij een koe achterbleef, kreeg de koe een drank van de wortels van een plant met rode knopjes die in de heg groeit (heggerank). Was een dier verpakt dan maakten ze een drank van eieren en bruine zeep. Tegen het fijt (ontsteking) maakten ze een zalf van nootmuskaat en groene zeep.

Een voorbeeld van een kleine huisapotheek voor het genezen van dieren

Banholt, 30 december 1983

De heer M. uit Banholt vertelde mij dat hij vroeger voor zijn vader zalf moest gaan halen bij Eugene Van den Hove in Mheer. De zalf, die diende voor de zieke dieren, maakte Van den Hove zelf. Ook had de heer M. gezien hoe de zalf gemaakt werd. In de linkerhand hield Van den Hove een blauwe doek en in de rechterhand een brandende kaars (gewijde vetkaars). Deze brandende kaars hield hij onder de blauwe doek. De druppels van de kaars en de brandende doek vielen dan in een aarden pot. Volgens de heer M. gebruikten veel boeren deze zalf voor als een paard vernageld was of als een dier een ontsteking had. Als een dier een vuurschot had, gebruikten de boeren de wortels van de heggerank of [Lieves veeolie](#).

Banholt, 30 december 1983

Landbouwer T. uit Banholt kon zich nog goed herinneren dat bij zijn oom Kempener onder een afdak verschillende kruiden

hingen te drogen. Van deze kruiden maakte de heer Kempener drankjes en smeersels voor zieke dieren en mensen. De bladeren of de wortels van bepaalde planten werden gekookt en het aftreksel werd bewaard.

Voor koliek had hij een zacht en sterk werkend middel. Hij kon zich nog herinneren dat hij als klein jongetje met zijn oom naar het veld wandelde en dat zijn oom op een gegeven ogenblik zei: *“Gielke, zie je dat geel bloemetje daar? Dat is voor de koeien die de maag van streek hebben.”* Een eindje verder zei zijn oom: *“Zie je dat plantje daar? Dat is als het eerste niet helpt, maar daar mag je maar een klein beetje van gebruiken, anders vergeef (vergiftig) je het dier.”*

In Mheer was een boer die als een kalf een breuk had, met een ei er een kruisje op maakte en het ei in een holle boom met een spleet legde en de spleet met leem toe smeerde. Dit had hij vernomen van de mensen van de Onderlinge Veeverzekering.

Reijmerstok, 5 april 1984

Gehoord van een mevrouw uit Reijmerstok. Haar vader die ook een boerenbedrijf had, gebruikte kamfer wanneer een dier een spierverrekking had.

Wanneer een paard verstopt was, dan klisteerde hij met wit poeder (aluin).

Een koe die niet kon herkauwen, kreeg een drank van maagzout en een aftreksel van notenbolsters. Wanneer een koe erge diarree had, maakte hij een drank van rabarber en deed er wat gebluste kalk bij.

Deze mevrouw kon zich nog herinneren dat er vroeger boeren waren die zwarte wortels onder het vel van de uier deden tegen ernstige uierontsteking. Van welke plant de wortels afkomstig waren, wist zij niet.

Had een paard de kroep dan voerde haar vader brood aan het paard dat hij met Kerstmis had meegenomen naar de nachtmis. Ook gaf hij raad aan boeren die zieke beesten hadden.

Reijmerstok, 1 mei 1984

Wanneer een paard geveulend had en geen melk had voor het veulen, gingen de boeren van Reijmerstok naar mevrouw Braken die dan een speciaal gebed bad. Omdat het zo goed hielp, bleven de boeren terugkomen. Ook deed mevrouw Braken aan gebedsgenezing. Het boekje met remedies en gebeden is na haar dood verloren gegaan.

Gasthuis-Bemelen, 6 juni 1984

Tijdens een bezoek aan de 91-jarige heer K. uit Gasthuis, vertelde deze man mij dat hij vroeger drie ambachten tegelijk be-dreef. Hij was toen smid, boer en herbergier. De heer K. vertelde mij dat hij afgelopen jaar voor de 65ste keer naar het bedevaartsoord Hakendover was geweest. Hij bracht van het bedevaartsoord water, grond, haver en een plukje haar mee. Het water gebruikte hij als een beest ziek was. De grond en de haver voerde hij aan het vee ter voorkóming van ziekten onder het vee. Het plukje haar had hij nodig als zijn paard moest veulen of als een koe niet goed kon kalven. Hij bad dan tevens een gebedje. Af en toe bracht hij ook een klein stukje stof mee uit het bedevaartsoord. Dat had hij nodig als een paard een wonde had.

Daarna vertelde de heer K. mij wat hij nog allemaal wist van vroeger toen hij nog smid was. Hij had vaak moeten aderlaten bij paarden die [vervangen](#) waren. Daarna begon hij te vertellen over het zetten van etterdrachten.

Dit deed hij op twee manieren; namelijk het [lapsteken](#) en het [koordtrekken](#). Het [koordtrekken](#) ging als volgt: met een mesje maakte hij twee openingen in het vel van het paard. Hij deed dit precies onder een gezwel dat niet open wou gaan. Met een gesmede naald trok hij dan door de twee openingen een koord die hij van tevoren in wat smout had gedrenkt. Dit koord moest dan een nieuw gezwel doen ontstaan. Het [lapsteken](#) ging ongeveer hetzelfde: hij maakte onder het oude gezwel een opening in het vel en schoof dan onder het vel een ronde leren lap.

Midden in de lap maakte hij een rond gaatje waarin het vuil uit moest lopen. Elke dag draaide hij het lapje een kwartslag rond. Als een paard rotstraal (straalkanker) had, behandelde hij het dier met kopervitriool, scheepsteer en hennep. Volgens de heer K. hielp dit niet lang en moest het paard geslacht worden. Had een paard een scheurtje in de hoof, dan brandde hij boven de scheur een rond gaatje. Hiervoor gebruikte hij een speciaal brandijzer. Bij het afscheid kreeg ik als aandenken aan hem een oud boekje van Hakendover mee en een medaille van Sint-Elooi.

Reijmerstok, 13 augustus 1984

Van een boer uit Reijmerstok kreeg ik een vel papier met daarop oude remedies die de heer Sluismans uit Reijmerstok toepaste bij zieke dieren en mensen.

Om bloedvergiftiging te voorkomen, moest men op de wond een kikvors leggen die men pas in het water gevangen had. Men moest hem doden en alle ingewanden er uit halen. Het was raadzaam de kikvors goed op de wonde in te wikkelen, niet langer dan een dag. Ook stond op het papier een remedie tegen uierontsteking. Men moest de zieke nier insmeren met boomolie gemengd met eierdooiers.

Moelingen, 8 oktober 1984

Tijdens een bezoek aan de heer Theo Broers in Moelingen kreeg ik een potje [wonderzalf](#). De zalf was gemaakt van het vet van een barg, een gecastreerd varken.

Dit vet werd in de kerstnacht gesmolten en gemengd met boomolie. Ze werd in de kerstnacht buiten gezet tijdens de nachtmis als de klokken luidden, bij [halfmis](#).

Ook werd er haver buiten gezet in de kerstnacht. Dit voerde men aan de paarden die ziek waren. Een zakje van deze haver mocht ik meenemen.

Voorbeeld van een ingemetseld kruis in het plafond van een paardenstal in Libeek

Banholt, 9 oktober 1984

In de paardenstal van de heer S. bevindt zich in het plafond een kruis van bakstenen. Volgens de heer S. hadden ze dat gedaan omdat twee jaar achter elkaar een paard was doodgegaan. Toentertijd bestond het vermoeden dat een oud vrouwtje met de bijnaam “*de aow Meij*” die naast hem woonde, vaker in de stal kwam en voor heks werd aangezien. Een paard dat de mok had, voerden ze gist. Dit zuiverde het bloed.

Mheer, 11 november 1984

Landbouwer C. uit Mheer kon zich nog herinneren dat er mensen in Gronsveld dassen vingen voor het vet dat geneeskrachtig was. Veel boeren haalden het vet om wonden in te smeren.

Ook meiboter werd bewaard om op open wonden te smeren. Als kind kon hij zich nog herinneren dat een boer in Rijkholt een konijn bij de zeug liet lopen. De zeug zou dan lief zijn voor de biggetjes en ze niet dood bijten.

Toen hij vroeger in Gronsveld woonde, waren er boeren die, als een beest ziek was, het lieten zegenen door de heer Houben uit Gronsveld. Bij het afscheid kreeg ik een “*moeliezer*” (muilspiegel) en een oud munteltangetje.

Noorbeek, 22 november 1984

De heer G. uit Noorbeek kon zich nog herinneren dat op de boerderij van zijn vader varkens rondliepen met witte wortels in de oren geknoopt. Het enige wat de heer G. zich hiervan kon herinneren was dat de wortels afkomstig waren van een plant die bij hun in de tuin stond. Waarvoor zijn vader dat deed, wist hij niet meer.

Voorbeelden van ijzeren muilspiegels

Een kalvermachine

Schimmert, 30 november 1984

Van de heer H. uit Schimmert kreeg ik een kalvermachine, die ze gebruikten bij het kalven.

Vaals, 3 december 1984

De heer C. uit Vaals kon zich nog herinneren dat de heer Austen uit Holset hem verteld had hoe ze vroeger de [honds-ziekte](#) bestreden. Bij de hond werden dan op de rug of op de bovenkant van de poot vier à vijf sneetjes gemaakt, waar een stuk rauwe haring doorheen werd gevlochten. Waarna alle ziekten van de hond in het stukje haring zouden gaan.

Moelingen, 4 december 1984

In de collectie van de heer Theo Broers in Moelingen bevindt zich een heksenbol. Deze heksenbol hing in 1930 nog bij zijn schoonouders in de Putstraat in Oost-Maarland voor de open haard. Verder bezit hij een boek over de ziekten onder de huisdieren, afkomstig van de familie. Dit boek mocht ik meenemen.

Strucht, 1984 (precieze datum onbekend)

Van de heer Markx kocht ik twee boeken die afkomstig waren van de familie Huntjes uit Strucht. Een boekje was een kerkboek *“Het roozelaerken”* uit 1829. Hierin stond de *“Godszaligen Huiszegen”* vermeld.

In de tekst stond onder meer: *“De heyilige Dryvuldigheyd ontfange dit geheel huys, dat geen ongeluk nimmermeer daer in kome, met toovery of duyvels gespuys: waekt voor alle kwaede ziekten onder de menschen en rundvee als ook onder kalveren, schaepen,*

verkens en peêrden, waer mede onze landen zyn besmet.” Bijna elk gezin bezat vroeger zo een huiszegen en hij werd vaak gelezen.

Het andere boek, ook van de familie Huntjes was *“De bekwame veearts”* uit ± 1900.

Mechelen, 5 december 1985

De heer C. uit Mechelen kon zich nog herinneren dat ze vroeger zalf maakten van eierdooiers en *gebunjeld* meel (bloem-meel). Deze zalf smeerden ze op de hals van het paard als dit verwond was. Als een paard de kroep had, werd een hete baksteen met suiker er op onder de neus van het paard gehouden. De damp die dan vrij kwam prikkelde de met etter besmeurde neus. Was een paard *vervangen* dan werd het in stromend water geplaatst, totdat de stijfheid uit de benen was.

Omdat de muizen en ratten veel ziekten veroorzaakten, baden ze af en toe op de drie hoeken van het gebouw het Sint-Jansevangelië. Er waren boeren die dan in de omgeving van de vierde hoek die open moest blijven een bos stro legden, waar het *ongecijfer* (ongedierte) zich in kon verstoppen. Deze bos werd dan naderhand in brand gestoken.

Van zijn moeder kon de heer C. zich nog herinneren hoe ze vroeger heksen konden opsporen. Men moest dan onder de nachtmis met Kerstmis tijdens de consecratie een nagel van de paaskaars omhoog houden. Dan verdwenen de heksen onopgemerkt uit de mis.

Ook probeerde men een koorjongen zover te krijgen om een cent onder het missaal te leggen tijdens de mis. Na het lezen van het Sint-Jansevangelië door de priester had deze cent een bijzondere kracht. Zo kon geen heks de kerk meer verlaten als men de cent aan de uitgang van de kerk legde.

Ook had hij van zijn moeder gehoord dat er vroeger boeren waren die 's nachts de afvoergaten van de gier dichtstopten om het onheil uit de stal te houden.

Heijenrath, 8 december 1985

Tijdens een bezoek aan de familie G. die een boerenbedrijf hadden in Heijenrath kreeg ik een boekje met handschriften ter inzage. Hierin stonden verschillende gebeden en recepten ter voorkóming van veeziekten.

Mevrouw G. kon zich nog goed herinneren dat als een mens of dier wratten had, de wratten aangestroken werden met een stuk spek en men dan naar een wegkruis ging. Daar moest men het stukje spek over het hoofd achter het kruis werpen en vijf onzeveraders en weesgegroeten bidden voor de arme zielen van het vagevuur.

Had een dier het koliek dan kreeg het dier [wonderolie](#) te drinken. Deze olie kochten ze bij de heer V. in Epen, die in zijn winkel van alles te koop had tegen ziekten.

Als hun paard vroeger verstoppt was, werd het dier geklisteed met een oplossing van witte poeder. Zo gauw een koe uierontsteking had, werd de uier met een stuk wit geld aangestroken. Dit geldstuk werd dan geofferd aan de Heilige Brigida in Noorbeek. Had een paard de schouder af, dan smeerden zij de schouder in met [timmermansolie](#).

Tegen het [wit vegen](#) maakten ze met een stukje brood een kruisje over de benen van het kalf, daarna werd het aan de koe gevoerd. Voordat de koeien in de herfst in de stal kwamen, baden ze op de drie hoeken van de stal het Sint-Jansevangelie. In de vierde hoek werd de deur geopend. Buiten de deur legden ze een bos stro. Hier kwam dan het onheil in. De bos stro werd dan in brand gestoken zodat alles wat er in was, verbrandde.

Als hun paard vernageld was, werd de nagel in een boom geslagen. Terwijl ze van tevoren de poot hadden gezegend tegen het zweren. Ze kon zich nog herinneren dat ze vroeger drankjes maakten van kamille, *kattekiezenkruid* (kaasjeskruid), *paardensorel* (paardezuring) en de *kerstbloem*. Onder deze dranken werd ook grond van Hakendover en gewijd water gedaan. Een boekje met gebedsgenezingen mocht ik meenemen om te kopiëren.

Flesje bronwater en een doekje met de afbeelding van Maria

Echt, 14 december 1985

Van een man uit Overhoven (Sittard) vernam ik dat er in Echt een oude gebedsgenezer woonde, de heer J., waarvan bekend was dat hij door de jaren heen veel mensen en dieren van pijn en kwalen had genezen. Onlangs nog, aldus de man uit Overhoven, had de heer J. een paard genezen, dat door veeartsen was opgegeven. Het is aan de man uit Overhoven te danken dat ik een bezoek aan de gebedsgenezer mocht brengen. Op 14 december 1985 klopte ik bij de gebedsgenezer aan. De heer J. liet mij binnen en verzocht mij plaats te nemen in zijn woonkamer. Aan de tafel gezeten heb ik de man verteld dat ik me interesseerde in volksdiergeneeskunde en dat ik graag iets meer had willen weten over een gebedsgenezer. De man keek mij aan en na enige aarzeling zei hij: *“Ja meneer dat zit zo, normaal spreek ik hier nooit over met buitenstaanders. Maar ik wil voor U eens een uitzondering maken.”* De bejaarde man ging zitten en vertelde mij dat hij in Maria Rosa Mystica veel kracht vond.

Hij liet mij een wit doekje zien met de afbeelding van Maria op. Het doekje was overgoten met bronwater uit het bedevaartsoord. *“Dit draag ik altijd op me,”* zei de oude man trots. *“Ik heb gehoord dat U het nog altijd druk hebt,”* zei ik. *“Ja, hier komen dagelijks mensen in huis die vragen om genezing.”* *“Gelukkig,”* zuchtte de man, *“zijn er al veel van hen geholpen. U moet begrijpen dat niet ik, maar onze Lieve Heer geneest. Ik hoef alleen maar te bidden. Dat doe ik meestal 's nachts, want overdag heb ik daar niet zoveel tijd voor. De nacht dat ik langer dan drie uur heb geslapen, kan ik me niet meer herinneren. En als ik slaap, ben ik nog met de zieke mensen bezig.”* De oude man begon even te snikken. Blijkbaar was het hem te veel. Om even op verhaal te komen presenteerde hij me een glas zelfgemaakte wijn. Na wat over de wijn gepraat te hebben, pakte hij de draad weer op en begon hij te praten over geneeskrachtige kruiden. Ongelooflijk wat deze man hierover kon vertellen. *“Deze kennis heb ik van een man die binnenkort afstudeert als kruidendokter. Hij komt hier geregeld over de vloer.”* Op de tafel zag ik tussen de potjes en pannen een blikken doos staan met de afbeelding van Maria Rosa Mystica. Toen ik hem vroeg waarvoor dit blik

Pendel

diende, antwoordde de man: *“Hier kunnen de mensen vrijblijvend geld in doen”*. *“Kijk”*, zei de man, *“met dat geld probeer ik arme mensen blij te maken. Ik heb het geld niet nodig, want ik krijg mijn eigen geld niet eens op.”* De man ging de kamer uit en kwam terug met een spaarbankboekje in zijn hand. Hij deed het open en ik moest het inzien. Er stond een groot bedrag op dat hij van de mensen had gekregen. Verder stond in het boekje geschreven wat, indien hij kwam te overlijden, met het geld moest gebeuren. Twee mensen, te weten een arts en zijn zoon, zullen dan moeten zorgen dat het geld bij arme mensen terecht komt.

Op mijn vraag of hij nog meer voorwerpen had die betrekking hadden op het zegenen, verliet hij zonder iets te zeggen de kamer. Na een poosje kwam de man terug. In de ene hand had hij een fles met water afkomstig uit het bedevaartsoord Hakendover, en in de andere hand een klein doosje. De gewijde godslampolie, die hij van een arm karmelietessenklooster kreeg, kon hij niet vinden. Toen ik hem vroeg wat er in het kleine doosje was, deed hij het open en kwamen twee pendels tevoorschijn. Een pendel was van koper en de andere van ijzer. De ijzeren pendel had hij gebruikt bij de genezing van het paard in Overhoven. Hiermee spoorde hij de pijn op. *“O ja”*, ging de man verder, *“ik gebruik de pendel ook wel eens om medicamenten te controleren, want daar klopt ook vaak niet veel van.”*

Opeens hield de man de pendel boven een potje witte suiker dat voor me op de tafel stond. Tot mijn verbazing begon de pendel rond te draaien. *“Dit betekent dat deze suiker niet goed voor U is”*, zei de man. Uit de bijkeuken haalde de man een pot met bruine suiker. Toen hij hier de pendel boven hield, sloeg deze heen en weer. *“Ziet U dat”*, zei de man, *“deze suiker is wél goed voor U.”*

De heer J. keek me aan en zei: *“Nu moet U eens goed opletten.”* Hij nam de koperen pendel en ging er mee over zijn lichaam. In de linkerzijde van de man begon de pendel opeens rond te draaien. *“Ziet U dat”*, zei de man, *“hier heb ik een ongeneeslijke ziekte waar ik eens een keer aan zal sterven.”* Weer pinkte de man een traantje weg. Voor de afleiding liet ik hem een fotoboek zien over volksreligie. Hier had hij belangstelling voor.

In het bijzonder voor de gebedjes die erin stonden om vee te genezen. *“Die moet U mij eens een keer overschrijven”*, zei de man.

Als iemand hoofdpijn had en een dier de kopziekte had, bad de oude gebedsgenezer het Sint-Jansevangelië. Hij bad het evangelië omdat Sint-Johannes was onthoofd.

Bij het afscheid kreeg ik de ijzeren pendel die hij gebruikt had bij het paard in Overhoven, alsmede wat water van het bedevaarts-oord Hakendover en nog enkele andere voorwerpen van de heer J. mee naar huis. Na hem voor alles bedankt te hebben, heb ik van deze fijne man afscheid genomen.

Banholt, 16 december 1985

De heer H. die vroeger in Schin op Geul woonde kon zich nog herinneren dat boer E. uit Schin op Geul een etui met voorwerpen had waarmee hij dieren behandelde die ziek waren. Hijzelf had een speciaal mesje om biggen te castreren. Als een paard jeuk had onder aan de poten, werd de poot ingesmeerd met mannenpis van 's ochtends. Er waren boeren die in plaats van een borstel een konijnenpoot hiervoor gebruikten. Zijn vader ging vroeger met *Sint-Teunis* (Heilige Antonius Abt) naar de eremiet in Valkenburg en bracht dan *Sint-Teunisbroodjes* mee voor het vee.

Noorbeek, 9 januari 1986

Van de heer L. uit Noorbeek kreeg ik verschillende stukjes vlees die ze hadden laten drogen. Deze gedroogde plakjes vlees noemden ze “broodjes”. Bij ongeveer de helft van de koeien bevond zich zo'n broodje tijdens het kalven in het vruchtwater. Deze gedroogde broodjes werden geraspt en aan de koeien gevoerd, die niet vruchtbaar werden. Dit gebruik hadden ze overgenomen van hun ouders.

Hier in Banholt noemden ze deze broodjes de *léftoch*. Als de

Gedroogde léftoch

knecht vroeger bij een merrie die aan het veulenen was de *léftoch* te pakken kon krijgen, kreeg hij van zijn baas een beloning. Volgens een veearts was de Latijnse naam van deze broodjes bij de koeien bomane en bij de paarden hypsomane. Deze kwamen bij ca 50% van de koeien en paarden voor en hadden volgens de veearts geen enkele functie.

Heijenrath, 5 februari 1986

Tijdens het tweede bezoek aan de familie G. vertelden zij mij dat ze een paard dat verstopt was, klisteerden met een pijp met tabak. Er waren boeren in Slenaken die dan *keldervarkens* (pissebedden) van achteren in duwden. Kippen die de pips hadden, werd de keel gesmeerd met een veer gedrenkt in warme olie. Als ze nieuwe kippen hadden gekocht en deze wilden niet de trap op naar het nieuwe hok, werden enkele veren uit de staart getrokken en deze voor de ingang van het hok verbrand om de duivel uit de kippen te branden. Tegen de pijn gingen ze bidden aan een wegekruis (*a gen doornhaag*). Na het bidden werd op het betonnen voetstuk geld gelegd. Meestal een vierkante stuiver. Ook werd pijn vernageld aan een boom met een kruisbeeld.

Sint Geertruid, 18 maart 1986

Tijdens een bezoek aan de monumentale boerderij van de heer D. in Sint Geertruid, zag ik in de paardenstal verschillende voorwerpen aan de muur hangen, zoals een oude gesmede veulenpraam, een muilspiegel en een oude paardenkam. Op een plankje lag een leren band en enkele blikjes waar vroeger zalf in was geweest. In een pot zat nog wat teer in die de heer D. gebruikte als een paard rotstraal (straalkanker) had. In een ander stalletje stond in een nis een oude doos met wat blauw poeder tegen wormen bij kippen en een fles [Lieves wonderolie](#). Verder stond er nog een potje met

Tinnen klisteerspuit

houtschool die hij mengde onder het kippenvoer als ze diarree hadden en een blikje voor winterhanden en kloven in de tepels van de koe.

Op een oude zolder lagen drie brandijzers die afkomstig waren van de Onderlinge Veeverzekering. Op een brandijzer stonden de letters O V, wat betekende: Onderlinge Veeverzekering. Op het ander ijzer stonden de letters A St G, wat betekende: Afgekeurd Sint- Geertruid. Volgens de heer D. was dit ijzer om te voorkomen dat kooplieden afgekeurde dieren als gezonde dieren zouden doorverkopen.

Ook lag in de stal een oude tinnen klisteerspuit. De heer D. maakte mij attent op een houten hulpstuk in het handvat van de spuit. Hiermee kon de spuit ook gebruikt worden bij mensen.

In een vervallen bakhuis vond ik een brandijzer. Hiermee brandde vader de schapen. Ook maakten ze vroeger smeersels van geneeskrachtige kruiden en rozenolie. Het boek waar deze recepten in stonden, kon hij niet meer vinden. Wel vond hij nog een houten doosje waarin ze vroeger geneeskrachtige kruiden deden. Deze kruiden waren van tevoren gedroogd en in een stenen kom fijngestampt.

Als een koe was opgelopen gebruikte hij een trocart. Dit deed hij ook bij boeren die geen trocart hadden. Zijn vader deed de koeien die opgelopen waren een strowis met koemest in de mond en bond hem achter de horens vast. Ook gebruikte hij hiervoor het lint van de *kroetwisch* en schudde hij een zelfgemaakte drank op van nootmuskaat en boter.

Als een paard **vervangen** was, werd het dier in een sloot met water geplaatst. Naderhand gebruikten ze hiervoor een scherpe vlijm om bloed te laten.

Met Kerstmis zette de heer D. altijd hooi en haver buiten. Het hooi voerde hij in drie keer aan de koeien, met Kerstmis, Nieuwjaar en Driekoningen. De haver was bestemd voor het paard en voor de kippen als bescherming tegen de vos. Zijn vader zette vroeger tijdens de kerstnacht dassenvet buiten en gebruikte dit als een beest een ontsteking had. Als een paard iets aan de ogen had, gebruikte hij dassenvet, dat hij kreeg van de dassenvanger Weusten uit Banholt. Had een koe de melkkoorts dan pompte hij de uier op. Deze pomp was eigen-

dom van de Veeverzekering en mocht iedereen die lid was, gebruiken.

Als een paard verstopt was en zich niet kon mesten werd het dier geklisteed met zeepsop. Zijn vader gebruikte hiervoor aluin in plaats van zeepsop. Zijn vader liet vroeger in Sint Geertruid op de feestdag van Sint-Elooi brood zegenen. Dit brood was bestemd voor zijn paarden, om ziekten te voorkomen. Of vroeger op de feestdag paarden werden gezegend, kon de heer D. zich niet meer herinneren.

Bij het afscheid van de heer D. mocht ik tegen een vergoeding alles meenemen wat ik voor mijn verzameling nodig had. Enkele dagen later had hij de monumentale boerderij verkocht aan de gemeente Margraten.

Toen ik enkele dagen later een kastje ging ophalen, vertelde hij me wat hem nog was ingevallen wat de mensen vroeger aan het zieke vee deden. Tegen diarree maakten ze thee van zaad van de weegbree. 's Maandags mocht men geen koeien uit de stal laten lopen. Dat bracht geen geluk. Wanneer de merrie moest veulen en ze was uitgeteld, werd gelet op de maanstand. Meestal veulende ze als het nieuwe maan was. De mensen zeiden dan: *“Er komt nieuw licht”*.

Achter de woning was een afdak waar vroeger geneeskrachtige kruiden te drogen hingen, zoals kamille (tegen hoest), *mouter* (moederkruid) (tegen maagziekten), boerenwormkruid (tegen wormen) en wortels van nieskruid (tegen brandwonden).

Mechelen, 8 april 1986

De heer M. uit Mechelen vertelde mij wat hij zich nog kon herinneren toen hij vroeger op de Berghof in Wijlre woonde. Als een veulen niet goed op de achterste poten kon staan, wreef zijn vader het kruis van het veulen in met leem en azijn. Ditzelfde deed hij ook op de poot van een paard als deze opgezwollen was. Ook als een koe een schot in de uier had (uierontsteking) smeerde hij de uier in met leem en azijn, totdat hij weer zacht begon te worden. Daarna verwijderde hij de leem en wreef de uier in met reuzel. Volgens de heer M. waren

er ook boeren die voor diezelfde kwaal de uier met kamfer insmeerden. Ook had hij eens bij een boer in Wijlre gezien dat deze de uier van een koe met mensendrek had ingesmeerd, om ze droog te zetten.

Als vroeger een kalf een breuk had, waren er mensen die met een hoenderei een kruis maakten op de breuk, en het ei in de spleet van een oude boom verstopten. Daarna smeerden ze de spleet dicht met azijn en leem. Was een koe opgelopen, dan bonden ze een strowis met koeienmest via de mond van het dier om de horens vast.

Als een pasgeboren kalf voor de eerste keer de biestmelk kreeg, deed zijn moeder er wat wijwater bij, om kalverziekten te voorkomen.

Vaals, 20 september 1986

Smid K. uit Vaals vertelde mij dat zijn vader, die ook smid was, een kruisje brandde in de hoof van een paard als het de eerste keer werd beslagen. Hij deed dit om de duivel uit het paard te branden. (Vernomen van de heer F. uit Gulpen).

Noorbeek, 24 september 1986

De heer C. uit Noorbeek kon zich nog goed herinneren dat men vroeger de rozenblaadjes die bij de rustaltaren, en op de Bronkweg lagen, opraapte. Deze rozenblaadjes legden ze dan op de vensterbank in de stal om besmettelijke ziekten te voorkomen.

Millen, (jaar en datum onbekend)

Tijdens het zoeken naar prehistorische vondsten in Sint Geertruid ontmoette ik mevrouw Haan uit Millen. Toen ze

Hoorngeluiders voor koeien

Voorbeeld van het gebruik van een hoorngeluid

hoorde dat ik bezig was met het verzamelen van voorwerpen die gebruikt werden bij de volksdiergeneeskunde, vertelde ze me dat ze leuke spullen voor mij had die ze vroeger op hun kasteelboerderij hadden gebruikt.

Enkele weken later kwam mevrouw Haan me de voorwerpen brengen, te weten twee mesjes, één om biggen te castreren en een aderlatingmes, een neustang, een hoorngeluid, een kapoenierset, een paardenschoen, een trocart voor opgelopen schapen, een tang om stieren te ringen en een gebit tegen het oplopen van koeien. Verder kreeg ik nog een oud kruidenboek om dieren te genezen, een oud boek over *"Tierheilkunde"* en een boek om dieren te genezen.

Mevrouw Haan kon zich nog herinneren dat als vroeger een paard **vervangen** was, de smid aderlating toepaste. Als een koe opgelopen was, bonden ze het dier een speciaal gebit in de mond. Ook kon ze zich nog herinneren dat vroeger hanen werden gesneden (castreren). Als een dier mank was, werd de hulp gevraagd van de smid. Paarden die verstopt waren, werden met zeepsop geklisterd. Het couperen van een paard gebeurde vroeger door de smid, naderhand door een veearts. Was van een paardenhoef te veel weggekapt, dan werd een leren paardenschoen om de hoof gedaan en men liet het paard in de wei lopen tot de hoof weer genezen was. Schapen en koeien die opgelopen waren en waarvan men dacht dat ze zouden barsten, werden gemilt met een trocart. Ook kon ze zich nog herinneren dat vroeger kruidendranken werden gemaakt voor de mensen en de dieren. Veel van deze geneeskrachtige kruiden stonden vroeger bij hen in de tuin.

Banholt, 5 december 1986

Mevrouw D. uit Banholt had vroeger een herberg. Na de kermis of als er een groot feest was geweest, kwamen de boeren het bier halen wat in de glazen over was gebleven. Volgens mevrouw D. gaven ze het bier aan de zeugen om de vruchtbaarheid te bevorderen.

Ook wist zij nog oude gebruiken van vroeger in het dorp. Van

haar moeder wist zij dat de boeren met Kerstmis brood meenamen. In de kerstnacht werd rogge buiten gezet om te bevriezen. Van deze bevroren rogge maakten ze thee. Deze thee werd gebruikt als een mens of een dier verkouden was, of als ze kloven hadden.

Haar schoonmoeder, “*Memke uit Terhorst*”, verdreef de wratten van de koeien. Zij moest dan eerst een stuk *spekzwaars* (spekzwoerd) gaan bedelen, dit aanstrijken aan de wratten en het spek onder de dakgoot begraven.

Tijdens het tweede bezoek aan mevrouw D. vernamen we dat toen haar moeder rond 1900 dienstmeisje was bij de burgemeester van Voeren, de paarden van de burgemeester, die ook een boerderij had, op een Quatertemperdag heel wild begonnen te doen. De burgemeester ging naar Godsdal (Val-Dieu) bij de paters om raad vragen. Deze gaven hem de raad om op de Quatertemperdagen een riek en een bezem kruiselings voor de staldeur te zetten om zo het onheil uit de stal te houden. Ook was er toen een heks die geregeld hooi stal.

Mechelen, 7 december 1986

Mevrouw R. uit Wittem, die vroeger in Banholt woonde, kon zich nog goed herinneren dat ze voor haar vader zalf en drank moest gaan halen bij Tieske Thelen in de Bergstraat. Haar vader gebruikte de zalf en drank die Tieske zelf maakte voor de zieke dieren.

Mevrouw R. kon zich nog herinneren dat in 1915 bij hen thuis de bouwvallige koeienstal herbouwd werd door een metselaar uit Warsage (de heer S. Lemaillé). Toen de stal klaar was, had de metselaar boven de ingang een kruis gemetseld met jaartal erin. Verder was het kruis voorzien van vruchtbaarheidssymbolen, tegen besmettelijk verwerpen onder de koeien (abortus Bang). Volgens mevrouw R. hadden zij van toen af aan geen besmettelijk verwerpen meer gehad.

Als een koe moeilijk kon kalven, bond haar vader het lint van de *kroetwisch* om de buik van het dier en bad dan vijf onzeders voor de arme zielen in het vagevuur. Hetzelfde deed hij

Kruis boven de stal in Mechelen

met een koe die opgelopen was. Als een paard **vervangen** was, werd het in het water van een sloot gezet. Ook kon zij zich nog herinneren dat er vroeger boeren waren die een geitenbok tussen de koeien hadden staan. Door de stinkende geur van de geitenbok zouden de koeien geen besmettelijk verwerpen krijgen.

Op de feestdag van Sint-Gerlachus lieten ze brood wijden en brachten gewijd zand in water mee. Dit werd gebruikt ter voorkóming van ziekten onder het vee. Rozenblaadjes die tijdens de Bronk aan de rustaltaren werden gestrooid, werden door de mensen verzameld. Als een beest ziek was, deed men ze onder het voer.

In de tuin hadden zij verschillende geneeskrachtige kruiden staan. Enkele kon zij zich nog herinneren, zoals boerenwormkruid, kerstroos en *mouter* (moederkoren). Ook kon zij zich nog herinneren dat in de stallen de Brigidazegen ophing. Ook stond er op de staldeuren de letters C. M. B.

Als een dier het koliek had, kreeg het een drank opgeschud van *mouter* (moederkoren) of **wonderolie**.

Ook kon zij zich nog herinneren dat als er voorwerpen kruiselings voor mekaar lagen, dat dit onheil veroorzaakte, zowel in huis als in de stallen. Er waren vroeger knechten die dat met opzet deden.

Paarden die schurft aan de poten hadden, wreven ze in met mannenpis. Volgens mevrouw R. was dit gebruik algemeen.

Sint Geertruid, 20 december 1986

Tijdens een tweede bezoek aan de heer D. vertelde hij mij nog het een en ander wat hem nog was ingevallen na mijn eerste bezoek.

Zo kon hij zich nog goed herinneren dat het Sint-Jansevangelië werd gebeden in drie hoeken van de stal. Op de vierde hoek waar de deur was, werd niet gebeden. Belangrijk was dat de deur tijdens het bidden openstond.

Ook bad hij het Sint-Jansevangelië op de drie hoeken van het land waar graan op stond. Dit was om de mussen te verdrijven.

Zijn vader had vroeger veel schapen. Als een schaap **dik** was (opgelopen), bond hij een stroband gewreven in kattenstront of varkensmest in de bek van het schaap. Ook kon hij zich nog herinneren dat er boeren waren die twee tortelduifjes in de stal ophingen tegen de pokken.

Heksenbol bovenin een rustaltaar in Terhorst

Banholt, 6 januari 1987

Mevrouw D. uit Banholt vertelde me dat haar moeder die dienstmeisje was geweest bij de burgemeester in Voeren had gezien dat een paard dat koliek had, een drank kreeg van **wonderolie**. Omdat dat moeilijk ging, moest ze vaak meehelpen. Ook had ze gezien dat, wanneer een paard verstopt was (geen ontlasting had), de burgemeester een lavement zette met boomolie.

Ook vertelde haar moeder dat bij de burgemeester vaak hooi werd gestolen. Omdat hij dacht dat het door heksen gebeurde, had hij op de hooizolder een heksenbol opgehangen. Met Lichtmis ging hij op bedevaart naar Noorbeek en met Driekoningen op bedevaart naar Banholt.

Telkens wanneer haar moeder thuis kwam, vertelde ze aan de huisgenoten wat ze allemaal had meegemaakt. Ook aan haar heeft zij naderhand de verhalen verteld die zij in Voeren had meegemaakt.

Reijmerstok, 9 februari 1987

De heer H. uit Reijmerstok had vaak gezien dat de heer D. het vee zegende. Als beloning kreeg hij dan een muntstuk dat hij op paasmaandag in Hakendover offerde.

Ook had hij boeken om vee te genezen, en veel boeren in Reijmerstok en omgeving deden een beroep op hem. Zo adviseerde hij voor een beest dat verstopt was thee van kaasjeskruid.

Een dier dat koliek had, moest men een drank geven met

daarin kleine stukjes van de wilde kastanje en twee kopjes brandewijn om aan te sterken.
Voor een dier dat bloed in de urine had, was thee van de guldenroede het beste middel.

Heer-Maastricht, 3 mei 1987

Van één van de mensen die mijn collectie kwamen bekijken, vernam ik dat zijn vader vroeger de duiven water liet drinken waar verroeste nagels in hadden gelegen. Dit bevorderde de gezondheid.

In de kerstnacht zette hij duivenvoer buiten. Hij voerde dit aan zijn duiven opdat ze niet ver weg zouden vliegen.

Noorbeek, 16 augustus 1987

Van mevrouw M. kreeg ik een boekje met handschriften van Hoeberke Lemmerling uit Noorbeek. Hoeberke werd vaak om raad gevraagd als een beest ziek was. Ook had hij oude recepten voor zieke mensen. De handschriften waren afkomstig van zijn ouders.

Volgens mevrouw M. las hij veel. Ook maakte Hoeberke smeersels voor zieke dieren. Voor een dier dat de krauw had, maakte hij zalf van zwarte zeep, [verre vet](#) (reuzel) en kwikzilver. Wratten streek hij aan met het sap van wolfsmelkkruid of hij bond ze af met een paardenhaar. Zijn vader verbrandde vaker drie stosprieten met knopen. De as streek hij op de *frattele* (wratten).

Tegen de luizen maakte Hoeberke een aftreksel van tabak of 1% carbolzuur. Voor de schurft nam hij groene zeep, gemengd met één deel spiritus en één deel creoline. Had een beest de [stijfheid](#) dan gebruikte hij essenzaad dat hij liet trekken op sterke drank.

Om een koe of merrie droog te zetten, liet hij een brik gloeiend warm worden en molk daar een straal melk op van het

dier. Daarna bad men vijf onzeveraders en weesgegroeten voor de lafenis van de arme zielen. Kon een koe niet *nergelle* (herkauwen) dan gebruikte hij wilgenspruiten. Om een kwaad beest te kalmeren, maakte hij een kruis met een stukje brood dat aan het hart bezweet was geweest.

Dieren met dikke poten smeerde hij in met pekkel, in de hoop dat de wond openging. Om jonge paarden te temmen, draaide hij paardenhaar om het gebit. Was een dier verstopt, dan maakte hij een drank van witte uien. Om wonden te genezen, moest men baden met verse pis (urine). Had een koe een appel in de strot, dan bond hij achter de appel, om de hals, een touw en bond het touw om een boom en liet de koe achteruit springen.

Beesten die de kroep hadden, gaf hij gewijd brood. Tegen het verbloeden, het Antoniusvuur, mond- en klauwzeer, en koliek zegende Hoerberke. Hiervoor gebruikte hij een palmtakje. Volgens mevrouw M. waren er vroeger boeren, die dicht bij hun huis een Bronkhuisje hadden, en daar de bloempjes hadden opgeraapt en gedroogd. Deze bloempjes werden bij het inhalen van het hooi tussen het hooi gestrooid. Waarvoor wist zij niet.

Gedroogde rozenblaadjes

Noorbeek, 15 september 1987

Tweede bezoek. Ondanks haar hoge ouderdom kon mevr. M. zich nog herinneren dat de mensen vroeger rozenblaadjes op-raapten bij de rustaltaren tijdens de Bronk. Deze blaadjes legden ze daarna op de drie hoeken van de huisbouw, tegen het *ongecijfer* (ongedierte). Enkele blaadjes bewaarden ze om onder het voer te doen als een beest ziek was. Met het feest van Lichtmis werd in Noorbeek de Heilige Brigida vereerd. Van heinde en verre kwamen pelgrims al biddend naar Noorbeek. Ze lieten dan brood zegenen en namen gewijd water mee naar huis voor de huisgenoten en het vee. Ook wist mevrouw M. dat de duivenliefhebbers een handvol gerst meenamen naar de kerk. Deze gerst voerden ze aan een duif die ze van een andere liefhebber hadden gekregen opdat

ze op het nieuwe hok zou wennen.

Als vroeger jonge kippen werden gekocht, kregen ze alvorens ze op het nieuwe bedrijf werden losgelaten iets te eten wat op de huisdorpel lag (meestal iets wat onder de schoenen of klompen zat). Iedere kip stopten ze dan een beetje in de bek, opdat ze zouden wennen op het nieuwe bedrijf. Van mevrouw M. kreeg ik een boekje met handschriften van Hoeberke Lemlijn uit Noorbeek.

Margraten, 5 november 1987

Tijdens het derde bezoek aan mevrouw M. in het bejaardentehuis vertelde zij me dat ze vroeger op de boerderij broodjes die bij het kalven in het vruchtwater waren, bewaarden en deze droogden. Deze zogenaamde broodjes werden dan geraspt en gevoerd aan een koe die moeilijk stierig (tochtig) werd.

Toen ik haar vroeg wat ze vroeger deden om een zeug berig (tochtig) te krijgen, zei ze me na even nagedacht te hebben, dat ze de zeug de kuit van de haringen voerden. Als een zeug moeilijk kon biggen, waren er boeren die het gewijde lint van de *kroetwisch* om de buik van het dier bonden.

Vroeger hing bij hen in de stal de Brigidazegen. Op deze zegen stond een gebed, dat ze baden als een dier ziek was.

Toen ik haar vroeg wat ze vroeger deden tegen nierontsteking, vertelde zij me dat de uier werd ingewreven met reuzel. Deze reuzel werd van te voren op de kachel gewarmd. Er waren boeren die een giftige wortel onder het vel van de uier van de koe stopten als ze uierontsteking had. Van welke plant deze wortel was, wist zij niet.

Eckelrade, 20 november 1987

De heer H. afkomstig van Reijmerstok, kon zich nog herinneren dat er boeren waren in Reijmerstok die het zéér gevreesde [zwarte boekje](#) kregen toegezonden van een onbekende.

St. Jansevangelië

Volgens de heer H. bracht het boekje veel onheil in de stallen. Via de koster werd de pastoor hiervan in kennis gesteld. De pastoor zegende dan de betreffende stallen. En de huisgenoten lazen het Sint-Jansevangelië om van het onheil af te komen.

De heer H. woonde vroeger tegenover de heer D. die ook het vee genas. Als kind moest hij af en toe helpen, vooral bij zeugen die niet konden biggen. Met zijn kleine handjes moest hij een haakje in de ogen van de biggen doen. Dan trok de heer D. de biggetjes uit de zeug, zonder dat ze hiervan een letsel overhielden. Had een hond de hondsdoelheid of de hondsziekte, dan zette hij aan de hals een dracht of er werd adergelaten, aldus de heer H.

Banholt, 9 december 1987

Tijdens een bezoek aan mevrouw H. liet ze mij een zwart lint zien wat gewijd was en dat ze bewaarde in een potje voor het Heilig Hartbeeld. Dit lint werd om de koe gebonden als ze ziek was en ze baden dan een bepaald gebedje. Deze gebedjes had zij in een boekje opgeschreven en dat diende om het vee te zegenen. Dit boekje liet ze me niet zien. Na lang bedelen mocht ik het zwarte lint meenemen, want ze had toch geen vee meer.

Zij en ook haar ouders gingen vroeger in Noorbeek in [de ben-net](#) (moerassige streek) het godsgenadekruid plukken. Hiervan maakten zij een drank om het vee te zuiveren als het ziek was. In haar moestuin stond els, dit was goed voor de luchtwegen. Dit kruid gebruikte haar vader als een der huisgenoten of een dier iets aan de longen had. Het aftreksel hiervan werd in een fles gedaan en enkele weken in de grond gestopt. Zij kon zich nog herinneren dat ze, als een koe koorts had, de rug van het beest insmeerden met rauwe eieren en dit met grijs vetpapier afdekten. Hierover heen werd een jutezak gebonden. Als een koe moest kalven werd een gewijde kaars aangestoken en deze werd op een blaker achter de koe gezet. Na het kalven kreeg de koe water met zemelen te drinken. Zij

deden dit erin opdat de koe zich zou [zuiveren](#).

Haar vader had vroeger een boek over diergeneeskunde, waarin hij geregeld las. Vooral geneeskrachtige kruiden interesseerden hem.

Op de deurposten van de stal hing vooral een Benedictusmedaille tegen brand en onheil in de stal (en een takje van de *kroetwisch*). Hadden de dieren diarree, dan kregen ze thee van braambladeren. Bij verstopping of maagklachten kregen ze rabarberwortelen met tarwezemelen. Wortels van de heggerank gebruikten ze tegen wormen.

Tegen de kou gebruikten ze een aftreksel van vlierbloesem met honing. Wratten werden aangestroken met het sap van de stinkende gouwe.

Banholt, 10 januari 1988

Tijdens een tweede bezoek aan Anna Hoeters vertelde zij me dat ze zich nog het een en ander kon herinneren van vroeger toen zij nog bij haar ouders woonde. Bij verschillende ziektes baden ze vroeger het Sint-Jansevangelie. Haar moeder had het zo vaak gebeden dat zij geen boekje meer nodig had.

Had iemand in het gezin of een beest het koliek dan baden zij een gebed. Het gebed wist zij nog. Zij ging zitten en begon het mij te vertellen.

Eerst de twaalf artikelen van het geloof. En dan moet je zeggen: *“Ik kom op een groot veld een beermoeder tegen.”* Ik zei: *“Beermoeder waar gaat gij heen?”* Hij zeide: *“Ik ga dat beest (naam van het dier noemen) het hart afsteken”*. Ik zei: *“Neen, keert terug, dat zult gij niet doen, want alle boeken zijn gelezen en alle missen gezongen. Nu ik hoop dat God en Onze-Lieve-Vrouw en de lieve Heiligen en de Heilige Drievuldigheid de pijn van het beest zullen wegnemen.”* Daarna moet je vijf onzevaders bidden voor de gelovige zielen in het vagevuur.

Ook kon zij zich nog herinneren dat als een paard jeuk had in de manen, dat ze vroeger de nek van het paard met mannepis inwreven (ochtendurine). Als de hoeven van het paard begonnen te brokkelen, smeerde haar vader de poten in met

warme reuzel die ze met de kerstnacht hadden buitengezet. Toen ik vroeg waar ze die reuzel bewaarde, zei ze: *“In de kelder”*. Daar stond ook het gewijde Sint-Gerlachuswater en zand. En het gewijde Brigidawater. Ook de zelfgemaakte dranken voor de mensen en de dieren bewaarde ze in de kelder. Want die moesten op een koele plek bewaard worden. Vroeger kwam zelden of nooit bij hen een veedokter. In hun moestuin stonden nu nog enkele geneeskrachtige kruiden van vroeger, zoals els en wijnruit en boerenwormkruid. Het boerenwormkruid gebruikten ze als het paard wormen had.

Heerlen, 18 januari 1988

Tijdens een bezoek aan Mevrouw H. in Heerlen in verband met mijn stamboomonderzoek, vertelde zij mij dat zij vroeger bij haar ouders op de boerderij *a gene Beck* in Wittem had gewoond.

Zij kon zich nog enkele oude gebruiken van vroeger herinneren onder andere als een koe was opgelopen, bond haar vader het lint van de *kroetwisch* om de koe en bad dan vijf onzevens voor de arme zielen in het vagevuur.

Ze kon zich nog herinneren dat, als een beest ziek was, de heer V. uit Eys het dier zegende. In de koestal hing de stalzegen van de Heilige Brigida, die elk jaar werd vernieuwd.

Had een koe wratten, dan werd de koe met stromend water gewassen en bij de eerstvolgende begrafenis werd als het halfmis luidde, vijf onzevens voor de arme zielen gebeden.

Tijdens een grote poets op de boerderij in de dertiger jaren zag zij onder het dak een witte doek. Toen zij de doek wilde opruimen, riep haar moeder: *“Kind, blijf van die doek af, want dat is der liekedoek (lijkendoek) van der noonk (oom).”* Naderhand vernam ze van haar moeder dat ze de doek gebruikte voor het aanstrijken van zieke beesten.

Etui met gereedschappen van een veedokter

Sint-Martens-Voeren, 27 februari 1988

De heer W. die vroeger in Vijlen gewoond had, kon zich nog goed herinneren dat op Goede Vrijdag een ekster werd geschoten. Deze ekster werd toen in een stal opgehangen om de vliegen uit de stal te weren. Rond die tijd zag je dan ook weinig eksters. Het leek alsof ze zich weghielden, aldus de heer W. Als vroeger het vee ziek was, werd de hulp ingeroepen van de heer V. uit Epen. De heer V. die een drogisterij had, ging stiekem als veedokter de boer op. Hij onderzocht het zieke vee en schreef op een papiertje wat ze voor het zieke dier bij hem moesten halen.

Van de heer W. vernam ik dat bij zijn broer twee geitenbokken bij de koeien liepen ter voorkóming van de gevreesde ziekte abortus Bang.

Banholt, 29 maart 1988

Mevrouw E. die vroeger dienstmeisje was geweest bij boeren kon zich herinneren dat ze met een lijkendoek de wratten en pijn wegnamen door met de doek aan te strijken.

Banholt, 29 maart 1988

De heer G. uit Banholt kon zich nog herinneren dat als de kippen ziek waren de hulp van de heer V. uit Epen werd gevraagd. Terwijl de heer G. de kip vasthield, ging de heer V. met een veer in olie gedompeld door de keel van de zieke kip.

Banholt, 15 oktober 1989

Tijdens de tentoonstelling over volksdiergeneeskunde in Banholt, vernam ik van mevrouw Theunissen uit Gulpen dat haar grootouders een aardewerk kunstmoeder bij moederloze

Kunstmoeder van aardewerk om biggen te voeden die verstoten zijn door de zeug

Een papieren lint, de lengtemaat van Christus, met daarop een gedrukte tekst over gevaren in huis en stal

biggen gebruikten. En als een paard ziek was, lieten ze in de stal op een klein komfoortje kruiden verdampen. De heer Jac Brouwers uit Sint Geertruid die ook op de tentoonstelling was, kon zich nog herinneren dat ze vroeger voor moederloze biggen een kunstmoeder maakten van een houten kistje met daarin enkele bierflesjes. Aan de uitstekende bierflesjes werd een speen bevestigd. Om de flesjes warm te houden werd er hooi tussen gedaan. Ook de heer H. uit Banholt kon zich dit nog herinneren.

Banholt, 21 december 1989

Mevrouw R. vertelde mij wat ze zich nog kon herinneren wat haar vader deed om ziekten onder het vee te genezen en te voorkomen. Zo hing haar vader boven de ingang van de koe-stal de *kroetwisch* op ter voorkoming van besmettelijk verwerpen onder het vee. Als een koe niet kon *nergelle* (herkauwen), maakte haar vader een recept klaar van *mouter* (moederkruid) en kruisboter (boter gemaakt tijdens de kruisdagen).

Was een beest opgelopen dan bond haar vader de lengtemaat van Christus om de buik van de koe. Deze lengtemaat haalde hij in Maastricht in de kerk van het Zwarte Kruis.

Ook kon zij zich nog herinneren dat haar vader de bloemblaadjes van de witte lelie deed in smout (slaolie) tegen brandwonden. In het castreren van varkens, in het bijzonder binnenberen, was haar vader in Houthem en omgeving zeer bekend. Hij werd hiervoor herhaaldelijk gevraagd.

Elk jaar op 5 januari, ging hij op bedevaart naar Banholt, waar dan Sint-Gerlachus werd vereerd. Van dit bedevaartsoord bracht hij water en zand mee ter voorkóming van ziekten onder het vee. Ook liet hij dan brood zegenen. Dit brood was voor de huisgenoten en het vee. In de stal bevond zich een stalzegen van de Heilige Brigida.

Mechelen, 5 januari 1990

Tijdens een tweede bezoek aan mevrouw R. vertelde zij mij dat als een beest bloed in de urine had, een drank werd gemaakt van de schil van de eikenboom. Hier werd wat melk en bijenhoning bij gedaan.

Om de nageboorte te doen afkomen, voerde zij gedroogde snijbonen. Tegen de jeuk aan de paardenpoten gebruikten de meeste boeren groene zeep en urine van mensen (ochtend-urine).

Mheer, 5 mei 1990

Tijdens een bezoek aan mevrouw D. in Mheer vernam ik dat een zekere Notermans vroeger in Mheer de mensen en het vee zegende. Als een koe een gezwollen uier had, smeerde haar man daar reuzel op. Ook maakten zij van kamille thee.

Waarvoor die werd gebruikt, wist zij niet meer.

De burens hadden vroeger een kruid in de tuin waarvan ze de bloempjes verzamelden om thee van te maken. Deze thee gaven ze te drinken als een kalf diarree had. Als een koe was opgelopen, werd het touwtje van de *kroetwisch* om de koe gebonden. Zij kon zich nog herinneren dat ze vroeger een blauwwit lint om de *kroetwisch* bonden. Ook had zij al eens gezien dat er aan de binnenkant van een staldeur een wit kalkkruis was gemaakt. Toen ik haar vroeg waarom ze dit deden, antwoordde zij: *“Dat werd nooit gevraagd”*.

Slenaken, 17 oktober 1990

Tijdens een bezoek aan de heer F. zag ik in de koestal een oude Brigidazegen hangen. Ook herinnerde de heer F. zich nog oude volksgebruiken. Zo haalde zijn moeder vroeger twee tortelduifjes en een kooi. Dat was tegen de belroos. Ook hadden ze kruiden in de moestuin die ze op de zolder te drogen hin-

gen. Hiervan werd een aftreksel gemaakt voor als een dier ziek was.

In de huiskamer gekomen, liet hij mij een boekje zien met handschriften van gebedjes en recepten, om vee te genezen. Op de laatste bladzijde stond een recept voor als een paard was [vervangen](#). Men moest dan het waswater van het maandverband van een vrouw die ongesteld was aan het paard te drinken geven en vijf onzevaders en weesgegroeten bidden voor de verlaten zielen in het vagevuur.

Als de koeien in het voorjaar de stal verlieten, legde hij een zilveren muntstuk op de dorpel waar de koeien overheen moesten lopen. Dit muntstuk moest hij dan offeren. Vooraf maakte hij een kruisje op de kop van het dier en zei dan: *“Eet goot, gun dich goot en sjik dich goot”* (eet goed, het ga je goed en wen goed).

Een pomp om de uiers van koeien op te blazen

Maastricht, 7 november 1990

Voordat de uitzending [Ruilbeurs](#) van Omroep Limburg begon, vernam ik dat vroeger op de Grote Gracht in Maastricht een man woonde die honden genas. Omdat ik in de uitzending iets moest vertellen over een pomp om een uier op te pompen, die ik via [Ruilbeurs](#) van een boer uit Helden had ontvangen, heb ik toen een oproep gedaan om met een familielid van de hondengenezer in contact te komen. Een week later meldde zich via de telefoon iemand uit Heugem.

Hij was een zoon van een hondengenezer uit Maastricht. Tijdens een bezoek aan de persoon uit Heugem vertelde hij mij wat hij nog wist over zijn vader. Voor de hondenziekte gebruikte zijn vader [kamala](#) (een roodachtig poeder), wat hij mengde met *zeeverzaad*. Ook coupeerde hij de oren en de staart van de honden. Tegen het bloeden deed hij dan ijzerchloride op de wond. Voor de luizen gaf hij geel poeder. Voor etterende oren had hij speciale oordruppels. Tegen oogziekte gebruikte hij sneeuwwater uit de maand maart. Dit sneeuwwater gebruikte hij ook om dranken klaar te maken. Vaak kwamen boeren met karhonden die een wond hadden.

Hiervoor had hij een snelgenezende zalf. De meeste van zijn geneesmiddelen haalde hij bij de drogist Hamma in Maastricht. Ook castreerde hij honden en katten. De persoon uit Heugem kon zich dit nog allemaal goed herinneren, omdat hij vaak zijn vader meehielp. Tijdens het vertrek kreeg ik een foto en een bidprentje mee van zijn vader.

Een stalzegening van de Heilige Brigida aan de muur

Terlinden, 23 november 1990

Tijdens een bezoek aan de heer D. in Terlinden zag ik in de koestal een medaille van de Heilige Brigida hangen tegen ziekten onder het vee. Ook hadden ze vroeger een stalzegening van de Heilige Brigida in hun stal ophangen.

Sint Geertruid, 22 december 1990

Mevrouw S. vertelde me over oude gebruiken van vroeger op de boerderij. De meeste had ze gehoord van haar grootmoeder die bij hen inwoonde. Zo werden in de kerstnacht voer, water, brood en kaarsen buiten gezet. Het voer werd op kerstdag aan het vee gevoerd. Het brood werd verdeeld onder het vee en de huisgenoten, behalve een snede die werd bewaard voor als een dier ziek was. De kaarsen werden aangestoken als een van de huisgenoten of een beest ziek was. Een gedeelte van het water werd in de drinkbakjes verdeeld. De rest van het water werd bewaard om met zand of grond van een bedevaartsoord samen over een ziek beest te strooien. Men bad dan een novene voor de zielen in het vagevuur.

Met de Quatertemperdagen werden de stallen met wijwater besprenkeld. Als vroeger een vrouw bij hen aan de deur kwam bedelen, gaf haar grootmoeder de vrouw een boterham en sprenkelde er wat wijwater over. Als de bedelaarster het brood niet aannam werd verondersteld dat het een heks was. Dan werd direct begonnen met alle vertrekken en stallen met wijwater te besprenkelen. Achter de voordeur was vroeger op de

oude deur een medaille van Godsdal (Val-Dieu) als afweer van onheil en heksen.

Met de Bronk werden het strooisel en de kaarsen die toen brandden, bewaard tegen ongedierte en tegen ziekten. Als het paard moest veulen, werd gelet op het broodje dat in het vruchtwater zat. Wat ze hiermee deden, wist zij niet. Ook in de paardenstal hing een medaille tegen heksen. Als een koe was opgelopen, werd het lint van de *kroetwisch* kruiselings op de knobbel van de koe gelegd en werd gebeden voor de arme zielen in het vagevuur.

Sint Geertruid, 24 december 1990

Van mevrouw L. uit Bruisterbosch vernam ik dat voordat de koeien de stal in het voorjaar verlieten, ze brood te eten kregen dat gedrenkt was in wijwater.

Heerlen, 28 december 1990

Tijdens een bezoek aan mevrouw C. kreeg ik belangrijke gegevens te horen over haar vader die vroeger het vee genas. Zij ging er trots op dat zij een vader had gehad die het vee kon genezen. Vanaf haar twaalfde tot haar eenentwintigste jaar hielp zij haar vader met het maken van zalven, dranken en het draaien van pillen. Als haar vader een ziek beest had onderzocht, gaf hij een recept af. Met dit recept kon men bij haar vader die in Epen een drogisterij had, het geneesmiddel afhalen.

Veel samenstellingen van recepten kon zij zich nog herinneren. Zo gebruikte hij voor melkkoorts een aftreksel van de witte lelie, magnesiumpoeder en kalkwater. Over het voer werd duizendguldenkruid gestrooid:

- tegen uierontsteking: kamfer, aftreksel van de witte lelie en raapolie;
- tegen de luizen: aftreksel van tabak en azijn;

Een aderlatingmes voor een paard

- tegen schurft: groene zeep en raapolie;
- tegen verstopping in de darmen: afkooksel van prei, lijnolie en aluin;
- tegen koliek: bilzenkruid, natriumzout en kamillethee;
- tegen diarree: fijngestampt krijt, aluin en kamille, welk een maand lang had getrokken.

Als haar vader naar een ziek beest ging, had hij verschillende voorwerpen bij zich, zoals een flesje met olie en een kippenveer. Ook nog:

- een aderlatingmes: voor een paard dat **vervangen** was;
- een ijzeren slang (sonde) indien een koe een appel in de keel had;
- een trocart: voor een koe die opgelopen was;
- een coupeertang: voor het afsnijden van de staart van een paard;
- een mesje: voor het wegsnijden van knobbels aan de hals van een paard en om te castreren;
- een klisteerspuut tegen verstopping van de darmen;
- een uitklapbaar etui met klein gereedschap voor zieke beesten.

Ook had haar vader verschillende boeken over diergeneeskunde, waarin hij geregeld las. In de winkel had hij een ladekast waarin geneeskrachtige kruiden waren, die bestemd waren voor de verkoop.

Op 1 januari schreef hij de rekeningen uit van het afgelopen jaar, die dan bij de boeren werden bezorgd. De boeken en voorwerpen hadden ze weggegeven aan een veearts en een vertegenwoordiger.

Gulpen, 5 maart 1991

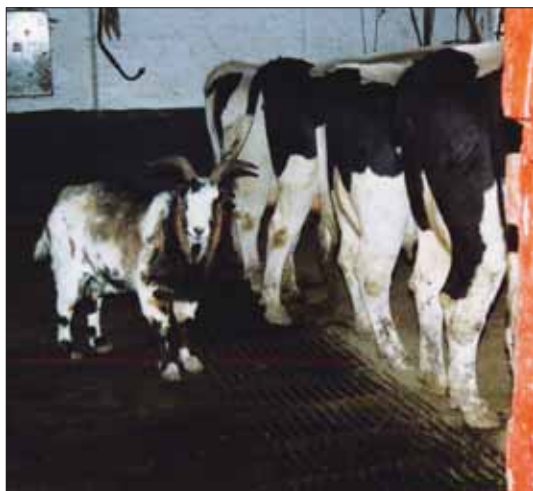
Na veel speurwerk vernam ik dat de plant waar de heer G. mij in 1985 over vertelde bij mevrouw B. in Gulpen in de tuin stond. Mevrouw B. vertelde mij dat haar vader de wortels van de plant al in augustus onder een afdak te drogen hing.

Als de wortels gedroogd waren, gebruikte haar vader ze als de varkens de **brand** (vlekziekte) hadden. Hij maakte dan een

gaatje in de oren en knoopte er een van de gedroogde wortels in. De bloempjes werden gebruikt om thee van te maken tegen diarree. De plant had zij als aandenken aan haar vader vanuit Noorbeek meegenomen naar Gulpen.

Sint Geertruid, 7 april 1991

Tijdens het tweede bezoek bij mevrouw S. vertelde zij me over de heksen in Terhorst, waar haar grootmoeder had gewoond. Zo was er in Terhorst een wei met heksenkring onder een boom. Af en toe waren er heksen in die boom die muziek maakten, waarbij een heks een gouden kelk leegdronk. Als de mensen die dit zagen het woord 'God' uitspraken, was alles verdwenen. Ook wist haar grootmoeder dat vroeger bij mevrouw B. in Terhorst op een morgen het paard dood lag in de stal en flink tekeer was geweest. Het hart van het paard werd toen gekookt om het onheil te verdrijven. In Terhorst waren deze gebruiken algemeen bekend.

Om besmettelijke ziekten onder het vee te voorkomen, werd vaak een geitenbok in de stal gezet.

Schinveld, 2 december 1991

De heer R. vertelde me dat ze vroeger bij hen op de boerderij een geitenbok in de koestal hadden. Deze bok had zijn vader aangeschaft om besmettelijke ziekten onder het vee te voorkomen. Als een paard *der snoeter* had (verkouden was), bonden ze het dier een zak met gebuilde tarwe (tarwe die door een grote zeef is gegaan) om de kop. De dampen die dan vrijkwamen, moest het paard inademen.

Had het paard schurft aan de hals, dan werd het dier in bedwang gehouden en vervolgens met mannenpis ingewreven. Ook hadden ze wel eens last dat hun paard *overkoot* was. Dan kwam de heer Brands die de poot van het dier zegende. Had hun paard de mok dan werd het een bepaalde tijd op een moerassige plek gezet.

Als een dier een ontsteking had, werd het gezwel met *verre vet*

(reuzel) ingewreven. De *kroetwisch* mocht nooit bij hen in huis komen. De granen werden er over gehaald voor in het zaaigoed en met de rest maakte zijn vader in de moestuin een groot kruis, en stopte de wisch onder de kool. Waarvoor zijn vader dit deed, wist hij niet meer. Het lint van de *kroetwisch* werd om de koe gebonden als ze was opgelopen.

Sint Geertruid, 1991 (precieze datum onbekend)

Tijdens een bezoek aan mijn broer in Sint Geertruid vernam ik van de heer M. uit Klimmen die bij mijn broer op bezoek was, dat vroeger bij zijn ouders een stalzegen van de Heilige Gerlachus in de stal hing. Deze prent en gewijd zand haalden ze met Driekoningen in Houthem.

Zijn moeder maakte van oude stof zakjes om het zand in te doen. In elke stal hing zijn vader een zakje zand op en voegde er met Palmpasen een gewijd palmtakje bij. Ook kwam er geregeld een gebedsgenezer als een van de beesten ziek was. Als een koe gekalfd had, gaf zijn moeder in wijwater gedompeld brood aan de koe.

Ontsmettingsmiddelen voor het vee

Mheer, 10 september 1991

De heer H. uit Mheer had vroeger bij verschillende boeren dienst gedaan als knecht en dagloner. Toen hij bij de heer D. in Mheer knecht was, zag hij dat een pas gecasteerde hengst aan het verbloeden was, doordat een van de houten kloven was losgeraakt. De heer H. liep direct naar de heer V, die een paar huizen verder woonde. Toen de heer V. het paard had gezegd tegen het bloeden, hield het bloeden, tot grote verbazing van allen die er van getuige waren, op. Volgens de heer H. maakte de heer V. ook dranken en smeersels van kruiden voor zieke dieren.

Had een paard een schouder af (ontwrichting), dan werd boer S. uit Mheer erbij gehaald, die het paard zegende. Bij de

meeste boeren die een opgelopen dier hadden, werd het lint van de *kroetwisch* om de buik van het dier gebonden. Verder werd een drank van *mouterthee* (thee van moederkruid) opgeschud. Belangrijk was dat de *mouterthee* minstens een uur had gekookt. Verschillende boeren hadden in de koestal een geitenbok, tegen het besmettelijk verwerpen.

Ook kon de heer H. zich nog herinneren dat er enkele boeren waren die een hokje met tortelduiven in de stal hadden opgehangen ter voorkóming van bepaalde ziekten onder het vee onder andere de pokken en de roos.

Ook was de heer H. knecht geweest bij boer M. in Margraten. Hier zag hij dat een zeug haar biggen niet liet zuigen. Toen werd de hulp gevraagd van hun buurvrouw, mevrouw P. Deze pakte een biggetje onder haar arm en ging hiermee naar de zeug, waarna ze met haar trouwring de zeug zegende en een kruis maakte over de rug van het dier. Daarna werden alle biggetjes weer bij de zeug gebracht en liet ze weer zuigen.

Als een paard schurft had, moest hij het dier met ochtendurine inwrijven. Werd een paard de eerste keer beslagen, dan brandde de smid een kruisje in de voorhoef. De heer H. werd vorig jaar bij een schaap gehaald dat zijn lammetjes niet liet zuigen. Hij bad toen het Sint-Jansevangelië, waarna de lammetjes weer begonnen te zuigen.

Als een koe was opgelopen, maakte hij met zijn trouwring drie kruisjes op de kop van de koe en bad dan vijf onzeveraders en weesgegroeten voor de zielen die hun verlossing het dichtst nabij waren.

In 1929 was de heer H. knecht bij boer Ernon. Boer Ernon had in de koestal een *kroetwisch* ophangen, ter voorkóming van ziekten onder het vee.

Toen hij vroeger knecht was geweest bij boer D. in Mheer zag hij dat ze de rozenblaadjes die bij hun Bronkhuisje lagen, op-raapten en ze te drogen legden. Daarna werden ze tussen het hooi gestrooid, ter bescherming van ziekten onder het vee. (Dit deden ze ook in Noorbeek).

Ook hadden veel boeren waar hij gewerkt had teer in voorraad. Zo smeerde boer Ernon de teer boven de hoef van het paard als het daar jeuk had. Meestal was op die plaats de hoef wat opgezwollen. Er waren er ook die gezwollen bij dieren be-

Geneeskrachtige dranken

handelden met boomolie, die ze volgens de heer H. haalden bij de drogist. Bij hem thuis gebruikten ze hiervoor ook wel eens dassenvet dat ze haalden bij Weusten in Banholt. Deze middelen stonden meestal in de kast in de achterkeuken. Op mijn vraag wat hij zich nog kon herinneren wat voor middelen alzo in de kast stonden, kon hij nog opnoemen:

- **verre vet** (reuzel) die ook wel eens in de kerstnacht werd buitengezet;
- boomolie, die nooit in de keuken werd gebruikt;
- dassenvet;
- berkenwater, dat ze aftapten als berken werden gekapt;
- wonderolie;
- kloosterbalsem;
- wit water en boorwater;
- creoline;
- gedroogde kruiden;
- Sint-Gerlachuszand, gewijd water en een palmtakje;
- smout;
- wijwater en water waarin de *kroetwisch* was gedrenkt.

Terhorst, 12 september 1991

De familie K. die vroeger een boerenbedrijf had, vertelde mij dat er in de stal aan een paal een medaille had gehangen van de Heilige Benedictus. Aan de muur hing de stalzegen van de Heilige Brigida. Als een koe was opgelopen, haalden ze bij een boer in Terhorst een sonde en staken deze in de keel van het dier.

Het gebeurde wel eens dat, als een koe gekalfd had, ze bleef doorpersen en om dit te voorkomen werd een leren haam om de koe heen vastgemaakt, wat alles tegenhield.

Ook hadden zij een stier. En veel boeren kwamen met de koeien naar de stier toe om gedekt te worden. Er waren koeien die moeilijk drachtig te krijgen waren, omdat ze na het dekken begonnen te persen. Om dit te beletten, waren er boeren die in een oor van de koe azijn schudden. Omdat dit in het oor prikkelde, hield ze op met persen. Volgens de familie K.

was dit een oud gebruik.

Ook hadden ze eens meegemaakt dat een koe na het kalven aan het verbloeden was. De veearts werd erbij gehaald en adviseerde om met het mes te blijven waken om als het niet op-hield de hals door te snijden. Intussen had al iemand boer S. gewaarschuwd, die achter de koe op de knieën ging zitten en het dier zegende tegen het verbloeden. Na een poosje hield het bloeden op en men hoefde het mes niet te gebruiken.

Mevrouw K. had vroeger de koeien moeten hoeden. Alvorens zij de koeien hoedde, sloeg ze met een rijsthout de dauw van het gewas af, tegen het oplopen. Mevrouw K. wist nog dat ze vroeger onder een afdak geneeskrachtige kruiden hingen, waarvan dranken werden gemaakt voor zieke mensen en dieren. De bekendste waren weegbree, kamille, knoopjeskruid, mouter en kattenkruid. Als een paard koliek had, werd het door de heer L. gezegend. Er waren drie mensen in Terhorst, die het vee zegenden: de heren L., S. en mevrouw K. 's Avonds na het rozenkransgebed werden de *botes* (boetes) gebeden voor de zieke huisgenoten en de zieke dieren.

Reijmerstok, 14 november 1991

Mevrouw G. uit Reijmerstok vertelde mij dat ze vroeger, toen ze nog bij haar ouders in Houthem woonde, een oude stal-prent van de Heilige Gerlachus in de koestal hadden ophan-gen.

Haar vader had vroeger een os om het werk te doen. Had de os een dikke poot of een ander gezwel, dan behandelde haar vader de wond met *verre vet* (reuzel). Als de os schurft had, gebruikte hij smout (olie). Had het dier koliek of een andere ziekte, dan bad hij het gebed van de Heilige Gerlachus, of hij haalde zand en water in de kerk. Het zand strooide hij dan op de plaats waar het zieke dier stond en het bedevaartwater moest het dier drinken.

Was de os mank dan wreef haar vader de pijnlijke plek in met kamfer. Als de os of een van de koeien was opgelopen, bond haar vader het dier een strowis met koemest via de bek om de

horens. Had een koe na het kalven het **wit veggen** (ontsteking), dan spoelde hij het dier van achteren met verdunde creoline. Voor een kalf dat diarree had, dompelde haar vader een gloeiend kachelijzer in de melk en gaf de melk dan aan het kalf. Als de varkens diarree hadden, gooide hij enkele dagen wat grond in de stal. Deze grond aten ze bijna allemaal op. Kon de zeug haar biggen niet verdragen, dan deed haar vader de biggen in een mand en zette de mand in de woonkamer bij de kachel. Vervolgens ging hij naar de stal van de zeug en bad op de drie hoeken van de stal het Sint-Jansevangelië. Daarna bracht hij de biggetjes weer naar de zeug.

Met Kerstmis werd tijdens de nachtmis brood, water en haver buitengezet. Dit voerde hij op kerstdag aan het vee, ter voorkóming van veeziekten. Met Palmzondag stak hij een palm-takje in de stallen. Op Goede Vrijdag werd het kippen- en hondenhok schoongemaakt en dan verdwenen alle vlooiën uit het hok.

Rustaltaar met heksenbol in de nok

Banholt-Terhorst, 15 november 1991

Van de familie B. kreeg ik een oude foto van hun huis. Voor hun huis stond het rustaltaar van de Bronk. Voor het rustaltaar stond een sierboog met bovenin een bol. Toen ik mevrouw B. vroeg van wie die bol was en hoe hij eruit zag, vertelde zij me dat het een zilverkleurige glazen bol was die vroeger op de oude zolder hing. Waarvoor hij had gediend, wisten ze niet. Zover zij zich kon herinneren, werd hij elk jaar in de sierboog gehangen.

Toen naderhand de sierboog niet meer werd opgezet, hebben ze de bol in het kapelletje opgehangen. Daar heeft hij enkele jaren gehangen en op zekere dag was hij gestolen. Het was vermoedelijk een heksenbol.

Mevrouw B. kon zich nog herinneren dat de mensen vroeger als de Bronk het rustaltaar had verlaten, ze de rozenblaadjes die voor het altaar lagen, opraapten en ze droogden om ze later onder het veevoer te mengen.

Noorbeek, 20 november 1991

Volgens de heer S. uit Noorbeek gebruikten zij vroeger speciale tabletten tegen wormen bij varkens. Om de vruchtbaarheid bij een koe te bevorderen werd na het dekken een drank met wit poeder, namelijk Lieves conceptine opgeschud. Om de vruchtbaarheid bij zeugen te bevorderen, deed men onder het voer het waswater waarmee het maandverband van jonge meisjes was gewassen. Dit haalde men met een rode emmer.

Banholt, 5 december 1991

De heer L. uit Banholt had gezien dat zijn vader bij een koe die iets aan een poot had, met een spekwort over de zieke poot streek en de wort in een meidoornhaag ophing. Op de binnenplaats van hun boerderij had zijn vader een gat gemaakt waarin hij een oplossing van creoline deed om zieke poten in te baden onder andere van een paard dat rotstraal (straalkanker) had.

Noorbeek, 8 januari 1992

Tijdens een bezoek aan de heer en mevrouw H. te Noorbeek vernam ik van hen wat zij zich nog konden herinneren over oude remedies om vee te genezen. Zo gaven zij hun dieren die koliek hadden [Lieves wonderolie](#). Koeien die het [wit vegen](#) hadden, kregen [Lieves Unicum](#). Vlierbessenthees kregen de koeien die bloed in de urine hadden. Had een dier de kou op de nieren, dan legden ze warm hooizaad op het kruis van het dier en bonden er een oude deken om.

Als een dier een wonde had, werd die ingesmeerd met geklopt stijfsel. Bij een [vuurschot](#) werd de poot ingesmeerd met leem en azijn. Een koe die niet kon *nergelle* (herkauwen) kreeg een drank van kamille en *mouter* (moederkruid). Had een dier de [hazensprong](#) dan moest het negen dagen binnen blijven en

Verschillende middelen voor het genezen van vee die in een drogisterij te koop waren

baden ze een speciaal gebed. Bij een koe die opgelopen was, werd het lint van de *kroetwisch* om de buik van de koe gebonden en een wilgentwijn via de bek om de horens gebonden. Bij inwendige ontstekingen voerden ze de peulen van bonen. Als de varkens diarree hadden, kregen ze Antoniuswater uit Teuven. Was een paard *vervangen* dan werd door de smid adergelaten. Had een dier schurft dan werd het ingesmeerd met *molacolie*. Om besmettelijk verwerpen te voorkomen, hadden de boeren een geitenbok in de stal.

Op de Quatertemperdagen bad haar moeder op de drie hoeken van de stal het Sint-Jansevangelie. Van te voren deed ze in de vierde hoek van de stal de deur open, zodat alle kwaad de stal kon verlaten.

Als het paard krampen had, baden ze een gebed ter ere van Sint-Elooi. Met Palmпасen besprenkelde mevrouw H. alle koeien met wijwater. De kan waarin het wijwater was, was nog van haar ouders. In de stal hing een speciale afbeelding van de Heilige Brigida. Ook hadden zij een boekje met handgeschreven gebeden om te zegenen tegen verruptheid, voor de pijn, *overkoot* of overknikken, schouder af en een speciaal gebed voor zieke dieren.

Nijswiller, 29 januari 1993

De heer L. afkomstig uit Gulpen vertelde mij wat hij van zijn moeder had vernomen. Zo kreeg hij van zijn moeder een boekje waarin verschillende teksten geschreven waren om het zieke vee te genezen. Zijn moeder had het boekje destijds gekregen van iemand uit Sint Geertruid. Was een koe opgelopen dan deed zijn moeder het gewijde lint van de *kroetwisch* om de buik van het dier en bad vijf onzevaders voor de gelovige zielen in het vagevuur.

Kalveren die diarree hadden, kregen gekookt rijstwater te drinken of hooiwater van jong hooi waarin veel kruiden waren. In de kerstnacht werden hooi, bieten en haver buiten gezet. Dit voerden ze dan aan de beesten in de hoop dat ze gespaard zouden worden van ziekten. Op Goede Vrijdag werd

het kippen- en hondenhok schoongemaakt, dan hadden ze het hele jaar geen last meer van vlooiën en luizen. Was een veulen of kalf kreupel, dan kregen ze ijzerwater te drinken, wat gemaakt was van water waar 24 uur of langer verroeste hoefijzers in hadden gelegen.

Hadden de varkens het **vlekkenvuur** of de netelkoorts dan kregen ze een drank gemaakt van het stuifmeel van de marialelie in slaolie. Had een paard of een koe last van schurft dan werden ze ingesmeerd met smout of mannenpis. Hadden ze last van luizen, dan werden ze behandeld met een aftreksel van tabak of men gebruikte petroleum.

Kon een zeug haar biggen niet verdragen, dan bad zijn moeder het Sint-Jansevangelië in drie hoeken van de stal. Was een beest zeer ernstig ziek, dan werd het gezegend en men moest dan dezelfde dag een zilveren muntstuk offeren in de kerk van Noorbeek ter ere van de Heilige Brigida.

Als de boeren vroeger jonge kippen kregen, moesten deze beestjes 's avonds een trapje op lopen naar hun nieuwe hok.

Als dit niet goed lukte, werd een man uit het dorp erbij gehaald die van iedere kip een veertje uit de poten trok en dan zei: *“Hier ga je op en hier kom je ook weer naar beneden”*. Daarna legde hij de veertjes op een hoopje en stak ze in brand en bad vervolgens vijf onzeveraders voor de zielen die hun verlossing het dichtst nabij waren. Dit was een zéér oud gebruik.

Had een paard *het mare riejē*, dan werd een houten kruis boven het paard gehangen.

Itteren, 3 februari 1993

Tijdens een bezoek aan de familie L. in Itteren voor mijn stamboomonderzoek, vertelde mevrouw L. wat zij zich nog kon herinneren van vroeger bij haar ouders op de boerderij in Itteren. Ze kon zich nog goed herinneren dat op de feestdag van de Heilige Brigida op 2 februari in Itteren brood, water en zand werd gewijd. Het brood voerde haar vader aan het vee, het zand strooide hij tussen de koeien en de varkens. Het water werd bewaard voor als een huisgenoot of een beest ziek

was. Rond 1950 begon pastoor Schutgens met het zegenen van het vee op de feestdag van de Heilige Brigida. Met Palmzondag werd palm gewijd. Een van de takjes werd bewaard om het vee te zegenen alvorens de dieren op het voorjaar de stal verlieten. Ook gebruikte ze het takje om wat wijwater te sprenkelen op het vee dat gekocht of verkocht werd.

Het touwtje dat om de palmtakjes was, bewaarde ze voor als een beest was opgelopen. Het touwtje werd dan om de buik van het dier gedaan en men bad dan voor de zielen in het vagevuur.

Ook werd al eens water met oude klare (jenever) opgegeven tegen het oplopen. Zo had zij al eens meegemaakt dat een koe met de uier in de puntdraad was terechtgekomen en hevig begon te bloeden. Truijke uit Itteren werd erbij gehaald om het bloeden te zegenen. Terwijl Truijke bezig was, kwam toevallig de veearts de stal in. Toen Truijke dat zag, hield ze op met zegenen. De veearts die dat zag, zei toen aan Truijke: *“Ga maar door, want wat jij kunt, kan ik niet.”*

Met Sint-Hubertus lieten ze brood zegenen tegen de honds-dolheid. Zij kende mensen die als zij zich 's avonds op weg begaven iets van het gewijde brood in hun broekzak staken, ingeval ze door een hondsdolle hond werden gebeten.

Zo kon zij zich nog herinneren dat als een zeug haar biggen niet kon verdragen, het [Menneke van Raar](#) (gebedsgenezer uit Raar-Meerssen) werd gehaald, om de zeug en de biggen te zegenen. Na het zegenen werden de biggetjes weer bij de zeug gebracht. En ze beet niet meer naar de biggetjes.

Mheer, 3 maart 1993

Tijdens het tweede bezoek aan de heer H. uit Mheer vertelde hij me dat bepaalde boeren vroeger de stier die in de wei liep een jutezak onder de buik hingen, dit ter voorkóming dat runderen die te jong waren door de stier gedekt werden.

Om te zien of een merrie hengstig was, haalden ze er van te voren een klophengst bij. Werd een merrie niet hengstig, dan

waren er boeren die een bos prei met peper op in de schede van de merrie deden. Hij had dit herhaaldelijk meegemaakt in Mheer en Margraten.

Ook wist hij nog dat bij boer Ernon in Banholt *mouter* (moederkruid) en de marialelie in de moestuin stonden om er dranken van te maken. Er waren veel boeren die kruiden te drogen hingen onder een afdak.

Toen hij vroeger bij boer Ernon werkte, zag hij een paard dat wind zoog. Om het paard dit af te leren, bonden ze als het paard gegeten had, mensendrek in een dunne kous om het gebit van het paard.

Terlinden, 4 maart 1993

De heer D. kon zich nog herinneren dat ze vroeger een kruis van strosprieten op de dorpel van de stal legden om het onheil af te weren. De mensen die in de stal moesten zijn, mochten er niet in lopen. Om een koe stierig (tochtig) te krijgen, voerden ze het broodje uit het vruchtwater van een kalvende koe. Tegen de slek bij een koe, deed Betsje Borre een touwtje om de poten van het zieke dier en zegende het dan.

Mheer, 23 april 1993

De heer H. uit Mheer wist mij een oude remedie te vertellen die ze gebruikten tegen de mok bij paarden. Deze remedie bestond uit een smeersel dat gemaakt was van de bloem van de witte lelie en smout (slaolie). Als de lelie uitgebloeid was, moest men het bovenste gedeelte van de bloem (hij noemde dit [de engel](#)) van de steel aftrekken en laten drogen. Als het gedroogd was, werd het tot poeder gewreven en gemengd in slaolie. Een fles hiervan mocht ik meenemen.

Hijzelf had het al meerdere malen gebruikt bij paarden. Het recept had hij gelezen in een handschriftenboekje van zijn moeder.

Noorbeek, 29 april 1993

De heer M. die vroeger postduiven had, kon zich nog herinneren, dat ze in de kerstnacht duivenvoer buiten zetten. Dit voer werd op nieuwjaarsdag gevoerd. Ze zouden dan niet worden aangevallen door de *doevesjtuuter* (boomvalk). Ook had hij een methode om vreemde duiven om te wennen zodat ze niet meer terugvlogen naar hun vroegere eigenaar. Hij bad dan een hele mis lang voor het welzijn van de duif. Als de duiven ziek waren, kregen ze kruidenthee in het drinkwater.

Mheer, 30 april 1993

Tijdens het tweede bezoek aan de heer H. uit Mheer was hij nog enkele oude remedies tegengekomen voor wonden bij mensen en dieren. Hiervoor gebruikten ze de gal van een mannelijk varken, die in de schouw werd gedroogd. Dit deed men op de wonde.
Het sap van stinkende gouwe smeerden ze op wratten.

Huiskruiden

Gronsveld, 2 mei 1993

Op advies van een heemkundelid uit Gronsveld, heb ik een bezoek gebracht bij de heer G. in Gronsveld. Op het moment dat ik hem bezocht, was hij in zijn tuin bezig met het kruisen van bloemen. Achter zijn woning hingen onder een afdak kruiden te drogen. Deze kruiden gebruikte hij als zijn duiven ziek waren.

Binnen in de woning gekomen, haalde hij verschillende potjes met kruiden tevoorschijn. Trots vertelde hij me voor welke ziekten hij de kruiden gebruikte op voorwaarde dat ik het niet zou doorvertellen aan andere duivenliefhebbers. Op mijn vraag of hij succes had met zijn kruiden, liet hij mij een kast zien, met bekers en lauwertakken die zijn duiven de afgelopen jaren hadden gewonnen.

Bij de heer G. hadden ze vroeger enkele koeien en wat varkens. Hij en ook de andere boeren in Gronsveld gebruikten toen geneeskrachtige kruiden als een beest ziek was. Had een paard of een koe een opgezwollen poot, dan smeerden ze de poot in met manevet dat ze haalden bij de paardenslager Hoogsteder in Maastricht. Tegen schurft gebruikte hij haarlemmerolie. Als de kippen of de duiven de pips hadden, werd het velletje van de tong verwijderd.

Zo gebruikte hij het sap van de stinkende gouwe als een koe wratten op de uier had. Had een varken de brand dan werd het beest ingesmeerd met mensendrek uit het *huuske* (WC buitenshuis). Kon een zeug de biggen niet verdragen, dan werden de biggetjes ingesmeerd met sterke koffie. Ook de zeug werd met koffie besprenkeld zodat ze allemaal dezelfde geur hadden.

Als een dier een kou op de blaas had, kreeg het thee te drinken van de bladeren van de *zwarte wiemelle* (aalbessen). En men duwde *keldervarkens* (pissebedden) van achteren in. Als vroeger een binnenbeer gecastreerd moest worden, werd de hulp ingeroepen van *der Vrieje* uit Rijckholt.

Naast de heer G. woonde vroeger een smid, die vaak moest helpen als een dier ziek was. Zo moest hij aderlaten als een paard *vervangen* was. Ook verzorgde hij de tanden van de paarden met een tandenbeitel en een tandenrasp. Bij veulens moest hij vaak de staart couperen. Als een paard de hoef gespleten had, werd de hoef boven die spleet ingezaagd, zodat zij niet verder kon splijten.

Bij een bepaalde biggenziekte, deed de smid een gedroogde wortel in het oor. Hiervoor maakte hij een gaatje in het oor van het biggetje. Ook kon de heer G. zich nog herinneren dat de boeren gebrand koren of biergist gaven aan de dieren, om de vruchtbaarheid te bevorderen.

Met een draadje in een schroef er aan kon de heer G. bij een drachtig dier zien of er een mannelijk of vrouwelijk diertje geboren werd (pendelen). Als een koe na het kalven de baarmoeder had uitgeduwd, werd de heer G. gewaarschuwd, die dan alles zorgvuldig naar binnen deed. De mensen wisten dat de heer G., omdat hij slager was, precies wist hoe een koe in elkaar zat.

Ook ging hij vaak op dassenjacht. De mannelijke dassen werden geslacht voor het dassenvet, dat geneeskrachtig was. Geregeld kwamen boeren bij hem dassenvet halen als een dier ziek was. Als een dier wormen had, dan maakte de heer G. een drank van de bloemen van boerenwormkruid, die op 15 augustus in de *kroetwisch* werden gedaan.

Bij paarden en koeien die erg verkouden waren, maakte hij een smeersel van ijzerkruid (ijzerhard) en dooiers van eieren dat dik werd gesmeerd op de plek waar de kou was en bond er een jutezak omheen.

De heer G. werd een keer geroepen om naar Pieke Spronck te komen omdat een koe die pas gekalfd had aan het verbloeden was. Hij moest met zijn slagersmes voorbij de koe gaan staan om als de koe dood dreigde te gaan het beest de hals af te snijden. Toen hij in de stal kwam, zag hij dat Sjenske van Theunis geknield achter de koe stond. Hij was de koe aan het zegenen tegen het verbloeden. Opeens hield het bloeden op.

Voorbeeld van stalzegen aan de muur in Slenaken

Geulle, 20 november 1993

In augustus 1993 ontdekte mijn zoon in de watermolen van mevrouw H. in Geulle een ex-voto in de molen. De ex-voto, voorstellende Onze-Lieve-Vrouw van Scherpenheuvel, had haar grootvader tegen een oude balk aangespijkerd ter bescherming van het meel.

Tijdens een bezoek aan mevrouw H. in november heeft mijn zoon de ex-voto gefotografeerd. Volgens mevrouw H. hechtte ze vroeger veel waarde aan de ex-voto. Ze was ongehuwd en had haar vader steeds moeten helpen in de molen en op de boerderij. Zo kon zij zich nog goed herinneren dat er in de koeststal een stalzegen van de Heilige Brigida hing. Ook hing er een medaille van de Heilige Benedictus tegen onheil.

In de tuin stonden vroeger geneeskrachtige kruiden, zoals alsem, die haar vader gebruikte als een beest koliek had. Als een koe was opgelopen, werd het lint van de *kroetwisch* om de buik van het beest gebonden. Bij een ontsteking gebruikten ze manevet en had een paard een dikke poot, dan werd de poot

met leem en azijn ingesmeerd.

Had een koe de melkkoorts, dan werd de uier opgepompt.

Wratten werden aangestroken met het sap van de stinkende gouwe. Hielp dat niet, dan ging haar vader biddend naar een wegkruis.

Vaak werd haar vader ter hulp geroepen bij koeien die moeilijk konden kalven. Als de varkens ziek waren, werden ze bestrooid met zand van het bedevaartsoord van de Heilige Gerlachus. En als dit niet hielp, werd *het* Menneke van Raar (gebedsgenezer in Raar-Meerssen) erbij gehaald. Ook waren er mensen die koorts afbonden.

Een lijkendoek

Banholt, 4 juni 1995

Mevrouw N. uit Banholt liet mij in 1995 de lijkendoek van haar vader zien. Met deze doek was haar vader, toen hij overleden was, na te zijn gewassen, mee afgedroogd.

Het wassen van een lijk gebeurde vroeger door mevrouw D. uit Banholt. Volgens mevrouw D. bewaarden veel mensen de lijkendoek om de pijn aan te strijken. Een zoon van mevrouw D. vertelde mij dat zijn moeder hem met een stukje van een lijkendoek over de tandpijn wreef. Daarna begroef zij het stukje stof aan een kruisbeeld in een holle weg. De lijkendoek mocht ik meenemen.

Herkenrade, 22 december 1995

De heer C. uit Herkenrade kon zich nog herinneren dat ze vroeger met een stuk van de lijkendoek wratten en pijn bij mensen en dieren aanstroken. Als de klokken luiden tijdens een begrafenis, werd de doek onder een doornheg begraven.

Voorzijde van een medaille uit Lourdes met de afbeelding van een paard

Achterzijde van een medaille uit Lourdes

's Herenelderen, 28 december 1995

De heer F. uit 's Herenelderen vertelde mij een oud gebruik tijdens de Bronk in 's Herenelderen. Het speelde zich af in een rust-altaar van vakwerk tijdens de Bronk. Ieder jaar werd het opnieuw opgezet en de vakken met leem ingesmeerd. De meisjes uit het dorp maakten papieren roosjes die ze als versiering in de leem plaatsten.

De hoofdfiguren die het spel speelden bestonden uit twee oude mannen.

Een van hen nam plaats op een zoldertje in het rustaltaar. De andere man nam plaats in het zolderraam tegenover het rustaltaar. Vanuit het zolderraam waren enkele touwen gespannen die boven in het rustaltaar waren vastgemaakt. Aan de touwen werd een raamwerkje gehangen waar een wilde duif met gespreide vleugels aan de onderkant werd bevestigd (in een riemenstelsel). Boven op het raamwerkje was een korfje met rozenblaadjes. Het was de bedoeling dat als de priester in het rustaltaar kwam, de man boven in het rustaltaar het raamwerkje met katrolletjes via de touwen tot boven de priester trok.

Op het moment dat de priester met de monstrans de zegen gaf, kiepte de man het raamwerk om en dwarrelden de rozenblaadjes over de monstrans. Het was vroeger de gewoonte om deze blaadjes op te rapen en te bewaren voor in het veevoer ter bescherming van veeziekten.

In Noorbeek werden de blaadjes in de stal gelegd tegen het *ongecijfer* (ongedierte). Volgens de heer F. bestaat het gebruik niet meer. Het vakwerk rustaltaar is inmiddels opgestookt en de witte duif opgegeten.

's Herenelderen, 28 december 1995

Volgens de heer F. uit 's Herenelderen werd bij hen op de boerderij in Berg twee jaar achter elkaar het veulentje dood geboren. Ten einde raad ging zijn vader naar de paters in Tongeren die hem een medaille meegaven. Deze moest hij aan een balk

boven het paard vastspijkeren. Het was een medaille met aan een kant de afbeelding van Lourdes. Op de keerzijde stond een paard afgebeeld. De paters hadden beloofd te zullen bidden voor het paard. Toen het paard weer moest veulen, bleef het veulen in leven. Deze medaille mocht ik meenemen. Verder kreeg ik van hem een boekje waarin verschillende recepten en remedies voor beesten te genezen in stonden geschreven. Ook een uithangbord van een smid uit Landen en een leren zak om de poot van een paard in te baden, mocht ik meenemen. De heer F. kon zich nog herinneren dat als een koe de slek aan een poot had, er een smeersel gemaakt werd van een halve liter raapolie, vier eieren en een kilo roggemeel. Dit moest men er 48 uur oplaten.

Gronsveld, 30 december 1995

Van de heer G. uit Gronsveld kreeg ik een fles met een drank van geneeskrachtige kruiden voor zieke kippen en duiven. De samenstelling van de drank had hij op de fles geschreven. Volgens de heer G. waren er vroeger mensen in Gronsveld die in de kerstnacht dassenvet buiten zetten, en dit vet gebruikten voor zieke mensen en dieren.

Banholt, 10 januari 1996

Tijdens een van de bezoeken aan landbouwer M. werd mij verteld dat wanneer de koeien de *vietsje* hadden ontstoken (tussenhoefontsteking), de hoef ingesmeerd werd met teer. Wanneer een dier moest kalveren of veulen en het was al uitgeteld, werd op de stand van de maan gelet. In de volksmond noemden ze nieuwe maan [nieuw licht](#).

Margraten, 21 januari 1996

De heer L., afkomstig uit Margraten, kon zich nog herinneren dat ze vroeger in huis en stallen, bosjes wilgentakjes ophingen. Hier gingen 's nachts de vliegen in overnachten. 's Morgens vroeg werden de bosjes in een jutezak gedaan. Men sloeg dan met een stok zolang op de zak totdat alle vliegen dood waren. De mensen wisten dat de vliegen ziekten konden overbrengen.

Ook kon hij zich nog herinneren dat wanneer paarden wormen hadden, de boeren fijn gesneden buxusblaadjes onder het voer deden.

Prehistorische dissel (7000 jaar oud) met later ingekrast kruisteken

Mheer, 8 mei 1996

De heer P. uit Mheer liet mij een stenen bijl zien uit de prehistorie waar een kruisje op gekrast was. Hij had de bijl in bruikleen gekregen van een vrouw. Volgens de vrouw was deze bijl afkomstig van een smid uit Vijlen die ze op het land had gevonden. De smid gebruikte de bijl bij de verzorging van de tanden bij paarden waarvan het tandvlees was opgezwollen. Door de bijl tegen het tandvlees te houden zou dit de pijn verzachten. De bijl heb ik gefotografeerd.

Bruisterbosch, 8 mei 1996

Volgens de heer B. uit Bruisterbosch werd vroeger een paard met een ziek oog behandeld met poeder van grafiet uit een potlood. Dit poeder werd met een strospruit in het zieke oog geblazen.

Een paard dat een schouderverrekking had, werd ingesmeerd met kamfer en men liet het zegenen door een gebedsgenezer.

Reijmerstok, 9 november 1996

Mevrouw B., afkomstig van Reijmerstok, kon zich nog herinneren dat ze het Bronkstrooisel opraapten en het in de wei gooiden. De koeien die het strooisel, dat bestond uit rozenblaadjes, aten, zouden dan beschermd zijn tegen ziekten. Met Sint-Hubertus gingen ze naar Gulpen en brachten dan gewijd brood mee. Dit voerden ze aan het vee.

Banholt, 20 december 1996

Mevrouw S. uit Voerendaal die bij me op bezoek kwam om inlichtingen voor haar stamboomonderzoek, kon zich nog herinneren dat haar grootvader die vroeger in Wahlwiller een boerenbedrijf had bepaalde koeien een koord met daarin kastanjes *om der zak* (om de buik) bond. Dit deed hij tegen een bepaalde ziekte.

Banholt, 29 december 1996

Mevrouw B. vertelde mij over haar moeder die vroeger de dode mensen in het dorp aflegde. Zij gebruikte hiervoor een doek om de lijken die gewassen waren, af te drogen. Het was belangrijk dat met deze doek ook de mond van de dode werd afgedroogd. Zo'n doek noemde ze een lijkendoek. Er waren boeren die erom vroegen. Met deze doek die haar moeder in een doos bewaarde, werden wratten, verzakkingen en pijn weggenomen bij mensen en dieren. Haar moeder sneed dan een stukje van de doek af en maakte hiermee een kruisje op de wrat of de pijn. Daarna begroef zij het stukje op het graf van de dode of aan een wegkruis en bad dan vijf onzeveraders en weesgegroeten voor de arme zielen die geen ouders meer hadden. Volgens mevrouw B. mocht niemand anders de lijkendoek aanraken. Waarom, wist zij niet. Ook mocht de doek niet gewassen worden. Na het overlijden van haar moeder hadden ze de doos

met de lijkendoek opgeruimd.

Volgens de heer C. uit Herkenrade werd de lijkendoek na te zijn aangestroken aan de wratten of de pijn begraven onder een *deunesjtoek* (meidoornstruik). Dit gebeurde tijdens een begrafenis als tijdens de consecratie de klokken luidden.

De heer B. had een oude remedie tegen tandpijn. Met een stukje stof (vermoedelijk van een lijkendoek) de pijn aanstrijken en aan *Huskesboom* in Liebeek vernagelen.

Bruisterbosch, 22 december 1997

Van kennissen vernam ik dat mevrouw B. uit Bruisterbosch heel veel wist over oude volksgebruiken. Toen ik haar ging bezoeken vertelde ze me dat ze op advies van haar kleinkinderen bezig was met alles op te schrijven. Ook vertelde ze mij dat haar vader vroeger smeersels en dranken maakte voor zieke beesten. Zo maakte haar vader een smeersel van merg uit de botten van de *sjink* (= achterham). Hierbij deed hij brandewijn en scheerzeep. Dit smeerden ze op de hoof van het paard als hij ontstoken was en op de hoeven van koeien die de slek hadden. Na wat speurwerk bleek dat dit smeersel nog in de stal van haar vader stond. Ik mocht het meenemen.

Voor beesten die verkouden waren, maakte hij een drank van bloemen van de vlierstruik en honing, of van kamille.

Varkens die wormen in de mest hadden, kregen een drank van bloemen van alsemkruid in de trog. Er waren boeren die een drank maakten van boerenwormkruid. Ook had haar vader een leren band die om de voorpoten van het paard werden gedaan tegen doorliggen. Tegen navelzuigen werd de navel ingesmeerd met reuzel en peper of men deed ze een muilkorf om. Kalveren die diarree hadden, kregen een drank van de bloemen van kerstroos. Deze kruiden stonden bij hem in de moestuin.

Wanneer de horens van een koe koud aanvoelden, was het beest ziek. Mevrouw B. kon zich nog herinneren dat er mensen waren die in een nest van de kip een graszode legden en verroeste nagels om gezonde kuikens te krijgen.

Een kloek die niet wilde broeden, werd achter de veren uitge-

trokken en met de kont in de brandnetels gehouden. Ook hadden ze vroeger een schapenstal waar de herder met zijn schapen overnachtte. De herder ging nooit met zijn schapen langs een bedrijf dat mond- en klauwzeer had. Schapen die mank liepen werden de poten met een mesje onderzocht.

Banholt, 4 november 1997

De heer L. die vroeger paardenknecht was, vertelde mij dat de knechten vroeger zeer attent waren als een paard moest veulen. Want als hij de *léftoch* te pakken kon krijgen, kreeg hij een beloning. Hij sliep in een bed in de stal.

Als de tijd was aangebroken dat hij dacht dat het paard veulen moest, deed hij 's nachts een touw om de buik van het paard. Dit touw leidde hij via katrolletjes die aan de balken bevestigd waren tot boven zijn bed en bond het aan zijn been. Wanneer het paard ging liggen om te veulen, ging zijn been omhoog en werd hij wakker en ging dan kijken of het paard ging veulen. Dit heb ik ook eens gehoord bij de smid in Banholt.

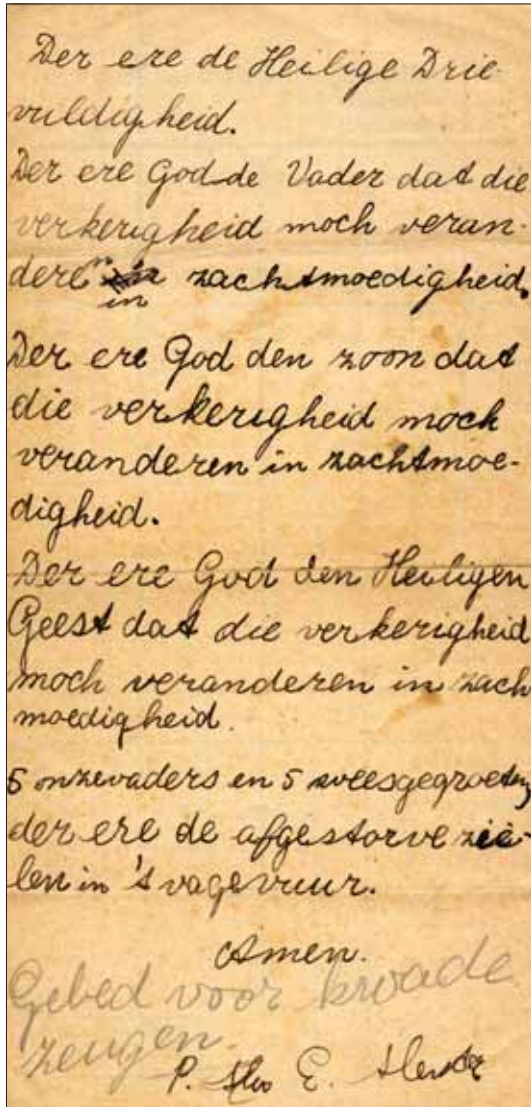
Banholt, 22 november 1997

In 1911 was het een zeer droog jaar. Volgens de heer S. stond er bijna geen gras in de wei. Het vee had weinig of niets te eten. De boeren zaagden takken van de bomen om aan het vee te voeren. In Banholt werd toen een Lourdesgrot gebouwd in de hoop dat het zou gaan regenen. En men werd volgens mevrouw K. verhoord. Toen de grot klaar was, begon het zo hard te regenen dat ze de grot met een zeil moesten afdekken. Omdat het vee veel grond at, werd het ziek en ging dood. In Terlinden waren enkele boeren die het vee een medaille van de heilige Brigida om de hals hingen tegen ziekten, aldus de heer S.

Terhorst, 9 november 2001

Volgens de heer J. uit Terhorst verzamelde zijn opa die vroeger boswachter was, verschillende vetten om mensen en dieren te genezen.

Had een hond een open wond, dan slachtte hij een kip, haalde het vet er uit en deed dit in de open wond, waarna hij de wond dicht naaide. Ook fokte zijn opa marmotten voor het vet dat geneeskrachtig was.

Der ere de Heilige Drie-
vuldigheid.
Der ere God de Vader dat die
verkerigheid moech veran-
der^{en} in zachtmoedigheid.
Der ere God den zoon dat
die verkerigheid moech
veranderen in zachtmoe-
digheid.
Der ere God den Heiligen
Geest dat die verkerigheid
moch veranderen in zacht-
moedigheid.
5 onzewaders en 5 weesgegroeten
der ere de afgestorve zie-
len in 's vagevuur.
Amen.
Gebed voor kwade
zeugen.
P. H. E. Slenter

Gebed voor kwade zeugen

Terlinden, 6 juli 2002

Tijdens de verhuizing van de heer Slenter in Terlinden zag ik een grote kist met boeken die afkomstig waren van zijn voorouders die aan het eind van de 18e eeuw in Holset een boerenbedrijf hadden. Omdat deze boekjes jarenlang op de zolder hadden gestaan zonder dakbeschot, voelden ze klam aan en waren bedekt met stof. Met zijn toestemming mocht ik de kist meenemen om de inhoud te ordenen.

Tot mijn grote verbazing waren er enkele boeken bij waarin zijn voorouders verschillende remedies voor zieke mensen en dieren hadden opgeschreven en een gebed voor kwade zeugen. Volgens eerdere gesprekken met zijn vader bleek dat hij nog van deze remedies gebruikte voor zijn vee.

(op afzonderlijk handschrift)

Der ere de Heilige Drievuldigheid.

Der ere God de Vader dat die verkerigheid moech veranderen in zachtmoedigheid.

Der ere God den zoon dat die verkerigheid moech veranderen in zachtmoedigheid.

Der ere God den Heiligen Geest dat die verkerigheid moech veranderen in zachtmoedigheid.

5 onzewaders en 5 weesgegroeten der ere de afgestorve zielen in 't vagevuur.

Amen

Gebed voor kwade zeugen
P.E. Slenter

Banholt, 12 oktober 2002

Van mevrouw M. uit Banholt kreeg ik een oud ijzeren voorwerp dat vroeger diende als hulpmiddel bij het castreren van biggen.

Banholt, 13 oktober 2002

De heer H. gaf hun paard gist voor het bloed te zuiveren. Wanneer een paard een wonde had, aan een poot, dan deden ze er urine op.

Papieren vaantje uit het bedevaartsoord Hakendover (België)

Vijlen, 22 augustus 2003

Van een ziekenverzorger vernam ik dat in de omgeving van Vijlen een bejaarde boer woonde die veel wist van oude volksgebruiken. Ik mocht hem opzoeken en van alles vragen. Enkele dagen later ben ik naar hem toe gegaan. Samen hebben we aan de keukentafel plaats genomen. Hij vertelde mij dat hij 97 jaar oud was en vroeger een boerenbedrijf had gehad in Epen, Mesch en Mamelis. Toen ik hem vroeg of hij zich nog iets kon herinneren wat de mensen vroeger deden wanneer een beest ziek was, vertelde hij mij dat zijn vrouw vroeger mensen en dieren zegende en hiervoor heel veel bad. Ook had zij een boekje waarin oude remedies en gebeden in stonden om mensen en dieren te genezen. Na het overlijden van zijn vrouw was hij het boekje kwijt geraakt. Hij kon zich nog goed herinneren dat de boeren vroeger naar Hakendover ter bedevaart gingen. Ze namen dan plukjes haar mee van zieke paarden. In het portaal van de kerk in Hakendover stond een ijzeren man met gespreide armen. Aan de armen bevonden zich haakjes waar de boeren hun plukjes haar aan ophingen. Het was toen de gewoonte dat ze een ander plukje haar dat ze in het portaal konden krijgen, meenamen om in de paardenstal op te hangen, zodat het paard

niet meer ziek werd. Wel moest het plukje haar dat ze meenamen een andere kleur hebben.

Ook namen de boeren grond mee naar Hakendover, die ze bewaarden wanneer een paard ziek was. Men deed de grond dan onder het voer.

Op de feestdag van de Heilige Brigida in Noorbeek brachten ze een stalzegen en water mee. De stalzegen werd in de koestal opgehangen met een palmtakje. Als een koe ziek was, werd met het takje wat wijwater over ieder dier gesprenkeld en las men het gebed op de stalzegen. De oude man vroeg me om even te pauzeren.

Gezellig hebben we toen een kop koffie gedronken, die de ziekenverzorgster voor ons had klaargemaakt.

Na een poosje vertelde de man dat ze op de feestdag van de Heilige Gerlachus naar Banholt gingen waar deze heilige werd vereerd. Ze namen dan gewijd zand mee en men liet brood zegenen. Het zand strooide men in de stallen ter voorkóming van ziekten. Het gewijde brood werd aan het vee gevoerd.

Op de feestdag van de Heilige Antonius Abt gingen ze naar Teuven en brachten gewijde broodjes mee, die men bewaarde voor de zieke varkens.

Ook kon hij zich nog herinneren dat de boeren in de kerstnacht voer en vet (meestal dassenvet) buiten zetten. Het voer werd dan gevoerd op kerstdag. Het vet werd bewaard voor zieke mensen en dieren.

Hij kon zich nog goed herinneren dat ze vroeger dassen vingen voor het vet. Het vet dat ze te veel hadden, verkochten ze aan de drogist.

Ondanks zijn hoge ouderdom wist hij nog veel te vertellen over ziekten onder het vee. Zo werd een paard dat bevangen was, door de smid adergelaten.

Kalveren die het **zwart been** hadden, werden door zijn vrouw gezegend en gingen dan zelden dood.

Ook werden vroeger kruiden verzameld en gedroogd voor zieke dieren en huisgenoten.

Na even gepauzeerd te hebben, vertelde hij me een bijzondere belevenis die hij had meegemaakt uit zijn jeugd. Zo had hij een keer bij een boer in Epen die maar één koe had, geholpen bij het kalveren. Toen het kalveren leek te mislukken haalde

de boer zijn rozenkrans uit zijn broekzak en hing deze aan de horens van de koe. Omdat hij geen geld had voor een veearts en geen andere hulp aanwezig was, was dat zijn enige redmiddel. Met veel moeite lukte het toch het zware kalf uit de koe te trekken en de boer zuchtte: *“God zij dank.”*

Verder kon hij zich nog herinneren dat de mensen uit Epen gingen bidden voor zieke mensen of dieren aan *Herregodsbeuk*. *Herregodsbeuk* was een boom waar vroeger een kruis aan hing en in de loop der jaren was vergroeid.

Een beest dat koliek had, bonden ze een zak met warme *klieje* (warme tarwezemelen) om.

Toen hij vroeger in Mesch woonde had hij gezien dat een boer een konijn bij de zeug liet lopen. Hij deed dit om te voorkomen dat de zeug de biggetjes zou dood bijten. Toen we merkten dat het gesprek voor hem te vermoeiend werd, hebben we van hem afscheid genomen.

Banholt, 21 januari 2004

De heer B. uit Banholt was vroeger bij verschillende boeren knecht geweest. Hij kon zich nog verschillende remedies herinneren die bij zieke dieren werden toegepast.

Zo kregen dieren die hun maag niet in orde hadden, maagzout opgeschud. Een dier dat een ontsteking had, werd behandeld met reuzel en de tweede schil van de vlierstruik.

Dieren die diarree hadden, kregen thee van het zaad van de breedbladige weegbree. De bladeren van deze plant werden gebruikt bij een gezwel.

Hij kon zich nog herinneren dat de varkens vroeger een ziekte hadden die ze **brand** noemden. Volgens de heer B. ontstond deze ziekte omdat ze brandnetels hadden gevoerd, die niet lang genoeg in het water hadden gelegen. Dan werd een gebedsgenezer uit Limmel er bij gehaald die de dieren zegende. Men moest dan zes keer het onze vader, weesgegroeit en een ‘Zij de Vader, Zoon en H. Geest’ bidden voor de ziel van een overleden pastoor die geen familie meer had om voor deze ziel te bidden.

Ook waren er boeren die gewijde zand in de stal strooiden ter voorkóming van deze ziekte.

Gronsveld, 2005 (precieze datum onbekend)

De heer H. uit Gronsveld die naar mijn collectie kwam kijken, vertelde me enkele oude remedies voor zieke duiven, die hij van zijn vader had vernomen.

Voor een duif die het **mager** had, staken ze een levende spin de keel af. Jonge duiven die ziek waren, kregen een **pikblok** die gemaakt was van mergel gedrenkt in pekewater.

Duiven die dun bloed of blauw bloed hadden, kregen water te drinken waar verroeste nagels in hadden gelegen.

Duiven die **het geel** hadden, kregen bolletjes witbrood gemengd met Buisman (een vervangmiddel voor koffie).

Van duiven die hangende vleugels hadden, werden de staartpennen uitgetrokken en kregen bolletjes vet met daarin fijn gemalen glas toegediend.

Lijst van Plaatsnamen

B

Banholt (Margraten) 7, 9, 11, 17, 25, 26, 27, 29, 32,
34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 45, 46, 47, 48, 52, 58, 60,
63, 64, 66, 70, 71, 73, 74, 83, 85, 86, 94, 96, 98, 100,
102, 103, 104

Bemelen (Margraten) 31, 50

Bruisterbosch (Margraten) 78, 97, 99

Bunde (Meerssen) 30

E

Echt 11, 56

Eckelrade (Margraten) 19, 41, 45, 46, 69

Eijsden 32

Epen (Gulpen-Wittem) 35, 55, 73, 78, 102, 103, 104

Eys (Gulpen-Wittem) 72

G

Gasthuis (Margraten) 50

Geulle (Meerssen) 93

Godsdal (= Val-Dieu, België) 64, 78

Gronsveld (Eijsden) 9, 38, 39, 52, 91, 92, 96, 105

Gulpen (Gulpen-Wittem) 11, 34, 62, 73, 79, 80, 87,
98

H

Hakendover (België) 11, 21, 28, 31, 34, 40, 41, 45, 50,
51, 55, 57, 58, 66, 102, 103

Heerlen 37, 72, 78

Heijenrath (Gulpen-Wittem) 55, 59

Helden 76

's Herenelderen (België) 95

Herkenrade (Margraten) 19, 21, 38, 47, 94, 99

Heugem (Maastricht) 76, 77

Holset (Vaals) 22, 23, 24, 53, 101

Honthem 15

Hoogcruts (Margraten) 13, 42, 43

Houthem (Valkenburg aan de Geul) 12, 31, 44, 45,
74, 81, 84

I

Ingber (Gulpen-Wittem) 36

Itteren (Maastricht) 11, 88, 89

K

Kelmond (Beek) 45

L

Landen (België) 96

Liebeek (Margraten) 19, 39, 52, 99

Limmel (Maastricht) 104

Lourdes (Frankrijk) 96

M

Maastricht 11, 12, 20, 74, 76, 77, 92

Mamelis (Vaals) 14, 102

Mechelen (Gulpen-Wittem) 21, 23, 24, 54, 61, 64,
75

Mesch (Eijsden) 102, 104

Mheer (Margraten) 13, 32, 36, 48, 49, 52, 75, 81, 82,
89, 90, 91, 97

Millen (Echt-Susteren) 62

Moelingen (België) 51, 53

N

Noorbeek (Margraten) 11, 22, 28, 31, 33, 34, 36, 37,
42, 43, 47, 52, 55, 58, 62, 66, 67, 68, 69, 70, 80, 82,
86, 88, 91, 95, 103

Nijswiller (Gulpen-Wittem) 87

O

Oost-Maarland (Eijsden) 53

Overhoven (Sittard-Geleen) 56, 57, 58

R

Raar (Meerssen) 89, 94

Reijmerstok (Gulpen-Wittem) 11, 21, 32, 33, 37, 49,
50, 51, 66, 69, 84, 98

Rijckholt (Eijsden) 52, 92

S

Scherpenheuvel (België) 93
Schimmert (Nuth) 30, 44, 53
Schin op Geul (Valkenburg aan de Geul) 37, 38, 58
Schinveld (Onderbanken) 80
Schweiberg (Gulpen-Wittem) 24
Simpelveld 32
Sint Geertruid (Margraten) 19, 21, 23, 24, 25, 59, 61, 62, 65, 74, 77, 78, 80, 81, 87
Sint-Martens-Voeren (België) 37, 73
Slenaken (Gulpen-Wittem) 16, 30, 59, 75, 93
Spekholzerheide (Kerkrade) 37
Stokhem (Gulpen-Wittem) 45
Strucht (Valkenburg aan de Geul) 53

T

Terhorst (Margraten) 27, 64, 66, 80, 83, 84, 85, 101
Terlinden (Margraten) 22, 28, 30, 31, 77, 90, 100, 101
Teuven (België) 87, 103
Tongeren (België) 14, 95

U

Ubachsberg (Voerendaal) 45

V

Vaals 53, 62
Val-Dieu (België) 64, 78
Vijlen (Vaals) 73, 97, 102
Voeren (België) 37, 64, 66, 73
Voerendaal 98

W

Wahlwiller (Gulpen-Wittem) 98
Warsage (België) 64
Wijlre (Gulpen-Wittem) 38, 44, 45, 61, 62
Wittem (Gulpen-Wittem) 44, 64, 72
Wyck (Maastricht) 33

Lijst van planten- en kruidennamen

De wetenschappelijke namen zijn gebaseerd op H. Heukels, *Woordenboek der Nederlandsche volksnamen van planten*, Amsterdam, 1907. Opnieuw uitgegeven met een inleiding van H.J.T.M. Brok, Utrecht, 1987 (Natuurhistorische Bibliotheek van de Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging; 41)

A

alsem (*Artemisia absinthium*) 93, 99

B

berk (*Betula*) 83

biet (*Beta*) 87

bilzenkruid (*Hyoscyamus niger*) 79

boerenwormkruid (*Tanacetum vulgare*) 38, 61, 65,
72, 93, 99

boon (*Phaseolus vulgaris*) 75, 87

braam (*Rubus*) 35, 71

brandnetel (*Urtica*) 100, 104

buxus (*Buxus sempervirens*) 26, 28, 33, 37, 45, 47,
68, 81, 83, 85, 89, 97, 103

D

deunesjtoek: zie 'meidoorn'

druivenblad: druif (*Vitis vinifera*) 25

duizendguldenkruid (*Centaurea erythraea*) 78

E

eik (*Quercus*) 19, 75

els (*Alnus*)

es (*Fraxinus excelsior*) 67

G

gerst (*Hordeum vulgare*) 43, 68

godsgenadekruid (*Gratiola officinalis*) 70

guldenroede (*Solidago virga aurea*) 67

H

haver (*Avena sativa*) 23, 33, 45, 50, 51, 60, 85, 87

heggerank (*Bryonia dioica*) 48, 71

hennep (*Cannabis sativa*) 18, 20, 43, 51

I

ijzerhard (*Verbena officinalis*) 19, 93

K

kaasjeskruid (*Malva*) 26, 55, 66

kamille (*Matricaria*) 18, 23, 42, 46, 55, 61, 75, 79, 84,
86, 99

kastanje (*Castanea*) 67, 98

kattekiezenkruid: zie 'kaasjeskruid'

kattenkruid (*Nepeta cataria*) 84

keldervarken: zie 'paardenbloem'

kerstbloem: zie 'kerstroos'

kerstroos (*Helleborus niger*) 23, 42, 61, 65, 99, 55

knoopjeskruid (*Centaurea jacea*) 84

kijnzaad: zie 'vlas'

M

maretak (*Viscum album*) 28

marialelie: zie 'witte lelie'

meidoorn (*Crataegus*) 19, 86, 99

moederkruid (*Chrysanthemum parthenium*) 23,
38, 42, 61, 65, 74, 82, 84, 86, 90

mouter: zie 'moederkruid'

N

nieskruid: zie 'kerstroos'

nootmuskaat (*Myristica fragrans*) 35, 40, 48, 60

P

paardenbloem (*Taraxacum officinale*) 19, 44, 59,
92

paardensorel: zie 'paardenzuring'

paardenzuring (*Rumex aquaticus*)

palm: zie 'buxus'

pissebed: zie 'paardenbloem'

prei (*Allium porrum*) 49, 90

R

raap (*Brassica rapa*) 19, 78, 79, 96

rabarber (*Rheum*) 49, 71

rogge (*Secale cereale*) 38, 46, 64, 96

S

stinkende gouwe (*Chelidonium majus*) 71, 91,
92, 94

T

tabak (*Nicotiana tabacum*) 25, 31, 59, 67, 78, 88

tarwe (*Triticum*) 25, 43, 47, 71, 80, 104

U

ui (*Allium cepa*)

V

vlier (*Sambucus nigra*) 25, 32, 37, 71, 86, 99, 104

W

weegbree (*Plantago*) 28, 61, 84, 104

wijnruit (*Ruta graveolens*) 18, 23, 72

wilde kastanje (*Aesculus hippocastanum*) 67

wilg (*Salix*) 68, 87, 97

witte lelie (*Narcissus poeticus*) 23, 25, 42, 88, 90,
46, 74, 78

wolfsmelkkruid (*Euphorbia*) 67

wrangwortel (*Helleborus viridis*) 40

*Lijst van remedies en
(religieuze) handelingen,
instrumenten, praktijken en heiligen*

A

aanstrijken, aangestreven 19, 27, 39, 55, 64, 71, 72, 94, 99
achteren 25, 32, 33, 34, 35, 40, 44, 59, 85, 92
achterham 99
achteruit 21, 68
ader 42
aderlaten, adergelaten 20, 31, 42, 50, 70, 87, 92, 103
aderlatingmes 63, 79
afbinden, afbonden 27, 44, 46, 94
aftreksel 25, 35, 46, 49, 67, 70, 71, 76, 78, 88
Agnus Dei 38
Altijd Durende Bijstand 27
aluin 49, 61, 79
Antonius Abt 11, 58, 103
Antoniuswater 87
arm 82, 102
as 29, 36, 67
askruis 36
Aswoensdag 36
azijn 26, 35, 38, 61, 62, 78, 83, 86, 94

B

baksteen, bakstenen 22, 24, 46, 52, 54
band 59, 99
bedelen 27, 64, 70, 77
bedevaart 25, 39, 66, 74, 102
bedevaartsoord 11, 12, 21, 31, 34, 45, 50, 56, 57, 74, 77, 94, 102
begrafenis 72, 99
begraven, begroef 19, 27, 39, 47, 64, 94, 98, 99
beitel 42
Benedictus 22, 34, 37, 83, 93
Benedictusmedaille 22, 38, 71
besprenkelen, besprenkeld 24, 45, 77, 87, 92
bezem 64
bezet, bezetten 19, 25
bidden 30, 36, 55, 56, 59, 65, 68, 71, 76, 94, 96, 104
bidweg 22

bier 18, 35, 40, 63
biergist 92
biestmelk 35, 39, 62
bijl 97
blauw 28, 44, 48, 59, 75, 105
bloem 25, 40, 42, 48, 49, 55, 68, 75, 80, 90, 91, 93, 99
bloemmeel 54
boek 13, 18, 19, 23, 24, 27, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 39, 44, 46, 47, 48, 50, 51, 53, 54, 55, 57, 60, 63, 66, 67, 69, 70, 71, 76, 79, 87, 90, 96, 101, 102
boete 25, 84
boom 26, 38, 39, 49, 55, 59, 62, 68, 80, 104
boomolie 51, 66, 83
boorwater 83
boter 34, 40, 60, 74
botje 24, 34
brand, branden, dichtbranden, verbrand, gebrand 17, 20, 24, 25, 27, 34, 35, 38, 40, 42, 48, 51, 54, 55, 59, 60, 62, 67, 71, 78, 79, 82, 88, 92, brandewijn 23, 67, 99
brandijzer 20, 24, 43, 51, 60
Brigida 11, 22, 24, 26, 28, 31, 33, 36, 41, 47, 48, 55, 68, 72, 74, 77, 83, 87, 88, 89, 93, 100, 103
Brigidabron
Brigidawater 28, 72
Brigidazegen 32, 36, 65, 69, 75
Brónk, Bronk 65, 68, 78, 85, 95
Bronkhuisje 68, 82
Bronkstrooisel 98
Bronkweg 22, 44, 62
brood 12, 25, 30, 31, 33, 34, 39, 41, 47, 49, 55, 58, 59, 61, 64, 65, 68, 69, 74, 77, 78, 81, 85, 88, 89, 90, 98, 103, 105
bruine zeep 48
buik 22, 26, 34, 38, 41, 64, 69, 74, 82, 87, 89, 93, 98, 100
Buismans 105
buiten leggen 30, 55

buiten zetten 23, 34, 39, 43, 44, 47, 51, 60, 64, 67, 72,
77, 83, 85, 87, 91, 96, 103

C

carbolzuur 67

Caspar, Melchior, Balthazar 21, 26

castreren, castreerde 26, 29, 32, 58, 63, 74, 77, 79,
81, 102

cent 28, 36, 54

Christus 30, 74

coupeermes 20

coupeertang 20, 42, 79

couperen, gecoupeerd 20, 22, 24, 42, 46, 63, 76, 92

Creoline 40, 67, 83, 85, 86

D

das 52, 60, 93, 103

dassenvet 19, 60, 83, 93, 96, 103

dauw 84

deken 86

deurpost 20, 38, 42, 46, 71

dode 29, 31, 34, 39, 98

dodenknooksken 24

doek 26, 27, 29, 48, 56, 72, 73, 94, 98

doorn 45

doornheg 59, 86, 94, 99

draad 28, 40, 89, 92

drank 9, 18, 19, 23, 26, 28, 29, 33, 35, 37, 38, 40, 48,
49, 55, 60, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 72, 75, 76, 78,
81, 82, 83, 84, 86, 88, 90, 93, 96, 99

drektherapie 25, 33, 47

drie 11, 21, 25, 26, 27, 28, 33, 34, 37, 38, 41, 48, 50, 54,
55, 56, 60, 65, 67, 68, 82, 84, 85, 87, 88

Driekoningen 33, 34, 60, 66, 81

drogist 23, 77, 83, 103

drogisterij 73, 78, 86

duif, duiven 43, 67, 68, 91, 92, 95, 96, 105

duim 27

E

ei, eieren 19, 26, 49, 54, 62, 70, 93, 96

ekster 21, 73

Elooi 11, 25, 30, 46, 51, 61, 87

eremiet 58

etterdracht 17, 50

ezel 23

F

fietspomp 24

fles 25, 29, 35, 39, 56, 57, 59, 70, 74, 79, 90, 96

Franciscus Xaverius 30

G

gal 91

gebed, gebeden 11, 12, 19, 22, 24, 26, 28, 32, 34, 35,
38, 41, 42, 44, 46, 47, 48, 50, 55, 58, 65, 69, 70, 71,
72, 76, 78, 84, 87, 101, 102, 103

gebedsgenezers 9, 10, 12, 13, 21, 25, 34, 37, 38, 45, 56,
58, 81, 89, 94, 97, 104

gebedsgenezing 32, 44, 50, 55

gebit 21, 25, 40, 63, 68, 90

geitenbok 27, 29, 65, 73, 80, 82, 87

geldstuk 48, 55

Gerlachus 11, 12, 39, 44, 45, 65, 74, 81, 84, 94, 103

gerlachusbrood 25

gerlachuswater 26, 72

gerlachuszand 19, 83

gist 52, 102

glas 28, 56, 105

godszalige huiszegen 53

Goede Vrijdag 22, 24, 38, 73, 85, 87

graf 27, 98

grafiet 97

granen 43, 81

graszode 35, 99

groene zeep 20, 34, 35, 42, 48, 67, 75, 79

grond 29, 39, 40, 41, 45, 50, 55, 70, 77, 85, 100, 103

H

haam 18, 23, 28, 35, 83
haar 31, 45, 50, 102, 103
haarlemmerolie 92
hals 26, 28, 29, 42, 54, 68, 70, 79, 80, 84, 93, 100
handschriften 14, 24, 41, 55, 67, 69, 76, 90, 101
haring 38, 53, 69
hart 68, 71, 80
haver 23, 33, 45, 50, 51, 60, 85, 87
Heilig Hartbeeld 70
Heilige Drievuldigheid 30, 71, 101
heksenbol 53, 66, 85
hoefijzer 18, 20, 23, 88
hoek 20, 21, 25, 27, 36, 38, 48, 54, 55, 65, 68, 85, 87, 88
honing 19, 37, 71, 75, 99
hoofd 22, 55
hooi 22, 26, 33, 35, 37, 39, 44, 47, 60, 64, 66, 68, 74, 82, 87
hooiwater 26, 35, 87
hooizaad 35, 86
hoorngeleider 63
horens 17, 19, 22, 29, 31, 35, 44, 46, 47, 60, 62, 85, 87, 99, 104
hout 20, 32, 39, 42, 43, 60, 74, 81, 84, 88
houtskool 35, 40, 60
Hubertus 89, 98

I

ijzer 18, 40, 42, 52, 57, 58, 60, 79, 102
ijzerchloride 76
ijzerwater 88
inademen 38, 80
inpakken, ingepakt 25
insmeren, ingesmeerd 21, 25, 26, 40, 47, 51, 58, 62, 86, 87, 88, 92, 94, 95, 96, 97, 99
inwrijven, ingewreven 25, 29, 36, 69, 80, 81, 82
inzagen, ingezaagd 20, 92

J

jenever 89
jutezak 38, 70, 89, 93, 97

K

kaars 27, 35, 48, 70, 77, 78
kachelijzer 85
kaf 25, 47
kalk 21, 26, 35, 49
kalkkruis 34, 75
kalkwater 78
kalvermachine 53
Kamala 76
kapelaan 28
kapoenierset 63
kattenstront 66
kerk 11, 27, 33, 36, 43, 54, 68, 74, 84, 88, 102
Kerstmis 23, 33, 39, 44, 47, 49, 54, 60, 64, 85
kerstnacht 12, 30, 33, 34, 37, 39, 43, 44, 51, 60, 64, 67, 72, 77, 83, 87, 91, 96, 103
kikvors 51
kip 21, 22, 23, 59, 60, 69, 73, 88, 92, 96, 99, 101
klisterspuit 20, 60, 79
kloofbord 20
kloosterbalsem 83
klophengst 89
klopper 42, 43
knook 39
koehoorn 36, 37
koeienhaam 23
koeienmest 29, 62
koffie 92, 103, 105
konijn 52, 104
konijnenpoot 24, 58
kont 100
koordtrekken 50
kopervitriool 18, 20, 43, 51
kopspeld 42
koren 65, 92

krans 47
krijt 21, 79
kroetwisj 19, 28, 31, 33, 34, 38, 40, 41, 44, 46, 60, 64,
69, 71, 72, 74, 75, 78, 81, 82, 83, 87, 93
kruiden 10, 11, 12, 14, 21, 22, 26, 31, 33, 35, 37, 42, 48,
49, 56, 60, 61, 63, 65, 70, 71, 72, 74, 75, 79, 81, 83,
84, 87, 90, 91, 92, 93, 96, 99, 103
kruis 22, 23, 24, 26, 27, 33, 34, 36, 37, 39, 42, 44, 46,
48, 49, 52, 55, 61, 62, 64, 65, 68, 74, 76, 81, 82, 86,
88, 90, 97, 98, 104
kruisbeeld 30, 59, 94
kruisboter 74
kruisdagen 74
kruising 27
kruisteken 24, 30, 37, 47, 97
kunstmoeder 39.73, 74
kurk 28, 40, 41
kwikzilver 67

L

laatvlijm 42, 43
lap 50, 51
lapsteken 50
lavement 66
leem 19, 21, 26, 38, 49, 61, 62, 86, 94
léftoch 26, 58, 59, 100
lengtemaat van Christus 74
letter 21, 26, 60, 65
Lichtmis 66, 68
Lieves conceptine 86
Lieves unicum 29, 40, 86
Lieves veeolie 29, 48
Lieves wonderolie 59, 86
lijkendoek 27, 29, 72, 73, 94, 98, 99
linkervoorpoot 24
linnen 31
lint 22, 26, 28, 31, 33, 35, 38, 40, 41, 44, 60, 64, 69, 70,
72, 74, 75, 78, 81, 82, 87, 93
Lourdesgrot 100

M

maagzout 20, 25, 49, 104
maandag 61
maandverband 29, 38, 76, 86
maanstand 61
maart 21, 76
magnesiumpoeder 78
manevet 92, 93
mannenpis 47, 58, 65, 71, 80, 88
Maria Rosa Mystica 56
marmot 101
medaille 22, 28, 34, 37, 42, 47, 51, 77, 78, 83, 93, 95,
96, 100
meel 34, 54, 93
meiboter 52
meisje 38, 86, 95
melk 11, 19, 22, 24, 28, 35, 38, 39, 50, 67, 75, 85
melken 30, 48
mensendrek 19, 25, 33, 43, 47, 62, 90, 92
mensenpoep 25
merg 99
mergel 105
mes 18, 32, 42, 50, 58, 63, 79, 84, 100
milt, gemilt 29, 63
missaal 54
mond 29, 41, 60, 62, 63, 98
moordkruis 47
mortier 21
mout 19
muilkorf 99
muilspiegel 20, 52, 59
munteltang 52
muntstuk 11, 66, 76, 88

N

naald 17, 50
nachtmis 23, 34, 47, 49, 51, 54, 85
nagel 20, 38, 42, 46, 54, 55, 67, 99, 105
natriumzout 79

negen 46, 86
nek 44, 47, 71
neustang 63
nieuwe maan 61, 96
Nieuwjaar 33, 60
noveen, novenen 24

O

ochtendurine 24, 26, 71, 75, 82
octaaf 28
offeren, geofferd 76, 88
oksel 41
olie 25, 29, 55, 59, 73, 79, 84
onweer 38
Onze-Lieve-Vrouw 71
Onze-Lieve-Vrouwelint 28, 33, 44, 93
Onzevader 21, 33, 38, 41, 43, 44, 46, 55, 64, 68, 71, 72,
76, 82, 87, 88, 98, 101
oordruppels 76
opgepompt 24, 94
overledene 27
overlezen, overlas 21, 37

P

paardenhaar 21, 42, 46, 67, 68
paardenkam 59
paardenkoopman 25
paardenschoen 20, 63
paaskaars 54
paasmaandag 21, 28, 66
paaswater 24
paasweek 24
Palmpasen 28, 81, 87
palmtak 26, 28, 33, 37, 45, 47, 68, 81, 83, 85, 89, 103
palmzondag 33, 85, 89
pap 20
pastoor 12, 21, 31, 36, 46, 70, 89, 104
pekel 68
pekelwater 40, 105

pendel 57, 58, 92
peper 90, 99
petroleum 40, 43, 88
pijp 32, 59
pis 20, 68
pomp 60, 76
potlood 97
praam 20, 43
pruimtabak 25

Q

quatertemperdagen 45, 64, 77, 87

R

raapolie 19, 78, 79, 96
reuzel 30, 33, 34, 39, 44, 61, 67, 69, 72, 75, 81, 83, 84,
99, 104
riek 64
rijstwater 87
roet 20, 30
roggemeel 96
rozenblaadje 44, 62, 65, 68, 82, 85, 95, 98
rozenkrans 39, 104
rozenolie 60
rustaltaar, rustaltaren 48, 66, 85, 95

S

schapulier 42
scheepsteer 18, 47, 51
scheermes 29, 32
scheerzeep 99
schil 19, 25, 75, 104
Sint-Jansevangelië 19, 21, 22, 25, 26, 27, 38, 39, 40,
41, 43, 47, 48, 54, 55, 58, 65, 70, 71, 82, 85, 87, 88
slak 44
slaolie 35, 74, 88, 90
sloan 40
smeersel 9, 26, 49, 60, 67, 81, 90, 93, 96, 99

smid, smeden 9, 10, 12, 13, 14, 17, 18, 19, 20, 22, 24,
31, 39, 42, 50, 62, 63, 82, 87, 92, 96, 97, 100, 103
smidsnagel 19
smout 50, 74, 83, 84, 88, 90
sneeuwwater 76
solferbloem 43
sonde 79, 83
speen 74
spek 43, 55, 64
spekzwoord 27, 41, 64, 86
spin 105
spiritus 67
spleet 17, 26, 49, 62, 92
spugen 27
staalwater 18, 43
staartpen 105
stalprent 44, 45, 84
stalzegen 22, 24, 26, 31, 33, 36, 41, 44, 47, 72, 74, 77,
81, 83, 93, 103
steekmes 20, 43
steen 23, 37, 41
sterke drank 67
stijfsel 86
stro 54, 55
stroband 29, 37, 41, 66
stroop 38
stospriet 67, 90, 97
stuifmeel 88
suiker 44, 54, 57

T

tabakspijp 25
tabaksklisteer 31
tak 22, 28, 33, 47, 71, 89, 100, 103
tandenbeitel 20, 43, 92
tandenrasp 20, 42, 43, 92
tang 63
tarwestro 25
tarwezemelen 71, 104

teer 20, 40, 43, 59, 82, 96
thee 19, 61, 64, 66, 67, 71, 75, 80, 82, 92, 104
timmermansolie 55
tortelduif 29, 66, 75, 82
touw 17, 19, 26, 27, 31, 32, 34, 41, 46, 68, 75, 89, 90,
95, 100
trocart 29, 60, 63, 79
trouwing 21, 30, 37, 44, 82

U

uitgemest 39
uitgewassen 37
urine 19, 23, 29, 67, 68, 75, 86, 102

V

vaatdoek 43
vagevuur 22, 25, 26, 33, 38, 43, 44, 55, 64, 71, 72, 76,
77, 78, 87, 89, 101
varkensmest 41, 66
veearts 17, 19, 26, 27, 31, 32, 34, 41, 46, 68, 75, 89, 90,
95, 100
veer 43, 59, 73, 88
verlossing 25, 26, 33, 82, 88
vernagelen, vernageld 19, 20, 38, 39, 42, 43, 46, 48,
55, 59, 99
verre vet 39, 44, 67, 80, 83, 84
verroest 19, 67, 88, 99, 105
verzuiveren 25, 27
vet 39, 44, 51, 52, 96, 101, 103, 105
vetkaars 34, 48
vetpapier 70
veulenpraam 59
vier 29, 47, 53, 96
vijf 15, 21, 30, 33, 38, 43, 44, 53, 55, 64, 68, 71, 72, 76,
82, 87, 88, 98
vijf bloedige wonden 30
vlijm 17, 33, 34, 60

voer, voeren, gevoerd 23, 25, 33, 34, 35, 38, 39, 41,
43, 44, 47, 49, 50, 51, 52, 55, 58, 60, 65, 67, 68, 69,
75, 77, 78, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 97, 98, 100, 103,
104
voerzak 38, 46
voettang 43
vrijgezel 27
vruchtwater 26, 58, 69, 78, 90
vuursteen 40, 41

W

waswater 38, 76, 86
water 11, 21, 23, 25, 28, 29, 31, 33, 34, 36, 37, 45, 50,
51, 54, 55, 57, 58, 60, 65, 67, 68, 70, 72, 74, 77, 83,
84, 85, 88, 89, 103, 104, 105
Weesgegroot 41, 55, 68, 76, 82, 98, 101, 104
weg 18, 21, 27, 29, 31, 33, 38, 57, 67, 89, 94
wegkruis 19, 39, 55, 59, 94, 98
werpen 27, 55
wijden, gewijd 11, 12, 22, 25, 26, 28, 31, 33, 35, 39,
43, 45, 46, 48, 55, 57, 65, 68, 69, 70, 72, 81, 83, 87,
88, 89, 98, 103, 105
wijwater 23, 26, 28, 33, 34, 35, 43, 45, 46, 47, 62, 77,
78, 81, 83, 87, 89, 103
wijwaterbak 36, 37
wit 23, 25, 28, 35, 40, 44, 45, 46, 48, 49, 52, 55, 56, 57,
68, 72, 74, 75, 78, 83, 85, 86, 90, 95
witgekalkt 23
woensdag 30
wonderolie 15, 23, 55, 59, 65, 66, 83, 86
wonderzalf 51

Z

zakdoek 23
zalf 19, 26, 32, 33, 35, 48, 51, 54, 59, 64, 67, 77
zand 11, 28, 31, 34, 39, 43, 65, 72, 74, 77, 81, 84, 88,
94, 103, 105
zeep 20, 34, 35, 42, 48, 67, 75, 79
zeepsop 61, 63

zegen, zegenen 12, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 31,
33, 34, 36, 37, 39, 41, 45, 46, 52, 55, 57, 61, 66, 68,
69, 70, 72, 74, 75, 80, 81, 82, 84, 87, 88, 89, 90, 93,
95, 97, 102, 103, 104
zemelen 70
ziel 25, 26, 33, 38, 43, 44, 55, 64, 68, 71, 72, 76, 77, 78,
82, 87, 88, 89, 98, 101, 104
zilver 11, 76, 88
zout 30, 33, 42
zuurdesem 30, 33, 42
Zwarte Kruis 22, 33, 74
zwarte zeep 67

Lijst van zaaknamen

B

bakoven 29
barg 51
big 29, 32, 35, 39, 40, 52, 58, 63, 69, 70, 74, 73, 74, 82,
85, 88, 89, 92, 102, 104
bij 33
bijkorf 33
binnenbeer 92
bok 47, 80

D

dakgoot, 64
deur 20, 23, 27, 34, 55, 65, 77, 87
deurpost 20, 38, 42, 46, 71, 75
duif, duiven 29, 43, 66, 67, 68, 75, 82, 91, 92, 95, 96,
105

E

emmer 23, 29, 86

G

gewas 38, 84
gier 54
grafdelfer 34

H

haan, hanen 26, 32, 63
heks 52, 54, 64, 66, 77, 78, 80
hok 23, 38, 43, 59, 69, 82, 85, 88
hond 41, 53, 70, 76, 77, 89, 101
hondenhok 45, 85, 88
hooizolder 37, 66
huisdorpel 69

K

kalf, kalveren 22, 24, 26, 28, 31, 35, 40, 41, 49, 53, 55,
62, 75, 85, 87, 88, 96, 99, 103, 104
kalfskoe 39
karhond 31, 76

kelder 20, 44, 72

kerk 11, 27, 33, 36, 43, 54, 68, 74, 84, 88, 101

kerkboek 36, 39, 53

kip 21, 22, 23, 26, 59, 60, 69, 73, 85, 88, 92, 96, 99, 101

kippenhok 38

kloek 99

koe 11, 15, 16, 17, 18, 19, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29,
30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44,
45, 46, 47, 48, 49, 50, 55, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64,
65, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 79, 81,
82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 96, 98,
99, 103, 104

koestal 23, 36, 38, 44, 64, 72, 74, 77, 80, 82, 84, 103

kribbe 28

L

lam 82

M

meel 34, 54, 93, 96

merrie 25, 26, 41, 47, 59, 61, 67, 89, 90

O

os 84

P

paard 11, 12, 13, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28,
29, 30, 31, 33, 34, 38, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48,
49, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63,
64, 65, 66, 68, 71, 72, 74, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 84,
86, 87, 88, 90, 92, 93, 95, 96, 97, 99, 100, 102, 103
paardenstal 21, 23, 25, 40, 41, 52, 59, 78, 102
plank 20, 30, 59

R

rustaltaar 48, 66, 85, 95

S

schaap, schapen 41, 60, 63, 66, 82, 100

schouw 20, 91

stal 9, 10, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31,
32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 47, 52,
54, 55, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 69, 70, 71, 73, 74,
76, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 85, 87, 88, 89, 90, 93, 95,
97, 99, 100, 103, 105

staldeer 21, 22, 23, 26, 34, 64, 65, 75

stier 32, 63, 83, 89

stof 19, 39, 45, 47, 50, 81, 94, 99

V

varken 11, 28, 29, 32, 35, 40, 51, 52, 74, 79, 85, 86, 87,
88, 91, 92, 94, 99, 103, 104

vee 11, 13, 22, 23, 24, 26, 28, 33, 34, 36, 37, 39, 40, 46,
48, 50, 58, 61, 65, 66, 68, 70, 73, 74, 75, 76, 77, 78,
80, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 98, 100, 101, 103

veulen 22, 25, 26, 41, 47, 50, 61, 88, 92, 95, 96

voer 23, 35, 39, 65, 68, 77, 78, 86, 91, 97, 103

voerbak 24

W

wei(de) 28, 47, 63, 80, 89, 98, 100

Z

zaaigoed 12, 81

zak 25, 35, 37, 38, 43, 51, 80, 81, 96, 97, 98, 104

zeug 23, 29, 35, 38, 39, 40, 52, 63, 69, 70, 74, 82, 85,
86, 88, 89, 92, 101, 104

*Lijst van zieke lichaamsdelen,
ongemakken, onheil en ziekten*

A

abortus Bang 27, 29, 42, 64, 73

adem 33

Antoniusvuur 68

appel 26, 68, 79

B

baarmoeder 35, 92

beermoeder 71

bek 66, 69, 84, 87

berig 23, 69

beslagen 24, 42, 62, 82

besmettelijk verwerpen: zie 'abortus Bang' 27, 64,
65, 74, 82, 87

bevangen 17, 103

biggen 69, 70

blikseminslag 22

bloed, bloeden 19, 22, 30, 33, 35, 42, 52, 60, 67, 75,
76, 81, 89, 93, 102, 105

bloed in de urine 19, 67, 75, 86

bloedvergiftiging 51

boomvalk 91

brand 38, 40, 71, 79, 92, 104

breuk 26, 49, 62

broeden 99

D

dampig 23

darm 79

dekrijp 38

diarree 18, 29, 35, 40, 42, 49, 60, 61, 71, 75, 79, 80, 85,
87, 99, 104

dikke poot 21, 25, 38, 68, 84, 93

dikke uier 19

doodbijten, doodbeet 39, 40

dracht 23, 70

drachtig 23, 28, 83, 92

droog staan, droog stond 19

droog zetten 25, 30, 40, 41, 62, 67

duivel 13, 25, 59, 62

E

etteren 76

G

geel 38, 49, 76, 105

gespleten 17, 20, 92

gewond 44

gezwel 29, 35, 50, 80, 82, 84, 104

gezwollen poot 35, 92

H

hals 26, 28, 29, 42, 54, 68, 70, 79, 80, 84, 93, 100

hazensprong 86

hengstig 89

herkauwen 20, 30, 34, 38, 40, 42, 49, 68, 74, 86

hoef 24, 38, 42, 43, 47, 51, 56, 62, 63, 82, 92, 96, 99

hoefziekte 17, 42

hondsdelheid 70, 89

hondsziekte 53, 70

J

jeuk 26, 58, 71, 75, 82

K

kalven 22, 25, 30, 31, 35, 41, 50, 53, 58, 64, 69, 70, 84,
85, 92, 94

kalverdiarree 26

kalverziekten 28, 35, 62

keel 59, 73, 79, 83, 105

klem 23

kloven 32, 60, 64, 81

knobbel 17, 19, 78, 79

koeiendiarrree 28

koliek 19, 22, 23, 27, 31, 33, 46, 47, 49, 55, 65, 66, 68,
71, 79, 84, 86, 93, 104

koorts 19, 27, 31, 44, 46, 70, 94

kopziekte 58

kou 71, 86, 92, 93
krampen 87
krauw 67
kreupel
kroep 25, 30, 33, 38, 46, 49, 54, 68
kwaad 21, 68, 87

L

longen 70
luchtwegen 70
luizen 67, 76, 78, 88

M

maag 25, 33, 49, 104
mager 45, 105
mak 28, 46
mank 17, 18, 63, 84, 100
mare riejē 22, 24, 28, 46, 88
melken 30, 48
melkkoorts 24, 60, 78, 94
moederloze 73, 74
mok 18, 24, 52, 80, 90
mond- en klauwzeer 20, 68, 100
mondzeer 25
muizen 54
mus 38, 65

N

nabloeden 22
nageboorte 47, 48, 75
navel 99
navelzuigen 99
nekwond 45
nergelle: zie 'herkauwen' 20, 34, 38, 40, 42, 68, 74, 86
netelkoorts 88
nier 51, 86
nierontsteking 69

O

ongedierte 47, 54, 68, 78, 95
onheil 12, 15, 22, 23, 34, 38, 54, 55, 64, 65, 70, 71, 78, 80, 90, 93
ontsteken, ontsteking 17, 29, 39, 40, 44, 48, 60, 80, 85, 87, 93, 104
ontwrichting 29, 81
oog, ogen 37, 60, 70, 97
oogziekte 76
oor, oren 52, 76, 80, 83, 92
oplopen, opgelopen 19, 22, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 38, 39, 40, 41, 42, 60, 62, 63, 65, 66, 72, 74, 75, 78, 79, 81, 82, 83, 84, 87, 89, 93
overkoot 27, 80, 87

P

pasgeboren 24, 28, 62
peer 26
penspijn 21
pijn 19, 20, 21, 29, 38, 39, 42, 56, 57, 59, 71, 73, 87, 94, 97, 98, 99
pips 59, 92
plassen 19, 25, 44
pokken 29, 43, 66, 82
poot, poten 17, 18, 19, 21, 24, 25, 26, 35, 38, 40, 43, 46, 53, 55, 58, 61, 65, 68, 71, 75, 80, 84, 86, 88, 90, 92, 93, 96, 99, 100, 102,

R

ratten 54
ringschurft 30
roos 82
rotstraal 18, 43, 47, 51, 59, 86

S

scheur 20, 51
schot in de uier 61
schurft 29, 40, 47, 65, 67, 79, 80, 82, 84, 87, 88, 92
slek 90, 96, 99

spierverrekking 40, 49
spierverzinking 27
staart 17, 20, 22, 24, 42, 59, 76, 79, 92
stierig 69, 90
stijfheid 54, 67
straalkanker 18, 20, 43, 47, 51, 59, 86

T

tand, tanden 17, 20, 42, 92, 97
tandpijn 39, 94, 99
temmen 21, 46, 68
tepel 60

U

uier 19, 24, 25, 27, 32, 39, 47, 49, 55, 60, 61, 62, 69, 75,
76, 89, 92, 94
uierontsteking 25, 30, 49, 51, 55, 61, 69, 78
uitslag 19

V

varkensvuur 28
verbloeden 24, 39, 68, 81, 84, 93
verdragen 25, 39, 85, 88, 89, 92
verkouden 18, 64, 80, 93, 99
verlamd 37
vernageld 19, 20, 38, 42, 43, 46, 48, 55, 59
verpakt 35, 48
verruptheid 87
verstopping, verstoppt 25, 31, 34, 49, 55, 59, 61, 63,
66, 68, 71, 79
verstoten, verstoot 39, 41, 74
verstuikt 21
vervangen 23, 31, 33, 42, 50, 54, 60, 63, 65, 76, 79,
87, 92
veulenen 34, 41, 50, 59, 61, 78, 96, 100
vlekkenvuur 88
vlekziekte 40, 79
vleugel 95, 10
vliegen 21, 73, 97

vlooien 38, 85, 88
vos 23, 60
vruchtbaar 29, 58, 63
vuurschot 48, 86

W

weglopen 22
wennen 43, 69, 91
wild 21, 95
wind 25, 90
windzuiger 25
wit vegen 35, 40, 55, 85, 86
wit vuilen, wit vuilde 25
wolf in de staart 42
wonde 50, 51, 52, 68, 86, 91, 102
wormen 19, 38, 59, 61, 71, 72, 86, 93, 97, 99
wratten 27, 47, 55, 64, 67, 71, 72, 73, 91, 92, 94, 98, 99

Z

zuigen 82
zwart been 103
zweet, zweten 22, 34, 68
zweren 55

*Verklarende lijst van
(volks)diergeneeskundige
termen, ongemakken,
ziekten, toegepaste
geneesmiddelen en
geneeswijzen en gebruikte
instrumenten*

op basis van informatie van Servais Hutschemakers, J. Leyssen, dierenarts te
Meeuwen in Belgisch-Limburg en J. B. Berns, *Namen voor ziekten van het vee*,
Amsterdam, 1983

A

abortus Bang besmettelijke runderziekte die lijdt tot vroegtijdig geboren worden van het kalf, genoemd naar de deense veearts Berhard I.F. Bang (1848-1932).

Antoniusvuur vergiftiging die ontstaat door het eten van moederkoren (*Claviceps purpurea*). Wordt ook wel de kriebelziekte genoemd vanwege het kriebelig gevoel dat één van de symptomen is.

B

besmettelijk verwerpen andere term voor ‘abortus Bang’, zie aldaar.

biestmelk de eerste moedermelk, de eerste melk na het kalven.

binnenbeer mannetjesvarken bij welk één teelbal in het lieskanaal is gebleven. Het vlees van een binnenbeer heeft een onsmakelijke geur en is als zodanig minderwaardig.

brand huiduitslag bij varkens.

Buismans soort koffiesurrogaat, zoals ook cichorei dat is.

D

dampig paard een paard met allergische ademhalingsproblemen.

dracht: de dracht tegenhouden men wilde voorkomen dat koeien die gekalfd hadden en zware naweeën hadden, de baarmoeder naar buiten zouden stulpen.

droog zetten bij een koe de melkgift doen stoppen.

E

etterdracht het naar buiten halen van een inwendige ziekte of aandoening door het onderhuids inbrengen van een gedroogd stuk wortel van de kerstroos (*Helleboris niger*).

G

geel duif die ‘het geel’ heeft: keelontsteking bij duiven.

H

hazensprong een abnormale gang, waarbij een paard of koe zich als het ware springend voortbeweegt met de vier poten tegelijk. Dit kan het gevolg zijn van een ernstige gewrichtsziekte.

H

hondsziekte een algemene term voor een hond die ziek is. Niet te verwarren met hondsdolheid.

hoorngeleider een apparaat dat de hoorns van een os in buitenwaartse richting doet groeien.

K

kamala roodachtig poeder.

kan de binnenkant van de schede (die naar buiten gestulpt wordt).

kapoenierset set instrumenten om een haan te castreren. Een gecastreerde haan noemt men een kapoen.

klem stijfkramp, tetanus.

klophengst hengst waarbij één of beide teelballen in het lieskanaal zijn blijven steken. Door een verhoogde hormoonproductie is een klophengst meestal onhandelbaar en gevaarlijk.

koliek hevige, krampachtige aanvalsgewijs optredende pijn, die het gevolg is van een samentrekking van de wand van de dikke darm.

kopziekte zenuwstoornis bij koeien als gevolg van magnesiumtekort.

krauw zie krauwage.

krauwage besmettelijke huiduitslag.

kroep vernauwing aan het strottenhoofd, veroorzaakt door een ontsteking.

L

léftoch vetmassa in de vorm van broodjes die in het vruchtwater zweeft.

Lieves conceptine product in poedervorm van de voormalige firma Lieve & Co uit Vlaardingen. Op het doosje stond vermeld: *‘Veegeneesmiddel. Bevochtigingsmiddel voor koeien’*.

Lieves unicum geneesmiddel van de voormalige firma Lieve & Co uit Vlaardingen tegen navuil en witvuil bij vee.

Lieves veeolie product van de voormalige firma Lieve & Co uit Vlaardingen. Op de verpakking van dit product stond: *‘geneesmiddel voor paarden, koeien, schapen, varkens enzovoort’*.

Lieves wonderolie zie ‘Lieves unicum’.

M

mager duif die ‘het mager’ heeft: duif die opvallend mager is.

melkkoorts verlamming die bij koeien ontstaat bij een tekort aan kalk in het bloed, na de geboorte van het kalf.

milten/gemilt het plaatsnemen van een trocart. Dit moest gebeuren in de miltkuיל.

moeliezer muilspiegel of mondspiegel, zie aldaar.

mok stinkende huidontsteking aan de achterzijde van de koot bij paarden.

Molacolie verwijst naar het product Mo.lac. Volgens de tekst op het product verdelgde het vliegen, luizen en vlooiën bij vee, honden en pluimvee. Het genas schurft bij honden. Het doodde insecten maar was niet ‘vergiftig’. Als importeur stond vermeld: American Petroleum Company, gevestigd te ’s Gravenhage.

mondspiegel apparaat om bij paarden en runderen de mond te openen met het doel de tanden te verzorgen.

mondzeer een ontsteking in de mond.

muilspiegel zie ‘mondspiegel’.

munteltang tang om een ring in de bovenkant van de neus van varkens te bevestigen om te verhinderen dat ze de grond omwoelen.

N

netelkoorts hier in de betekenis van netelroos: brandend jeukende huiduitslag, veroorzaakt door een allergie.

neustang soort neusknipper om stieren in bedwang te houden.

O

omloop zie ‘ringschurft’.

opgelopen koe trommelzucht of windzucht: het opzwellen van het lichaam door opgehoopte gassen in de pens.

overkoot een ‘slapte’ in de poot van een paard, net boven de hoef. Het kootbeen maakt geen hoek meer van 45° met de grond, waardoor het steiler staat.

P

paardenschoen lederen omhulsel, een soort ‘schoen’ om de hoef te beschermen bij het genezen ervan.

pips volksnaam voor een ziekte van vogels, met name kippen, waarbij de ademhaling belemmerd is door verstopping van de neus met slijm en het opkomen van vliezige blaren in de mondholt.

R

ringschurft schimmelinfectie die een ringvormige huidinfectie tot gevolg heeft, ook genoemd Sint-Katarinawiel.

roos vlezige uitstulping (rooskleurig) van de schedewand, met name bij koeien.

rotstraal zie 'straalkanker'.

S

schot in de uier plotseling opkomen van de melkgift.

schouder af zie verruptheid.

slek tussenklauwontsteking bij runderen.

solferbloem geven het toedienen van zwavelpoeder aan duiven.

stijfheid algemene term voor moeilijke gang bij paarden.

straal veerkrachtig eeltweefsel, enigszins in de vorm van een pijlpunt, dat de driehoekige ruimte van de achterrand van de zool en van de steunsels van een paardenhoef opvult.

straalkanker hoefkanker die in de straal begint.

timmermansolie was een soort olie die men haalde bij een oude drogist in Maastricht. S. Hutschemakers heeft ooit bij deze drogist geïnformeerd naar de samenstelling, maar hij kende ze zelf niet.

T

trocart chirurgisch instrument bestaande uit een driekantige metalen stift in een huls, vooral gebruikt voor het laten ontsnappen van gassen bij koeien.

V

varkensvuur zie 'vlekziekte'.

verbloeden wanneer een koe bleef bloeden na het kalven omdat bloedvaten in de schedewand beschadigd waren.

vernageld één of meer hoefnagels drukken of verwonden de hoeflederhuid bij paarden, zodat het hinkt.

verpakt zijn niet kunnen herkauwen.

verre vet reuzel.

verruptheid spierscheur onder het schouderblad.

Komt meestal voor bij koeien die tochtig zijn en elkaar bespringen.

vervangen hoefbevangenheid. Stofwisselingstoornis waarbij zich vocht in de hoef opstapelt, hoofdzakelijk bij paarden.

verwerpen zie 'abortus Bang'.

veulenpraam koord die op de bovenlip van een paard gespannen wordt om het in bedwang te houden.

vlekkenvuur zie 'vlekziekte'.

vlekziekte besmettelijke varkensziekte waarbij blauwrode vlekken op de huid ontstaan.

vuurschot uierontsteking bij koeien.

W

windzuiger een paard 'dat wind zuigt'. Paarden konden de neiging hebben om het gebit in de kribbe te zetten, zich vast te bijten en de maag vol lucht te zuigen. Het wordt beschouwd als een 'ondeugd' ten gevolge van verveling.

wit vegen zie 'wit vuilen'.

wit vuilen etterige baarmoederontsteking bij koeien waarbij witte etter uit de vulva vloeit.

wolf in de staart uitdrukking om aan te geven dat een koe uitgemergeld is.

wonderolie zie 'Lieves unicum'.

Z

zwart been waarschijnlijk het afsterven van een been ten gevolge van een vergiftiging.

*Verklarende lijst van heiligen, religieuze en
andere praktijken en handelingen*

A

Agnus Dei een ovaal medaillon met onder andere de afbeelding van het Lam Gods.

Altijddurende Bijstand dit is een titel van Maria (Onze-Lieve-Vrouw van Altijddurende Bijstand), die in verband staat met een Byzantijnse icoon met diezelfde naam. De icoon beeldt Maria af in een donkerrood gewaad met blauwe mantel en sluier. Ze heeft een Jezuskindje op de arm. Maria richt haar blik tot de kijker en niet tot haar zoon. De verering was bekend op diverse plaatsen in Limburg, waaronder Geleen, Maasniel en Wittem.

Antonius Abt (feestdag op 17 januari) de verering van Sint-Antonius-Abt in Bemelen tegen ziekten van mensen en dieren, in het bijzonder van varkens wordt toegelicht in P.J. Margry en Ch. Jaspers (Sam.), *Bedevaartplaatsen in Nederland*, deel 3: Provincie Limburg, Amsterdam-Hilversum, 2000, p. 103-106.

B

beermoeder het gaat hier om een andere term voor 'baarmoeder'. Oorspronkelijk dacht men dat de baarmoeder een eigenmachtig bestaan in het lichaam van de vrouw had en zich kon verplaatsen. Logisch dat dit bedreigingsmotief optreedt bij klachten in de buikstreek, zoals koliek. Men kon de beermoeder tegenhouden door het uitspreken van bepaalde bezweringsformules. Zie hierover het standaardwerk van J. Van Haver, *Nederlandse incantatieliteratuur. Een gecommmentarieerd compendium van Nederlandse bezweringsformules*, Gent, 1964.

Benedictus (feestdag op 11 juli) bedoeld wordt Benedictus van Nursia die werd aangeroepen opdat merries goed zouden veulen. Hij werd

ook aangeroepen als beschermer van het vee in het algemeen. Uit P.J. Margry en Ch. Jaspers (Sam.), *Bedevaartplaatsen in Nederland*, deel 3: Provincie Limburg, Amsterdam-Hilversum, 2000 blijkt niet dat hij in Limburg actief werd vereerd, maar toch hing een medaille van hem op diverse plaatsen in de stal tegen onheil.

Brigida (feestdag op 1 februari, maar werd ook op 2 februari speciaal vereerd) bedoeld wordt Brigida van Kildare (Ierland). Voor uitvoerige informatie over haar verering in Noorbeek, onder andere voor de bescherming van het vee, verwijzen we naar P.J. Margry en Ch. Caspers (Sam.), *Bedevaartplaatsen in Nederland*, deel 3: Provincie Limburg, Amsterdam-Hilversum, 2000, p. 639-651.

Brónk naam van de (jaarlijkse) sacramentsprocessie, gekoppeld aan de zomerkermis, in (delen van) het Zuid-Limburgse platteland. De naam 'brónk' verwijst naar het Middelhoogduitse 'brunken' (te kijk zetten) en het Middelnederlandse 'prunken' (pronken, pralen). Hierover meer informatie o.a. in H. Thewissen, *Limburgse etymologisch woordenboek*, Maastricht, 2006² en K. ter Laan, *Folkloristisch Woordenboek van Nederland en Vlaams België*, 's Gravenhage, 1949.

C

C.M.B. deze initialen staan voor de Drie Wijzen (Driekoningen) Caspar, Melchior en Balthazar. Hun initialen zijn eeuwenlang bekend als afweerteken tegen onheil. Ze werden in kruit of anderszins in de stal of de woning aangebracht. Zie o.a.: K. ter Laan, *Folkloristisch Woordenboek van Nederland en Vlaams België*, 's Gravenhage, 1949: lemma 'afweertekens' en J. Claes e.a., *Beschermheiligen in de Lage Landen*, Leuven, 2006: p. 28.

E

Elooi (feestdag op 1 december) = Eligius van Noyon (Frankrijk) De verering van Eligius in Sint-Geertruid als patroonheilige van de smeden en zijn verering als beschermer van de paarden staan beschreven in P. Margry en Ch. Caspers (Sam.), *Bedevaartplaatsen in Nederland*, deel 3: Provincie Limburg, Amsterdam-Hilversum, 2000, p. 847-850.

F

Franciscus Xaverius (feestdag op 3 december) deze Spaanse Jezuïet wordt beschouwd als de grootste missionaris uit de geschiedenis van de katholieke kerk. Hij is dan ook bij uitstek de schutspatroon van de missionarissen, maar zijn hulp werd blijkbaar ook ingeroepen tegen ziekten bij het vee.

G

Gerlachus (feestdag op 5 januari) de verering van Gerlachus van Houthem in Houthem-Sint-Gerlach (Valkenburg aan de Geul) wordt uitvoerig beschreven in P.J. Margry en Ch. Caspers, *Bedevaartplaatsen in Nederland*, deel 3: Provincie Limburg, Amsterdam-Hilversum, 2000, p. 324-350. Ook is in dit standaardwerk de bedevaart naar Banholt (Margraten) aan de orde p. 78-81.

Godsdal zie 'Val-Dieu'.

H

Hakendover plaats in de provincie Vlaams-Brabant in België, sedert de middeleeuwen bekend als bedevaartplaats, maar met name alom bekend voor de jaarlijkse paardenprocessie op Paasmaandag.

Heilig Hartbeeld vanaf het midden van de 19e eeuw werden beelden van Christus met een hart in

reliëf op zijn borst in huiskamers en kerken en op pleinen geplaatst. Het Heilig Hart staat symbool voor de liefde van Christus tot God en de mensen. De devotie gaat terug tot de late middeleeuwen.

Hubertus (feestdag op 3 november) Hubertus van Luik wordt aangeroepen tegen hondsdolheid. In de neoromaanse dekanale Sint-Petruskerk (1924) in Gulpen (Gulpen-Wittem) is een zijaltaar in de linker apsis toegewijd aan Sint-Hubertus. De Sint-Hubertusmarkt op 3 november gaat zeker terug tot de 17e eeuw.

huiszegen (Godszalige) een meestal gekleurde grote prent met de afbeelding van een bedevaartplaats en bijbehorend gebed om de zegen van God te vragen voor huis en huisdieren.

K

kroetwisj Limburgs dialectwoord voor een bos kruiden, oorspronkelijk samengesteld uit zeven planten en kruiden, te weten: twee broodgranen (rogge (*Secale cereale*) en tarwe (*Triticum*)), twee onheilwerende kruiden (leverkruid (*Eupatorium cannabinum*) en wilde marjolein (*Origanum vulgare*)), twee geneeskrachtige kruiden (boerenwormkruid (*Tanacetum vulgare*) en duizendblad (*Achillea millefolium*)) en het blad van de walnoot (*Juglans regia*). Deze bos werd tijdens de Hoogmis op Onze-Lieve-Vrouw Hemelvaart (15 augustus) gezegend.

kruisdagen drie boetedagen vóór het feest van Hemelvaart van Christus (40 dagen na Pasen). Eertijds werden op deze dagen processies gehouden waarbij het kruis voorop werd gedragen.

L

Lengtemaat van Christus zie ‘Lint van het Zwarte Kruis’.

Lichtmis Maria-Lichtmis: het feest op 2 februari ter gelegenheid van de wijding van de kaarsen voor het hele jaar: ‘het feest der lichten’ (festum luminum).

Lint van het Zwarte Kruis andere naam voor de Gewijde Maat van Christus, een lint dat afgemeten is aan het beeld van de Zwarte Christus te Wyck-Maastricht, een notenhouten kruisbeeld in de Sint-Martinuskerk aldaar. Uitvoerige informatie over deze verering vindt men in P.J. Margry en Ch. Jaspers (Sam.), *Bedevaartplaatsen in Nederland*, deel 3: Provincie Limburg, Amsterdam-Hilversum, 2000, p. 1149-1164.

M

mare rieje ‘van de mare bereden zijn’: nachtmerries krijgen. Bij een paard was dat te zien als de manen
’s morgens door elkaar gevlochten waren en het paard bezweet was. Uit de tekst blijkt dat het ook bij koeien kon voorkomen.

Maria Rosa Mystica Latijnse naam voor De Mystieke Roos, de naam waaronder Maria bij haar verschijningen in Montichiari-Fontanelle (Italië), voor het eerst in 1946-1947, vroeg te worden vereerd. Over deze verering in Limburg staat meer informatie in P.J. Margry en Ch. Jaspers (Sam.), *Bedevaartplaatsen in Nederland*, deel 3: Provincie Limburg, Amsterdam-Hilversum, 2000, p. 376-380.

N

Noveen verwijst naar het Latijn voor negen ‘novem’. Reeks van negen dagen, waarin bepaalde gebeden worden opgezegd om een gunst te verkrijgen.

O

Octaaf verwijst naar het Latijn voor achtste ‘octavum’. Het betreft een acht dagen durende naviering van een belangrijke kerkelijke feestdag.

Onze-Lieve-Vrouwelint was van oorsprong een wit-blauw lint dat men voor een paar centen kon kopen in de winkel en dat om de *kroetwisj* werd gebonden. De *kroetwisj* werd gezegend en dus was het lint ook gezegend.

P

paaswater nieuw gezegend wijwater.

Palmpasen Palmzondag: de laatste zondag vóór Pasen waarop de intocht van Jezus in Jeruzalem wordt herdacht toen hij met palmtakken werd ingehaald.

Q

Quatertemperdagen verwijst naar het Latijn ‘quatuor tempora’ = de vier tijden. Het zijn de enige vastendagen die vroeger viermaal per jaar in de vier verschillende jaargetijden waren voorgescreven.

R

rozenkrans een gebedssnoer met oorspronkelijk vijftien maal tien kralen (tientjes) voor het bidden van weesgegroeten, telkens afgewisseld met een grotere kraal voor het bidden van een onzevader.

S

scapulier in de betekenis van het manuscript: twee vierkante lapjes gewijde stof, door linten verbonden, die uit devotie en om zich te beschermen door leken onder de kleren werden gedragen over borst en rug. Later vervangen door een scapuliermedaille aan een halsketting.

Sint-Jansevangelië van oudsher werd het begin van het evangelie van Johannes uit het Nieuwe Testament gebruikt als een krachtige bezwering om allerlei kwaad en onheil af te weren, heksen te ontmaskeren enzovoort.

stalzeggen in het handschrift gaat het om een prent van Brigida of Gerlachus die in de stal wordt opgehangen om onheil af te zweren of te voorkomen, maar het kon ook een doosje zijn met een relikwie of afbeelding van een heilige erin, dat boven de staldeur of aan een balk werd gespijkerd.

V

Val-Dieu (Godsdal) de abdij van Val-Dieu in Aubel (het Land van Herve in België) werd opgericht door de Cisterciënzers in 1216. De Cisterciënzers waren grote landbouwspecialisten. Op hen werd dan ook vaak een beroep gedaan om onheil op het boerenbedrijf tegen te gaan.

Vijf Bloedige Wonden van Christus verwijst naar de vijf wonden van Jezus aan het kruis, namelijk aan het hart, de handen en de voeten.

Vóór de veearts kwam...

Volksdiergeneeskunde van weleer

Servais Hutschemakers

Volksdiergeneeskunde is een vrijwel verdwenen, en wat geheimzinnige, wereld van praktische oplossingen, kwakzalverij, toverij, geloof en bijgeloof. Een bijna ontoegankelijke wereld die alleen kan worden betreden door mensen die vertrouwen inboezemen, door intimi. Zo'n vertrouwenspersoon is Servais Hutschemakers, zelf boer geweest en zijn hele leven gefascineerd door het verleden.

Hij verzamelde in 20 jaar tijd een unieke collectie gebruiksvoorwerpen die met volksdiergeneeskunde te maken heeft, maar echt uniek zijn de verhalen die met deze voorwerpen verbonden zijn. Die verhalen staan opgetekend in dit boek en lichten een tipje op van de sluier waarachter de geheimzinnige wereld van de volksdiergeneeskunde verborgen ligt.

Limburgs Museum

Bestelnummer SSP 3639001

Sidestone Press

ISBN: 978-90-8890-013-6

